

АРХЕОЛОГИЯ

КНИГА

1

1969

На корицата

*Глинен печат с писмени знаци от с. Караново
при Нова Загора — края на IV хил. пр. н. е.*

Снимка Р. Станева

Sur la couverture

*Sceau en argile avec des signes d'écriture du vil-
lage Karanovo près de Nova Zagora — fin du IV
millénaire av. n. ère*

Photo R. Staneva

25 години българска археология

1969 година е юбилейна година за нова социалистическа България.

Изпълва се четвърт век, откакто започна коренното преустройство на социалния, икономическия и политическия живот на страната, откакто започна социалистическата революция у нас.

Двадесет и пет години е твърде кратък период за живота на една нация. Особено кратък е той за българите, чиято история на Балканите брои вече 13 века, а началото ѝ се губи назад във вековете. Същевременно обаче изминалите след 9. IX. 1944 г. години по своето значение са равни на цяла епоха — епоха на прелом и на бърз възход.

Неведнъж в своята многовековна история българите са преживявали преломни моменти. Много пъти и в по-далечното, и в по-близкото си минало народът и нацията са бивали обхващани от трескавото напрежение на съзидателния труд, от патоса на борби и победи. Но 25-те години на социалистическата революция в България представляват качествено нов етап в живота на нацията не само по дълбочината на преустройството в нейния живот и по обхвата на обществените сили, които действуват в тоя процес, но и особено по бързината и широтата, с която се извършва революционното преобразуване във всички области на материалното производство, обществения бит и духовната култура у нас. Социалистическата революция в България се осъществява с темпове, които нямат равни на себе си в българската история и това е напълно естествено.

Ние живеем в епоха, когато не само светът на социализма, но и целият свят преживява дълбока техническа революция, която със своя обхват и със своята сила въздействува на живота на всички народи и дава отражение в социалната и духовна култура на цялото съвременно човечество. Но силата на световната техническа революция дава своите най-осезаеми резултати, когато е съчетана с революционната теория и практика на работническата класа, застанала начело на историческото развитие. Работническата класа в България, начело с БКП, стана по силата на историческото развитие стопанин на страната и наследник на цялото духовно богатство на нейното минало и настояще. Тя стана творческата мисъл, която насочва и ръководи вече 25 години преустройството на цялостния живот на нацията и бележи перспективите на бъдещето.

В течение на 25 години развитието на България бе осъществявано настойчиво и последователно по пътя на всестранен възход. В сложното разгръщане на този процес се преодоляваха едно след друго противоречия и трудности, неизбежни по пътя на всяко развитие, навлизаха в практиката на социалистическото строителство все по-осезаемо постиже-

нията на науката. И докато в началото на този преобразователен процес вниманието на строителите на съвременна България бе насочено главно към икономическите и техническите науки, ръководещи изграждането на базата на новото общество, то сега не по-малка роля се възлага на идеологическите и хуманитарните науки, които моделират формите на обществото и дават съдържание на нашата идеология. Огромната роля на историческите науки в хармоничното гражданско възпитание на новия човек се оценява особено от Юлския пленум на ЦК на БКП. Отговорните задачи в това направление, поставени пред всички работници на историческия фронт от пленума, налагат решително нови усилия и изискват безусловно нови и важни постижения във всички направления на научното дирене. Тези постижения са толкова по-необходими сега, когато научноизследователската работа в областта на историческите науки разполага с възможности и сили, несравнимо по-големи и резултатни от тези, с които разполагаше преди 25 години.

И наистина какво представляваше българската археология преди четвърт век? Една шепа учени в Народния археологически музей, в Българския археологически институт и в Софийския университет бяха почти единствените специалисти по отделни проблеми на археологията. Няколко музея в страната се ръководеха от краеведи-ентузиасты и в тях почти нямаше хора на науката. Сега археологията разполага с многобройни кадри, които, ако и да не са достатъчни за изпълнение на големите задачи, които стоят пред нас, могат да се справят със сложни и отговорни задачи от организационен и научен характер.

Преди двадесет и пет години в България имаше научно изследвани археологически комплекси, чийто брой едва достигаше броя на пръстите на двете ръце и много от тях далеч не бяха изчерпани. Сега многобройни малки и големи обекти и ансамбли из цялата страна, проучени чрез системни разкопки, предоставят на науката огромен материал, който представлява солидна основа за по-нататъшно научно изследване и историческа интерпретация.

През изминалите две и половина десетилетия археологията порастна и възмъжа заедно с растежа на всички клонове на науката. От една емпирична дисциплина с ограничени възможности тя стана истинска историческа наука, способна да постави, интерпретира и разреши много сложни проблеми не само в областта на историята на материалната култура и изкуството, но също и в областта на общата етническа и културна история на българските земи и на цяла Югоизточна Европа.

До 1944 година археологията у нас беше бедна наука, която чакаше скромните подаяния на държавния бюджет или благосклонността на влиятелни политически лица и общественици, за да предприеме тук-там някои по-обширни изследвания. Сега археологическите изследвания у нас са осигурени с големите финансови възможности не само на централните научноизследователски учреждения, но и особено с богатата подкрепа на местните органи на народната власт, които подпомагат всяко по-голямо археологическо изследване на терена. Специално издадени постановления на ЦК на БКП и Министерския съвет насочват и гарантират успешното изпълнение на задачите по издирването, проучването и опазването на паметниците на нашето културно наследство. Всичко това създава изключително благоприятни условия за развитието на българската археология.

Но нивото, на което се намира днес нашата страна, четвърт век след победата на 9. IX. 1944 г., поставя пред всички идеологически науки, в това число и пред археологията, задачи от качествено нов характер. Българският народ преживява в последно време национален подем във всички области на живота. Българската археология, заедно с другите идеологически и хуманитарни науки, е изправена пред благородната и отговорна задача да участва във формирането на общочовешките и граждански добродетели на социалистическата личност — строител на новия живот в нашата родина. Особеното внимание, с което

се ползува нашата наука сред най-широки обществени слоеве, показва нейната значимост в сложния процес на изграждане на социалистическо обществено съзнание, на зрело патриотично възпитание.

Романтиката на всяко научно дирене е съчетана в нашата наука с особената жива привлекателност на навлизането в многоликия свят на миналите човешки поколения и по-специално в атмосферата на българското минало. Тази романтика, съчетана със строга научна марксистко-ленинска методология, може да увлече младите поколения на нашия народ и да възпитава в тях здраво патриотично чувство едновременно с правилно разбрана толерантност и интернационализъм. Неслучайно в програмните документи на партията и правителството, отнасящи се до работата с младежта и Комсомола, се обръща толкова сериозно внимание на историята и археологията.

Заедно с повишените и отговорни задачи на българската археология в областта на националното възпитание и социалистическата култура на гражданите, младежи и възрастни, двадесет и петгодишнината на социалистическата революция в България поставя пред всички археолози в страната много важни специфични задачи на научноизследователската работа. Тези задачи са главно в областта на методиката на научната работа на терена и на научната интерпретация на откритите в разкопките факти. Един преглед на големите археологически открития, направени през последните десетилетия у нас, ще покаже решаващото значение за нивото на научните резултати на системната, настойчива и възискателна работа на терена и на внимателната и подробна интерпретация и дълбокото вникване в проблемите при тяхната научна обработка. Прибързаността, повърхностният анализ, липсата на научен кръгзор в кабинетната изследователска работа не може да се компенсира с никакъв блясък или уникалност на находката, от какъвто и характер да е тя. Натрупаните през последните 25 години научни резултати от работата на терена трябва да бъдат превърнати в пълноценни изследвания, които да стоят на високото равнище на световната наука. Българската археология трябва да се представи пред обществеността на нашата страна и в чужбина не само с редки и богати съкровища, а и с по-големи и по-значими обобщаващи трудове по много възлови проблеми на науката, за чието решаване има важно значение думата на българските учени.

Духът на решенията на Юлския пленум на ЦК на БКП, гдето проблемите на целокупния живот на нацията и нейното развитие са поставени на здрава научна основа, изисква разумна и далновидна организация на научните сили и в областта на археологията. Без пълната мобилизация на тези сили, без целенасоченото ръководство на научното дирене българската археология не ще успее да отговори на големите и високоблагородни задачи на сегашния етап в строителството на новата българска култура. Но българската археология очевидно разполага с възможности и сили, за да излезе до онова равнище, което отговаря на значимостта на научните и обществени изисквания, поставени пред двадесет и петгодишната социалистическа култура в нашата родина.

проф. СТАНЧО ВАКЛИНОВ

Надписът върху кръглия печат от Караново — най-древната писменост в Европа

I

Данните на праисторията

ВАСИЛ МИКОВ

нес в България са известни повече от 400 селищни могили. Само в 27 от тях са провеждани в по-малък или по-голям мащаб разкопки, а две могилни селища — Азмаш-

ката и могилата при Винаца — са напълно разкопани — те не съществуват вече. От всички разкопавани селища у нас най-продължително време е била проучвана и с най-голяма разкопана площ е могилата до с. Караново, Новозагорско. Могилата се намира непосредствено северозападно до селото. Тя, както всички могилни селища, представлява ниско пресечен конус с височина 12,40 м при диам. на основата 250/180 м (обр. 1).¹

Могилата до Караново докъм 1921 г. е била непокътната. Наскоро селяните започнали да копаят пръст от периферията ѝ, като на места откъм източната и южната страна навлезли повече от 20 метра. При това безразборно копане са били разкрити и унищожени много материали. Само една незначителна част — няколко глинени съда и оръдия на труда — са били прибрани за тогавашната музейна сбирка в Нова Загора. Тези материали именно насочиха вниманието ни към това селище. През 1936 г. без никакви средства направихме първите сондажи. Намерените тогава материали — глинени съдове, оръ-

дия на труда и най-важното — първият сърп в Европа с дръжка от еленов рог и кремъчни зъбци — дадоха повод за започване на системни разкопки в това голямо праисторическо многослойно селище.

Системните разкопки и проучвания на могилата до Караново започнаха едва десет години по-късно. През 1946 г. бяха проведени първите разкопки и с прекъсване от две години продължиха до 1957 г., след което бяха преустановени. Направени бяха два малки изкопа — един сондажен откъм югозападната периферия (1946 г.), един контролен в централната част (1957 г.) и три големи изкопа — един във високата източна част (1947 и 1948 г.), един откъм югозападната част (1949 г.) и още един към централната част (1949, 1950, 1952 и 1954—1956 г.).

През време на разкопките на различни места се разкриха останки от три крепостни пояса, градени от големи бигорни блокове. В петте изкопа се откриха извънредно интересни материали, които ни дадоха възможност не само да проучим по-добре бита и културата на първите земеделско-скотовъдни племена у нас, но ни помогнаха да установим седем ясно разграничени културни пласта и да определим за първи път една по-вярна периодизация и относително по-точна хроно-

логия на неолита, енеолита и бронзовата епоха в земите на Югоизточна Европа. От разкритите материали се вижда, че първобитното селище до Караново, с малки прекъсвания, е било обитавано през средния и късния неолит, в прехода от късния неолит към енеолита, през ранния и късен енеолит и през ранния период на бронзовата епоха или с други думи — от края на шестото до края на третото хилядолетие пр. н. е.

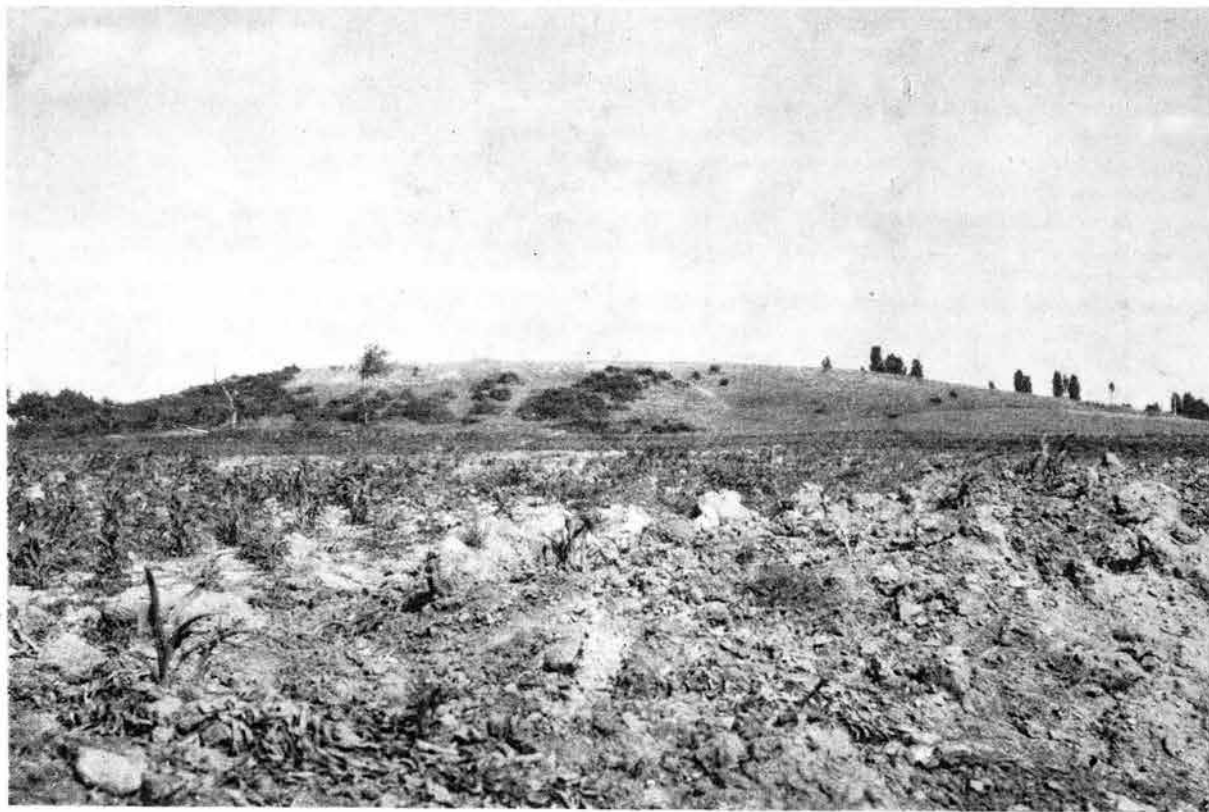
Културните пластове в Карановското могилно селище, които условно означаваме с Караново I, II, III, IV, V, VI и VII, имат различна дебелина: I — от 0,60—1 м, II—1,74 м, III—1,08 м, IV — от 0,60—0,70 м, V—2,10 м, VI—3,60 м, VII—2,20 м, и последният хумусен пласт — 0,50 м. Пластовете се различават отчасти по цвета на пръстта и особено по тяхната наситеност на културни останки — основи от жилища, боклучни насипи, оръдия на труда, керамика и пр. Тази разлика, която

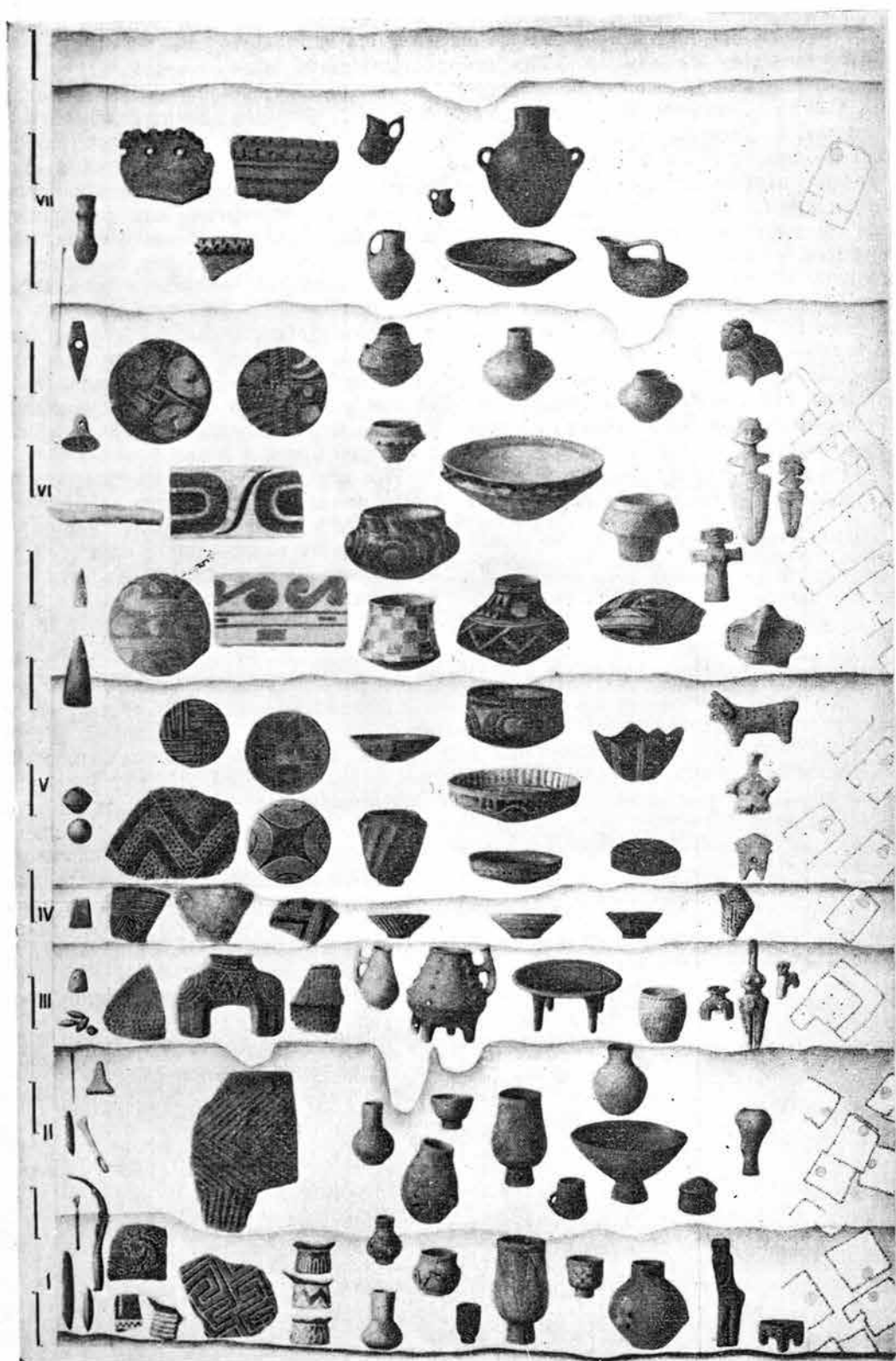
● Обр. 1. Изглед от северозапад на селищната могила до с. Караново, Новозагорско. Fig. 1. Vue du Nord-Ouest du tell du village Karanovo près de Nova Zagora

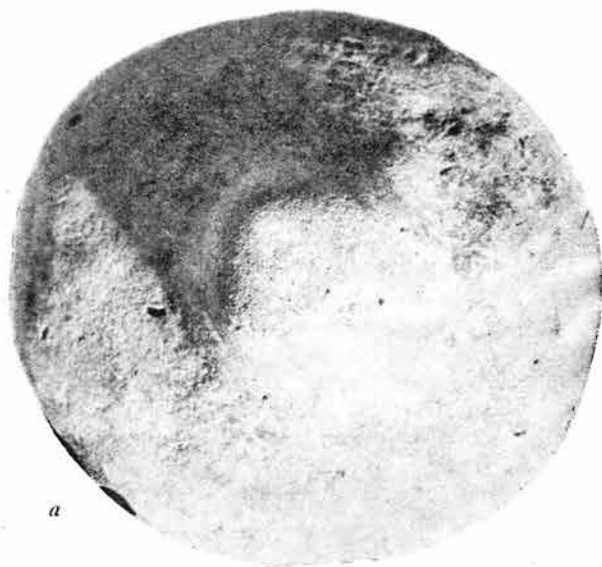
се забелязва както във формата и устройствата на жилищата, така и в оръдията на производство, в керамиката и други прояви на човешката дейност, ни улеснява да проследим развитието на материалната и духовната култура при тогавашното общество.

Във всеки пласт се очертах по две, три, шест и повече жилищни нива с останки от основи на опожарени или разрушени при други бедни жилища, пещи, огнища, места на мелници и зърнохранилища, боклучни насипи и пр. В някои от жилищата се намери една част, а в други — целият инвентар — оръдия на производството, глинени съдове, накитни предмети, човешки и животински фигури, овъглена храна и пр. Из боклучните насипи се намериха кости от диви и домашни животни, късове от глинени съдове и каменни и костени оръдия и пр.

Във всички пластове се разкриха извънредно важни и ценни материали (обр. 2). От основните два пласта произхождат сърповете с дръжки от еленов рог с кремъчни зъбци, забележителна керамика и първата глинена човешка фигурка у нас от неолита. В третия

● Обр. 2. Стратиграфски профил на селищната могила до Караново, Новозагорско, с характерни находки за седемте културни напластявания. Fig. 2. Profil stratigraphique du tell du village Karanovo près de Nova Zagora avec les trouvailles caractéristiques des sept couches archéologiques

● Обр. 3. Глинен печат от с. Караново, Новозагорско: а) горната част с дръжката; б) долната част с писмените знаци. Fig. 3. Sceau en argile du village Karanovo près de Nova Zagora: a) partie supérieure avec la poignée; b) partie inférieure avec les signes d'écriture.

пласт освен интересната керамика се намери и една глинена човешка фигурка „егейски“ тип. Четвъртият пласт даде керамика с богато инкрустирани украси. Твърде важни и уникални предмети се намериха в V и VI пласт. В петия културен пласт освен керамиката, украсена с графит, червена охра и инкрустация, се появиха и първите бойни каменни брадви с дупка и предмети от мед. В шестия, най-дебел културен пласт, се установиха по-голям брой жилищни нива с повече основи от опожарени жилища, в някои от които имаше по 5—6, 15, 30, дори и над 120 предмета от домашния инвентар — оръдия от камък, кремък, кост, еленов рог и мед, глинени съдове, украсени с графит, с релефни ръбове, с вдлъбнатинки, нарязи и инкрустирани с бяла материя, глинени, костени и мраморни човешки фигури и глинени животински фигури, украшения, медни игли и върхове за стрели, тежести за стан, графитни конусчета и късове червена охра за украсяване на съдове и глинени печати.

В едно опожарено жилище от североизточния сектор от къснонеолитния пласт от седмо жилищно ниво на дълбочина 3,60 м от повърхността на могилата се откри пещ, до нея добре запазена мелница и девет големи и три по-малки съда. В пет от тях съдовете имаше бяла пепел от изгоряла храна. Големите съдове са с релефна украса, а по-малките — с графитна. В жилището се намериха още една плоска каменна брадвичка, две недопробити бойни каменни брадви и една медна игла. До един от по-малките съдове бе намерен масивен глинен печат с къса дръжка, а на плоската му страна вместо обикновените спирални или концентрични нарязи имаша врязани геометрични знаци (вж. обр. 3 а, б).

¹ В. Миков, Селищната могила до с. Караново, Новозагорско, ИГД, V, 1937, стр. 157—173; V. Miko v, Karanovo (Bulgaria), Antiquity, XIII, 1937, стр. 445—449; В. Миков, Българските земи в края на неолитната епоха, ГСУ ИФФ, XLIII, 1946—1947, стр. 18; В. Миков, Разкопките на селищните могили до с. Караново и с. Езеро, Новозагорско. В. сб.: Последните археологически разкопки в България, София, 1955, стр. 8—13; В. Миков, Култура неолита, енеолита и бронзи в България, СА, 1958, кн. 1, стр. 47—55; V. Miko v, The Prehistoric Mound of Karanovo, Archaeology, 1959, кн. 2, стр. 88—97; V. Miko v, Les fouilles de Karanovo (Bulgarie méridionale), Bericht über den V Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte — Hamburg, Berlin, 1961, стр. 539—540; G. I. Georgiev, Kulturgruppen der Jungstein- und der Kupferzeit in der Ebene von Thrazien (Süd-bulgarien), L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Praha, 1961, стр. 45 и сл.; G. I. Georgiev, Beiträge zur Erforschung des Neolithikums und der Bronzezeit in Süd-bulgarien, Archaeologia Austriaca, 1967, стр. 90 и сл.

Датировка и сравнение с други подобни печати

ГЕОРГИ ИЛ. ГЕОРГИЕВ

Глиненият печат от Караново е изработен от добре пречистена глина, която е взета от близката околност на селищната могила (обр. 3 а, б). Той е кръгъл. Има ниска конусовидна дръжка, височина 2 см. Печатът е дебел 2 см. Плоскостта, върху която са врязани писмените знаци, е равна. Диаметърът ѝ е 6 см. Тя е разделена на четири еднакви части посредством две плитки кръстообразни резки. Печатът е изпечен вторично от силния пожар, вследствие на който е било разрушено жилището, в което е намерен. Единият му край е силно опушен.

Глинени печати с подобна форма и размери са намерени освен в Караново (8 броя),¹ още в други селищни могили у нас,² в страните на Югоизточна Европа³ и Близкия Изток⁴. Върху тези печати вместо писмени знаци са врязани различни геометрични знаци — спирали, концентрични кръгове, кръстовете или пиктограми.

От голямо значение за хронологията на глинения печат от Караново са точните му стратиграфски данни. Както е изтъкнато по-горе, печатът е намерен *in situ* в едно опожарено жилище на пласта Караново VI, трето жилищно ниво от горе на долу, североизточен сектор, заедно с други находки, които са характерни за втората половина на каменномедната епоха (обр. 2). Културният пласт от каменномедната епоха в Караново и останалите селищни могили, в които са намерени кръгли печати, се отнася въз основа на традиционните методи за датiranje на археологическите паметници и на данни от изследванията на проби от овъглено дърво и овъглени житни храни от Караново и бившата селищна могила в района на Азотноторовия завод при Стара Загора, получени с помощта на радиовъглеродния метод C¹⁴, към втората половина на четвъртото и самото начало на третото хилядолетие пр. н. е.⁵ Глиненият печат от Караново VI може да се датира по-точно в края на четвъртото хилядолетие пр. н. е.

Писмените знаци не са се появили изведнъж, а са имали предшественици в лицето

на различни геометрични знаци от по-старите археологически епохи. Така в старата неолитна култура от типа на Караново I—II,⁶ Старчево (Югославия),⁷ Кьорьош (Унгария),⁸ Сервия и Неа Никомедия (Македония)⁹ са намерени също глинени печати, които са с различна форма, но обикновено елипсовидни и имат врязани геометрични знаци (зигзаг и др.). Върху стените на глинени съдове от същата епоха, открити в Деветашката пещера, Ловешко,¹⁰ и в с. Чавдар, Софийско,¹¹ са нарисувани с бяла боя върху червен фон знаци, които имат символично значение. А върху дъната на глинени съдове, отнасящи се към културната група Караново IV (Калояновец)¹² и от енеолита (Караново V—VI)¹³, са врязани различни знаци, които по всяка вероятност са били гърнчарски знаци (марки). В Югославия и съседните земи, където през четвъртото хилядолетие пр. н. е. е била разпространена културата Винча, също е открит голям брой знаци върху керамични изделия.¹⁴ Неолитните и енеолитните култури в Гърция¹⁵ и Мала Азия¹⁶ също са познавали този вид глинени печати.

Приема се обикновено, че печатите с геометрични знаци са служили за татуировка на тялото с религиозна или естетическа цел. Върху някои печати са открити следи от червена охра.

През бронзовата епоха (III—II хилядолетие пр. н. е.) в страните на Близкия Изток и Средиземноморието са били в употреба печати, изработени от глина, слонова кост и различни породи камък, във вид на копче (Knopfsiegel), цилиндър или друга форма.¹⁷ У нас този вид печати досега не са намерени. Най-древната писменост в тези страни е била върху печати, но също така и върху глинени плочки и други предмети (напр. съдове). Върху три глинени плочки с кръгла и правоъгълна форма са пиктограмите и знаците от Търтърия в Румъния, които бяха открити преди няколко години.¹⁸ Въз основа на аналогии от Месопотамия (периодите Урук — 3500—3100 г. пр. н. е., и Джемдет Наср — 3100—2900 г. пр. н. е.),¹⁹ плочките от Търтърия

са датирани от специалистите (А. Фалкенщайн и др.) в периода между 2900—2750 г. пр. н. е.²⁰

Тъй като кръглата плочка от Търтърия има известна външна прилика с глинения печат от Караново — разделена е, както него, на четири равни части — ние ще се спрем накратко на колективната находка от Търтърия, като засегнем главно въпросите около стратиграфията и датирането ѝ.

Трите въпросни плочки според откривателя им Н. Власа са намерени в една „ритуална яма“ в най-долния пласт на селището, който се отнася към културата Винча-Турдаш, заедно с 26 цели и фрагментирани глинени идола, два идола от алабастър и една гривна от средиземноморската мида *Spondylus*.²¹

На симпозиума по проблемите на културата Ленгил в гр. Нитра — Мале Вокани през 1967 г. между другото бяха разисквани и някои въпроси около плочките от Търтърия.²² Тогава ние обърнахме внимание, че от лична аутопсия на находките в музея в гр. Клуж сме се убедили, че между предметите на колективната находка се намира и един глинен предмет във вид на котва, отчупен в горния си край на мястото на малката дупчица, която е служила за окачването му.²³ Отчупени са и краищата на „котвата“. В предварителната публикация този предмет е интерпретиран като „глинен идол“ от „островен“ или „цикладски“ тип. За такъв го считат и изследвачите, които впоследствие са се занимавали с находката от Търтърия. Този предмет, вероятно модел на метална брадва от малоазийски тип или просто глинена кука, е характерен за културата на раннобронзовата епоха в средиземноморската и балканодунавската област. Той е намерен в много селища, населявани през този период, включително и в селища в Трансилвания, отнасящи се към културата Коцофени, която датира от същото време.²⁴ Животът в селището Търтърия завършва именно с тази култура (според Н. Власа Петрешти-Коцофени). Вторият факт, който ни направи впечатление при детайлното разглеждане на идолите, беше, че върху повърхността на някои от тях има следи от пастозна боя, поради което смятаме, че тези идоли се от-

насят не към пласта Винча-Турдаш, а към следващия пласт — Петрешти, който се характеризира с рисуваната си керамика. Към същия културен пласт, изглежда, се отнася и гривната от *Spondylus*.

От посочените примери се вижда, че стратиграфията на „ритуалната яма“ в Търтърия не е сигурна (сондажът се намира в периферията на селището) и че колективната находка се състои от разновременни предмети. Идолите и гривната сме склонни да отнесем към каменномедната епоха, а глинения предмет във вид на котва и трите глинени плочки с пиктограми и знаци да датираме в периода 2400—2300 г. пр. н. е. Такава датировка по данните на радиокарбонния метод C^{14} , които са в унисон с егейската хронология, има културата от първата половина на бронзовата епоха или по-точно жилищните нива IV—VI на етапа Езеро-Михалч в селището Езеро до Нова Загора, на който съответствува културната група Коцофени в Румъния.²⁵ Следователно пиктограмите и знаците върху плочките от Търтърия са по-късни от писмените знаци върху печата от Караново.

Като се вземат пред вид посочените дотук данни и съображения, ние сме склонни да приемем, че знаците и пиктограмите върху плочките от Търтърия и подобните им знаци и пиктограми върху керамични изделия, а също и писмените знаци върху глинения печат от Караново са местно явление в балканодунавската и карпатскодунавската области, началото на което трябва да се търси още в стария неолит.

Културата през втората половина на каменномедната епоха в България, от което време, както видяхме, произхожда глиненият печат от Караново, е достигнала голям разцвет за времето си, който е намерил израз в силното развитие на земеделието и скотовъдството, в усъвършенствването на строителната техника, в по-широката употреба на медта за изработване на оръдия, оръжия и накити, в появата на златото, във високия разцвет на керамиката и пластиката от глина, кост и мрамор, в засилените контакти със съседните земи.

¹ Непубликувани материали в Археологическия музей в София.

² Р. Попов, Предисторическата Денева могила при село Салманово, ИАД, IV, 1914, обр. 110 А—С; същият, Могилата Деве Барган, ГНМ за 1922—1925 г., София, 1926, стр. 85, обр. 147; Г. Георгиев и Н. Ангелов, Разкопки на селищната могила до

Русе през 1950—1953 година, ИАИ, XXI, 1957, обр. 48, 1—3; Н. Койчев, Необнародвани паметници от Ново-загорско, Археология, 1959, кн. 1—2, обр. 82; необнародвани глинени печати в музеите и сбирките в София (Археологически музей), Стара Загора (Окръжен исторически музей), Дългопол, Варненско, и др., срв. също V l. M i l o i ĉ i ć, Chronologie der jüngeren Steinzeit

Mittel — und Südosteuropas, Berlin, 1949, стр. 3 и заб. 9—14 на стр. 113.

³ H. Schroll, Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens, Berlin, 1933, табл. 40, 7—10; Hăbășești, București, 1954, обр. 44, 1, 5; Т. С. Пассек, Периодизация Трипольских поселений (III—II тысячелетие до н. э.), М.—Л., 1949, обр. 12, 1—3; обр. 13, 1—5 (среден етап B₁—B₁₁).

⁴ Chronologies in Old World Archaeology, Edited by R. W. Ehrich, Chicago and London, 1965, обр. VI—VII; Fr. Schachermeyr, Die ältesten Kulturen Griechenlands, Stuttgart, 1955, обр. 10, 1—5.

⁵ H. Quitta, Radiocarbonaten und die Chronologie des mittel- und südosteuropäischen Neolithikums, Ausgrabungen und Funge, Bd. 12, Heft 3/67, обр. 1; срв. също E. Neustupný, Absolute Chronology of the Neolithic and Aeneolithic Periods in Central and South-Eastern Europe, Slovenská Archeológia, 1968, кн. 1, табл. 5.

⁶ G. I. Georgiev, Beiträge zur Erforschung des Neolithikums und der Bronzezeit in Südbulgarien, Archaeologia Austriaca, 42, 1967, обр. 17, и непубликувани пинтадери от Азмашката могила в Окръжния исторически музей в Стара Загора; непубликуван елипсовиден печат от Караново II в Археологическия музей в София.

⁷ R. Galović, Die Starčevokultur in Jugoslawien, Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa, Teil II, Östliches Mitteleuropa (Fundamenta, Reihe A, Bd. 3), Köln-Graz, 1968, табл. 4, 4—5, табл. 10, 3 а, б.

⁸ J. Banner, Das Tisza-, Maros-, Körös-Gebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit, Szeged, 1942, табл. XV, 4—6, табл. XVI, 1—6.

⁹ W. A. Heurtly, Prehistoric Macedonia, Cambridge, 1939, обр. 35 r, s, табл. X и XI, 35 r, 35 s (Servia); R. J. Rodden, An Early Neolithic Village in Greece, Scientific American, 1965, кн. 4, стр. 86, d.

¹⁰ В. Миков и Н. Джамбазов, Деветашката пещера, София, 1960, обр. 31 а, в и табл. I (цветна).

¹¹ Непубликуван фрагмент със знак в Археологическия музей в София. Разкопките са ръководени от Г. Ил. Георгиев.

¹² Непубликувани материали в Археологическия музей в София (от Караново IV) и в Старозагорски музей (от Калояновец).

¹³ Непубликувани материали от Караново в Археологически музей в София.

¹⁴ J. Todorović—A. Cermanović, Banjica, Belgrad, 1961, табл. XXXII—XXXIV и стр. 41—43; M. von Roska, Die Sammlung Zsófia von Torma, Kolozvár, 1941, табл. CXXXI—CXXXVI.

¹⁵ Fr. Schachermeyr, цит. съч., обр. 10, 6—7 (Sesklo); A. Wace and M. Thompson, Prehistoric Thessaly, Cambridge, 1912, обр. 93 (Tsani).

¹⁶ R. W. Ehrich, цит. съч., обр. VI, 1 (Hassuna).

¹⁷ Д. Пендлбери, Археология Крита, Москва, 1950, обр. 10, обр. 12, обр. 19, обр. 28 и стр. 189; Chr. Zervos, L'art de la Crète néolithique et minoenne, Paris, 1956, обр. 207—220; 303—309; 433—434; 437—438; 628—685;

¹⁸ N. Vlassa, Chronology of the Neolithic in Transylvania in the light of the Tărtăria Settlement's Stratigraphy, Dacia, NS, VII, 1963, стр. 483 и сл. и обр. 7—8.

¹⁹ R. W. Ehrich, стр. 176 (таблица).

²⁰ N. Vlassa, цит. съч.; A. Falkenstein, Zu den Tontafeln aus Tărtăria, Germania, 43, 1965, стр. 269 и сл.; V. Milojević, Die Tontafeln von Tărtăria (Siebenbürgen) und die absolute Chronologie des mitteleuropäischen Neolithikums, пак там, стр. 261 и сл.; по въпросите на плочките, срв. също S. Hood, The Tărtăria Tablets, Antiquity, XLI, 1967, 99 и сл.; J. Makay, Die in Tărtăria (Alsótárlana) gefundenen pictographischen Tafeln und die jüngere Steinzeit Südosteuropas, Különnyomat a Móra Ferenc Múzeum Evkönyve 1966—1967 évi kötetéből, Szeged, 1967, 21 и сл.; E. Neustupný, The Tartaria Tablets: a Chronological Issue, Antiquity, XLII, 1968, стр. 32 и сл.

²¹ N. Vlassa, цит. съч., обр. 2, 1 и обр. 6.

²² Материали от симпозиума по проблемите на културата Ленгил в Нитра-Мале Вазокани (под печат).

²³ N. Vlassa, цит. съч., обр. 6, 5.

²⁴ D. Berciu, Два глиняных „якоря“ и вопросы в связи с культурами Коцофень и Черна вода, Dacia, NS, VI, 1962, 587 и сл., обр. 1, 2 и цитираната там литература; освен в Михалич, Свиленградско (срв. В. Миков, РП, I, 1948, обр. 10 а) подобни предмети са открити в Езеро до Нова Загора (два екземпляра).

²⁵ Писмено съобщение на Х. Квита (Берлин) за резултати от изследвани проби от Езеро до Нова Загора.

III

Писмените знаци върху печата от Караново

ВЛАДИМИР И. ГЕОРГИЕВ

Надписът върху кръглия печат от Караново, който датира според нашите археолози В. Миков и Г. Георгиев от края на IV-то или началото на III-то хилядолетие пр. н. е. (между 3600 и 2700 г.), представя уникален паметник на човешката култура от оная отдалечена епоха. Вярно е, че при разкопките във Винча, Стар-

чево (Югославия) и другаде са намерени печати с геометрични знаци, но последните още нямат характер на организирана писменост, а са също такива единични знаци или „монограми“ („марки“), каквито срещаме и по съдове от същата епоха. Само трите плочки, намерени в Търтърия (Румъния), могат до известна степен да се сравняват

с нашата находка, но те са несъмнено по-късни.

Повърхността на печата е разделена по два отвесни един към друг диаметъра на четири почти равни части: горна дясна, долна дясна, горна лява и долна лява. Върху първата четвъртина се виждат 4 или 5 знака, върху втората — 4, върху третата — също 4, върху последната — 5. Всичко знаците са 17 (или 18), от които два знака се повтарят.

На горната дясна четвъртина се виждат следните знаци: глава на животно (куче? сърна? кон?) в профил с ухо и око; зигзагообразна линия; стилизиран образ на животно или птица с крак, опашка, две уши (рога или пера?) и око (?); две отвесни черти (вероятно цифрата 2). Обаче границата между последните два или три знака не е ясна. Би могло да се предположи, че зигзагообразната линия представя горната част от тялото на птицата (?), а знакът пред човката (?) на птицата може да бъде камшиче (?).

Върху долната дясна четвъртина личи един знак, подобен на буквата М; до него — знак, който вероятно представя някакъв съд с дръжка (?); следва едно ъгълче (?); накрая — един квадрат с удължени линии в двата края (стилизирано око? обтегнат лък?). Впрочем първият и третият знак могат да се тълкуват и другояче.

На долната лява четвъртина най-отдолу се явява същият знак, който виждаме на предходната четвъртина, само че в обратно положение. Това показва, че като е изписал двете десни четвъртини, пишещият е завъртял окръжността на печата на 180° и е започнал да пише от дясно на ляво. Вторият знак е същата зигзагообразна линия, която се вижда върху първата четвъртина. Третият знак прилича на буквата Z (крак?), но той може да бъде и част от последния знак.

Последната четвъртина е писана вероятно също, както и третата, от дясно на ляво. В началото се вижда едно чаталче; следва знак, подобен на буквата А. Над него се вижда един особен знак, под който личи стилизиран образ на животно с два крака (?), опашка (?), дълга шия (?) и глава (?). Последният знак представя вероятно колиба (?).

Писмеността върху печата от Караново може да се сравни с така наречената минойска „иероглифна“ (по-точно пиктографична) писменост от о. Крит, а отчасти и с хетското „иероглифно“ (пиктографично) писмо. Писмеността се появява на о. Крит към средата на III-то хилядолетие пр. н. е.¹ И тук

писмеността се явява най-рано върху печата. Към последните векове на същото хилядолетие рисунките на предметите отчасти постепенно се превръщат в силно стилизирани знаци, в които мъчно се открива първообразът. Някои от знаците върху нашия печат имат точни или приблизителни съответствия в критската писменост, например:²

Знакът „глава на животно“ може да се сравни със следните знаци у Еванс: 62—65, 68, 70, 72, 73, 76, 83, които представят глави на разни животни или птици.

Знакът „зигзагообразна линия“ съответствува точно на знак 84 у Еванс.

Знакът „животно“ или „птица“ наподобява следните знаци у Еванс: 61, 66, 69, 71, 75, 78—82, които представят разни животни или птици.

Знакът, подобен на буквата М, съответствува на знак 114 у Еванс.

Знакът „ъгълче“ е подобен на знак от така наречения диск от Фестос, вж. знак 18 у F. Schachermeyr, цит. съч., стр. 246.

Знакът, подобен на Z, наподобява знак 134 у Еванс.

Знакът „чаталче“ съответствува на един знак върху диска от Фестос (вж. знак 19 у F. Schachermeyr, цит. съч., стр. 246), както и на знак *da* от линейното писмо А (2000—1500 г. пр. н. е.).³

Знакът, подобен на буквата А, прилича на знак от линейното писмо А.

Въпреки тези отделни сходни черти обаче писмеността върху печата от Караново е самостоятелна и самобитна: тя не може да бъде заета от о. Крит, дето впрочем появата на писмото датира от по-късно време.

Разбира се, тая писменост още не може да се дешифрира, както не е дешифрирано и критското „иероглифно“ писмо. За да могат да се правят комбинаторни опити за дешифрирането ѝ, необходимо е да има поне още няколко подобни „текста“. Да се надяваме, че при по-нататъшни разкопки на многобройните праисторически могили у нас ще се намерят други подобни надписи.

Писмеността започва преди 6 хилядолетия с пиктография и идеография: рисуват се поточно или схематично образите на предметите, например животно или глава на животно, човек, крак, дърво, цвете и пр., които означават съответните понятия. В своя по-нататъшен развой тая писменост се превръща в сричково писмо: образите, които постепенно добиват геометрични форми, започват да означават началната сричка на съответната дума.

Надписът върху глинения печат от Караново представя първите фази на писмеността изобщо. При датировката, която дават нашите археолози, печатът от Караново е най-старата писменост в Европа. Във всеки

случай той не може да бъде по-късен от най-старата критска писменост, която датира от средата и втората половина на III-то хилядолетие пр. н. е. Така кръглият печат с надпис от Караново е една истинска научна сензация.

¹ Срв. R. W. Hutchinson, *Prehistoric Crete*, London, 1963, стр. 64 и сл.; вж. и F. Schachermeyr, *Die minoische Kultur des alten Kreta*, Stuttgart, 1964, стр. 241 и сл.

² Сравненията са направени по минойските знаци, дадени у A. J. Evans, *Scripta Minoa*, I, London, 1909;

вж. особено таблиците на стр. 232—233; вж. и таблиците у F. Schachermeyr, цит. същ., стр. 239 и сл.

³ Вж. знак 30 в таблица 1 у W. C. Brice, *Inscriptions in the Minoan Linear Script of Class A*, London, 1961.

L'inscription du sceau circulaire de Karanovo — la plus ancienne écriture d'Europe

(Résumé)

I

Les données de la préhistoire

VASIL MIKOV

L'un des plus grands tells de Bulgarie se trouve immédiatement au Nord-Ouest du village Karanovo près de Nova Zagora. Il mesure 12,40 m de hauteur et a un diamètre à la base de 250/180 m (fig. 1). Lors des fouilles effectuées en 1946, et interrompues en 1957 on a établis sept couches archéologiques que nous avons nommées conventionnellement Karanovo I, II, III, IV, V, VI et VII (fig. 2). Les matériaux archéologiques qu'on y a recueillis montrent que ce site avait été habité par les premières tribus pastorales pendant le Néolithique moyen et récent, pendant la période de transition du Néolithique à l'Énéolithique, à l'ancien Énéolithique et à l'Énéolithique récent, et pendant les premiers temps de l'âge

du bronze, soit de la fin du sixième à la fin du troisième millénaire av. n. è.

On a découvert dans chacune des couches plusieurs niveaux d'habitations avec des fondations d'habitations incendiées. Quelques-unes d'entre elles ont livré des objets d'un inventaire domestique — outils, vases en argile, figurines en argile et en os, parures, nourriture carbonisée, etc. Dans une habitation incendiée dans la couche de l'Énéolithique récent à une profondeur de 3,60 m de la surface du tell on a découvert avec neuf grands et trois plus petits vases aussi un sceau massif en argile à poignée courte sur la partie plate avec des signes géométriques incisés.

II

Datation et comparaison avec d'autres sceaux similaires

GEORGI IL. GEORGIEV

Dimensions du sceau : diamètre 6 cm, épaisseur 2 cm, hauteur de la poignée 2 cm (fig. 3 a, b).

Les données stratigraphiques précises du sceau en argile à signes d'écriture de Karanovo présentent un grand intérêt pour sa datation. Le niveau d'habitation de la couche archéologique de l'Énéolithique dans lequel le sceau a été recueilli peut être daté au moyen des méthodes traditionnelles archéologiques et par la méthode au radio-carbone C^{14} de la fin du IVe millénaire av. n. è.

L'auteur compare ce sceau de Karanovo à d'autres sceaux semblables. Il considère plus particulièrement la stratigraphie et la chronologie des trois plaques à signes et pictogrammes de Tărtăria en Roumanie. À juger de ces signes on devrait attribuer ces plaques à la première moitié de l'âge de bronze (civilisation de Kocofeni) et les dater des années 2400—2300 av. n. è.

Selon l'auteur les sceaux en argile de Karanovo, ainsi que les plaques de Tărtăria sont un phénomène particulier des régions balkano-danubiennes et carpatho-danubiennes. Elles remontent au Néolithique ancien.

III

Les signes d'écriture du sceau de Karanovo

VLADIMIR I. GEORGIEV

L'inscription du sceau de Karanovo est un monument unique de la civilisation humaine de l'époque chalcolithique. La surface du sceau est divisée en quatre parties qui portent 17 (ou 18) signes, dont deux se répètent. Ce sont : une tête d'animal, une ligne en zigzag, une représentation stylisée d'un animal ou d'un oiseau, deux traits verticaux, un signe en forme de la lettre „M“, un signe rappelant un vase, etc. Certains de ces

signes ont des correspondances exactes ou approximatives dans l'écriture crétoise, tels que la ligne en zigzag, le signe en forme de „M“, le coin, le signe semblable à la lettre „Z“, etc. D'après la datation de nos archéologues le sceau de Karanovo est la plus ancienne écriture d'Europe. Ainsi cette inscription constitue une vraie sensation scientifique.

Характер и значение на гръцката колонизация по западния бряг на Черно море

ХРИСТО М. ДАНОВ

Проблемите, стоящи във връзка с историята на древногръцката колонизация по бреговете на егейския и средиземноморския свят, придобиват с всяка измината година все по-актуално значение не само в рамките на историята на древността, но, може да се каже смело, и за по-пълното и правилно възстановяване на целокупния световноисторически процес. Историята на гръцката колонизация стана извънредно актуална през последните години и с оглед към необходимостта от едно по-правилно и по-пълно възстановяване на историческия процес в така наречените периферийни области на стария свят. Това важи в пълна мярка и за проблемите, свързани с древногръцката колонизация по бреговете на Черно море. В рамките на настоящата статия¹ могат да бъдат разгледани само някои характерни черти на гръцката колонизация, и то не по цялата брегова линия на Черно море, а само по неговия западен бряг.

Преди да навляза в същината на темата, смятам за необходимо да подчертая, че изследването на гръцката колонизация по брего-

вете на Черно и Азовско море, както и по бреговете на Пропонтида (Мраморно море) и на Егея, е свързано пряко със сърцевината на проблемите, имащи връзка с така наречената източна гръцка колонизация. Тази колонизация по много причини, но, струва ми се, главно поради отрицателното или в най-добър случай високомерно отношение на западната буржоазна наука към постиженията в социалистическия лагер и на някои балкански не-социалистически учени се третира в литературата, която излиза на Запад, все още като много по-малка и много по-бедна сестра на западната гръцка колонизация.

Въпреки ограниченото място, с което разполагаме, необходимо е да споменем и за колонизацията по южните брегове на Тракия. Изследването на тази колонизация, сравнено с онова по днешния български и румънски бряг на Черно море, се намира на чувствително по-ниско равнище както по своите практически резултати, тъй и по своето теоретично осмисляне. И все пак и турските, и гръцките археолози при изследването на гръцката колонизация по пропонтийския и егейския бряг на древна Тракия, както и по южния

бряг на Черно море са се добрали до известни резултати. Последните, колкото и скромни,² са полезни. Редица характерни черти на гръцката колонизация по западния бряг на Черно море се очертават по-релефно, когато се съпоставят с онова, което през същия период на великата гръцка колонизация е ставало по бреговете на Мраморно и Егейско море, както и по южния бряг на Понта.

Нашата тема не би могла да бъде третирана, без да се отбележат, макар и с няколко щрихи, характерните черти на природо-географските условия на Черно море по неговия западен бряг. Според представите на старите гърци, които положили най-целенасочени и резултатни усилия от всички древни обитатели на средиземноморския свят да проникнат в Черно море и да го опознаят, и западният сектор от крайбрежието на това море се отличавал в природно-географско, по-точно климатично отношение коренно от климатичните и останалите природни условия както в Същинска Гърция, така и по съседните с Елада брегове на Пропонтийска и Егейска Тракия. В най-ранните гръцки описания на Черно море, запазени до днес, се набляга, бих казал, по традиция на някои специфично „черноморски“ трудности и опасности, които се изпречвали на пътя на смелите гръцки корабоплаватели, търговци и колонисти. Тези трудности и опасности са намерили своя особено красноречив израз в най-ранното гръцко име на Черно море — Аксейнос Понтос — негостоприемно море. Съвсем не е случайно и това, че даже и през класическата епоха наред с името Евксински понт — Гостоприемно море — оставало още в употреба и така застрашително звучащото име Аксейнос Понтос.³ Голяма трудност и опасност за античните мореплаватели представлявало преди всичко силното насрещно течение⁴ в черноморските теснини, но най-вече в Тракийския Боспор. Продължителните и понякога особено силни ветрове и свирепи бури,⁵ които раздирали морската шир от късна есен почти до средата на пролетта, представлявали също така голямо препятствие за корабоплаването. Освен тези особености и трудности, с които било свързано преодоляването на „съпротивата“ на Понта, на древнотръцките мореплаватели, както и на древнотръцките учени физици, хидролози и метеоролози правели неизгладимо впечатление голямата облачност и гъстите непрогледни мъгли,⁶ които се спускали често пъти тъкмо над онези райони на Черно море, кои-

то се намирали около неговите входи — на юг Тракийския, а на север — Кимерийският Боспор. Може да се каже, че главно тези характерни особености, а може би и огромните сладководни маси,⁷ които се изливали в Черно море, направили в съчиненията на античните гръцки писатели от него синоним на нещо огромно, недостъпно, слабо известно и във всеки случай коренно различно от моретата, които миели бреговете на Елада. Пословичната, разбира се, преувеличавана от гръцките автори примитивност и жестокост на местното припонтийско население предавали картината на Черно море в още по-тъмни краски.⁸ Неслучайно според гръцката митология някъде в северните води на Понта се намирал и входът (по-точно един от входовете) за подземния свят!... Твърде естествено е, че тези и други черти на неизвестност, несигурност и страховитост в описанията на старите гърци за Черно море се засилват и от обстоятелството, че това море е лишено от острови, така жизнено необходими за каботажното корабоплаване през античността. В характерните черти на природно-географските условия в и около Понта, тъй като те се описват „традиционно“ от старите гърци чак до времето на Полибий и на някои географи от напредналата елинистическа епоха, се съдържат, разбира се, невероятно големи преувеличения и, направо казано, изопачавания на действителността. През предколонизационния и през ранния период на гръцката колонизация тези пресилвания и изопачавания са резултат не само на наивното, макар и творческо, мислене на раннотръцките изследователи на Понта. Тези пресилвания и изопачавания се вършели в много случаи напълно съзнателно. По този начин някои от най-заинтересованите в колонизацията на Понта гръцки метрополии гледали да запазят по възможност по-продължително приоритета на своя достъп до богатствата на Понта и неговите крайбрежия. Особено типични в това отношение са страшните прекеждия, с които било съпроводено проникването през Тракийския Боспор в Понта, както и достигането до богатствата на днешните южносъветски (тогава скитски) земи. Като не забравяме, че най-ранните гръцки колонии възникнали по северния и южния бряг на Понта близо до места, където минавали най-богатите рибни пасажии и където се намирали едни от най-значителните рудни находища на древността (последното важи особено за югоизточния бряг на Черно море), не

е трудно да се обяснят мотивите, които давали живот на тези страхотии и подпомагали тяхното разпространяване. Измежду реалните особености и трудности, които отличавали Черно море и неговите брегове (наред със силните насрещни течения в Босфора), би трябвало да се спомене и обстоятелството, че поради своята значителна за онова време географска отдалеченост Черно море и неговите брегове били естествено по-трудно достъпни за старите гърци и за всички останали мореплаватели на древността, отколкото бреговете на Егейска и Пропонтийска Тракия. Затова и в Омировия епос се споменават само единични населени пунктове от ранно-гръцки, но и от негръцки произход, и то единствено по южния бряг на Черно море.⁹ За останалите части на това море у Омир се загатва само косвено, почти единствено посредством споменаването на поривистия вледеняващ природата напор на северния вятър Борей. Поради това и първите гръцки колонии на Черно море възникнали по неговия южен бряг, тъй като в географско отношение той се намирал най-близо до изходните точки на елинските преселници.

Приема се обикновено, че гръцката колонизация по бреговете на Тракия била изобщо резултат от така наречената втора вълна¹⁰ на великата гръцка колонизация. При това гръцката колонизация по по-голямата част от бреговете на Тракия (имам пред вид главно бреговата линия на някогашното Одриско царство) била един по-късен етап от тази втора вълна. Като неин най-късен етап обаче бихме могли да смятаме заселването на старите гърци по западния и източния бряг на Черно море. Тъй като става дума за втора вълна на гръцката колонизация през архаичната епоха, би трябвало да се каже поне това още, че първата вълна на великата гръцка колонизация била насочена на Запад, главно към бреговете на Южна Италия и Сицилия и в значително по-малък размер към бреговете на Халкидическия полуостров.

По-горе загатнахме за първите по време гръцки колонии по бреговете на Понта, а именно по южния и малко след това по северния и североизточния бряг на това море. Това били селищата и емпориите, основани от преселници, произхождащи от Теос, Мителена и особено от Милет. Милетските гърци положили основите още тогава на по-сетнешните значителни колонии Синопа, Трапезунт и Пантикапей. По-скромните начинания от същия род на североизточния бряг на

Понта, като Фанагория, Хермонаса и др., били дело на клазоменски преселници. На устието на Кимерийския Боспор милетски колонисти основали ранния Пантикапей.¹¹ Тази най-ранна гръцка колонизация по бреговете на Черно море, датираща от втората половина на VIII столетие, била пометена без следа обаче от скитските¹² вълни, а още по-сетне от по-стихийното, макар и не толкова продължително, раздвижване на кимерийците¹³ на юг (през първата половина и към средата на VII в. пр. н. е.). От това време не се знае обаче нищо конкретно за съществуването на гръцки колонии по западния (днешния български и румънски) бряг на Черно море. Споменаваното от някои автори карийско пристанище (на мястото на днешния гр. Шабла) би могло да се използва като свидетелство за присъствието на преселници от западно-малоазиатски, във всеки случай негръцки произход.

Сведенията, с които историческата наука разполага поне засега, главно писмените, но и археологическите паметници, не дават достатъчно сигурни основания да се приеме, че най-значителните милетски колонии по западния бряг на Черно море, каквито били без съмнение Аполония и Истрия, са възникнали по-рано от последните две или три десетилетия на това столетие. Опитите на някои румънски и др. учени да датират основаването на Истрия по-рано от това време ни се струват недостатъчно убедителни.¹⁴ За други милетски колонии по западния бряг на Черно море се знае със сигурност, че те възникнали значително по-късно. Такъв е случаят с Одесос — Варна, а може би малко по-късно били основани Томи — Кюстенджа и Дионисополис (по-рано Круной) — днешния Балчик. Също така несъмнено по-късно, може би едва към края на VI в. пр. н. е., по всяка вероятност малко след или пък преди основаването на Месамбрия, Аполония положила основите на по-малкия свой полис — Анхиалос (дн. Поморие)¹⁵.

Значително по-късно от милетските и изобщо от източногръцките колонисти развили по западния бряг на Черно море колонизационна дейност мегарските гърци. Така мегарци, идващи от своите по-значителни колонизационни „бази“ на Босфора и на южния бряг на Черно море, положили основите на Месамбрия (дн. Несебър) най-малко цяло столетие по-късно от основаването на Аполония.¹⁶ Така приблизително би могъл да се скицира съвсем накратко ходът на гръцката колонизация по

западния бряг на Черно море. В дадения случай не е нужно, тъй е и невъзможно да се посочват причините за гръцката колонизация по западния бряг на Понта по начин, както това се прави в учебните курсове по гръцка история или пък в някои монографии. Необходимо и възможно е обаче да се наблегне на някои своеобразия на колонизационния процес по тези места, своеобразия, на които досега не е обръщано нужното внимание, а тъкмо те хвърлят според нас няколко драгоценни снопчета нова светлина не само върху причините и подбудите за гръцката колонизация по западния бряг на Черно море, но и за нейното значение в историята на Тракия.

Едно от въпросните своеобразия или характерни черти на гръцката колонизация по тези места е фактът, че сравнително най-рано от милетските колонии тук възникнали Аполония и Истрия. Това били най-значителните гръцки полиси по западния бряг на Черно море през късноархаичната и класическата епоха. С основаването на Аполония (а по-късно и с основаването на Анхиалос посредством Аполония) Милет си осигурявал значителни предимства не само на днешния Бургаски залив, но и в тракийския хинтерланд. Аполония могла да доставя на своята метрополия в големи количества не само зърнени храни от своята собствена сравнително просторна територия, но и много по-обилните храни, които ѝ доставяли одриските владетели, а по-късно и техните по-малки приемници. Аполония се превърнала във важна снабдителна база за своята метрополия, а по-късно и за Атина с дървен материал и с дървени въглища, със смола, восък и други суровини и полусуровини, с които изобилствувала планината на Астите (*Asticus mons*) — днешната Странджа. Но Странджа била богата и с руди, особено необходими за занаятчийското производство както на Милет и Атина, така по-късно и на самата Аполония. Чрез основаването и владението на Анхиалос Аполония могла да бъде една от главните доставчици на сол не само за югоизточната част на древнотракийските земи, но и на по-отдалечени райони. Разбира се, че и лозарството и винарството, както и риболовът играели известна роля в икономиката на Аполония. Нейното икономическо значение се състояло обаче предимно в това, че тя могла да доставя изобилно споменатите ценни суровини и полусуровини, което по-късно ѝ дало възмож-

ност да развие през напредналата класическа и елинистическата епоха и свое собствено занаятчийско производство. Значението на Аполония в международните отношения и в търговията през античността се засилвало твърде много и от обстоятелството, че този полис бил изходен пункт и за някои важни сухоземни пътища. Единият от тях водел в югоизточна посока и свързвал Аполония, както и другите селища по брега на Бургаския залив с долното течение на Марица, и което е по-важно — с Енос на Егейско море. Вторият път водел директно в западна посока към вътрешността на Тракия. Той откривал достъпа на Аполония към богатите райони на древна Тракия по средното и част от долното течение на Хеброс (Марица). Третият път отивал в северна, а неговите разклонения водели в северозападна посока, към не по-малко обилните селскостопански и други блага на Дунавската равнина. Аполония била и важно средище за корабоплаване и търговия. Единствено за този град по западния бряг на Черно море античните писатели съобщават, че имал две пристанища. Известно е, че нейната метрополия Милет притежавала четири пристанища. Значението на Аполония за Милет проличава между другото и от факта, че само във връзка с основаването на Аполония античното писмено предание сочи за ойкист една човешка личност, а именно големия милетски философ Анаксимандър.¹⁷

Истрия (Истрос), другата значителна милетска колония, основана почти едновременно с Аполония, била, както показва не само местоположението ѝ, но и нейното име, създадена главно с оглед към значителните доходи, произтичащи с течение на векове от нейната близост до изобилстващата с риба делта на Истрос и богатите с ценен дървен материал гори на островите на неговата делта. Най-сетне и богатият със зърнени храни, добитък, кожи, пчелен мед и восък гетско-тракийски хинтерланд на Истрия обуславял в не по-малка степен благоденствието и разцвета на тази милетска колония.¹⁸

Основаването няколко десетилетия по-късно на градовете Одесос, Дионисополис и Томи иде да покаже, че опитът, който милетци извлекли от развитието на Аполония и Истрия, бил насърчителен за тях. С основаването на Одесос, както и на Томи и Дионисополис, Милет се стремил да добие сега контрол не толкова над сравнително бедните рибни пасажии по тези места, колкото да си

осигури достъпа до богатите урожаи на североизточнотракийските земи.

С основаването цяло столетие по-късно на Месамбрия и Калатис, които, особено първия от тях, се развивали особено благоприятно през елинистическата епоха, мегарските колонисти показвали, че те са долавяли правилно значението на все още неизползвания напълно икономически потенциал на Тракия.

И така като съществена и характерна черта на основаните по-късно милетски колонии, като Одесос, Томи, Дионисополис, но особено при основаните от Мегара колонии като Месамбрия и Калатис, преобладавали, както изглежда, отначало не толкова търговските интереси на метрополиите, колкото тяхната загриженост да осигурят известни слоеве от собственото си малоимотно и „излишно“ население със земя и други източници за прехранване.

Казаното дотук за гръцката колонизация по западния бряг на Тракия дава възможност да се набележат и някои други нейни характерни черти. Едната от тези черти е, че в гръцката колонизация по западния бряг на Черно море, която като цяло представя може би най-късният етап от втората вълна на великата гръцка колонизация, се очертават приблизително следните подетапи: 1) етап, през който възникват двете най-значителни милетски колонии, 2) етап, ознаменуван с основаването на няколко по-малки милетски колонии, и 3) етап, ознаменуван чрез колонизационната дейност на мегарските колонии или по-точно на градовете, дъщери на Мегара. Докато първият подетап на милетската колонизация преследва като главна цел осигуряването на контрола върху двата най-важни в икономическо и съобщително отношение района по западния бряг на Черно море, вторият подетап, както и подетапът на мегарската колонизация преследват главно осигуряването на достъпа на колонистите до богатите селскостопански райони на древна Тракия.

Друга не по-маловажна характерна черта на гръцката колонизация по бреговете на западния Понт е, че при тази колонизация се набелязва, макар и значително по-бледо и трудно доловимо, отколкото по Егейския и Пропонтийския бряг на Тракия, съревнованието между градовете-метрополи. През най-ранния етап на гръцката колонизация по бреговете на Черно море изобщо, но най-вече по северния и северозападния се дола-

вя, въз основа на керамични находки, определено съревнование между Клазомена, Митилена, Теос и Милет, като още тогава Милет набира преднина. По западния бряг на Понта през първия и втория подетап, за които говорихме преди малко, Милет е, както изглежда, без съперник. Едва през третия подетап, когато Милет, който след 546 г. пр. н. е. попада заедно с Лидия под персийска опека и не е в състояние да развива свободно колонизационна дейност, мегарските преселници, прииждащи от Бизантион, Калхедон и Хераклея Понтийска, се „вреждат“ да основат свои колонии по западния бряг на Понта.

Трета, също така характерна черта на гръцката колонизация по западния бряг на Черно море се изразява в това, че досега поне в писменото предание¹⁹ почти няма преки и изрични сведения за враждебно отношение на местното тракийско население при основаването на гръцките колонии по тези места. В това отношение ми се струва, че гръцката колонизация по западния бряг на Черно море се отличава донякъде от хода на гръцката колонизация на няколко места по брега на Егея и Пропонтида. Така в околностите на Истрия, където археологическото изследване е по-напреднало, са открити немалко ранни гетско-тракийски жилища, едновременно с основаването на милетската колония. По своето устройство и запазеност тези жилища не свидетелствуват за това, че отношенията на техните обитатели към истрийците били враждебни.²⁰ Косвено указание за враждебност на тракийското население спрямо гръцките мореплаватели през ранния период се съдържа несъмнено в известието за съдбата на онези мореплаватели, които претърпявали корабкрушение при нсс Салмидес (дн. Иниада), недалеч от Мидия, но там, както е известно, не е основана гръцка колония. Повече и по-точни данни по този въпрос се очакват от археологическите находки.

На четвърто място бих искал да наблегна като на характерна черта и на това, че, общо взето, независимо за кой от трите подетапа на гръцката колонизация по западния бряг на Черно море се отнася това, броят на гръцките колонисти и съответно на размерите на основаните от тях колонии и на тяхното население не е бил особено голям. В момента разполагаме с две сравнително конкретни известия по този въпрос. Едното се отнася към средата на IV в. пр. н. е. и засяга размерите на Аполония. Имам пред вид

известие то на тактика Еней²¹ за съоръженията, чрез които се „подавала тревога“ в града. Другото известие²² е от края на IV столетие пр. н. е. и отразява броя на свободната част на населението на гр. Калатис. Когато жителите на Калатис се намирали в смъртна опасност (те били заплашени от перспективата да измрат от гладна смърт по време на обсадата на града от Лизимах), хилядата души от гражданите, които били евакуирани по море на Кримския полуостров, били, както изглежда, достатъчни, за да облекчат съществено положението по изхранването на населението. Съзнателно не се спирам на отделни сведения за малочисления гарнизон на Томи или за също така малобройните флотски единици на тези градове, защото тези сведения са от значително по-късно време.

На пето място би трябвало да се отбележи и това, че сведенията, с които разполагаме поне досега за отношенията между гръцките колонисти по западния бряг на Черно море и тракийското население през онзи период, през който Одриското царство било най-силно, са съвсем оскъдни. Въз основа на едно място у Тукидид²³ би могло да се предполага с известна вероятност, че и градове като Аполония и Месамбрия например, подобно на Енос, Абдера, Маронея, Перинт, Бизантион и други селища по бреговете на Тракия, правели вноски в хазната на одриските владетели или им вършели равностойни на данъци „услуги“, например със своите кораби. Все още няма достатъчно убедителни указания за това, че преди основаването на Одриското царство, пък и след това гръцките колонии по западния бряг на Черно море са членували в Атинско-Делоския морски съюз. Предположенията, формулирани в този смисъл по отношение на Аполония още преди години, засега поне не могат да бъдат задоволително аргументирани.

Несъмнено е обаче едно, че отношенията между гръцките колонисти по западния бряг на Черно море и местното тракийско население били през късноархаичния, класическия и част от елинистическия период, общо взето, по-скоро нормални, дори коректни, напомнящи онова положение, което в дипломатията се изразява с термина модус вивенди, отколкото враждебни. Нещо повече: когато за населението на древна Тракия, т. е. за основната тракийска маса и гръцките колонисти по нейните брегове, се появявала обща опасност, като например по времето на

македонското властвуване в Тракия, а вероятно и по време на келтското нашествие, траките отстоявали своята самостоятелност, като използвали и въоръжената подкрепа на някои от гръцките колонии. Едва през втората половина на елинистическия период зачестяват у някои антични автори и в епиграфските документи известията за неприязнени и напруго враждебни отношения между местното тракийско население и някои от гръцките колонии. Типичен пример за това са сведенията на Полибий,²⁴ макар и преувеличени, за патилата, на които бил изложен Бизантион откъм съседните тракийски племена, както и сведенията за подобни отношения между град Сестос на тракийския бряг на Дарданелите и траките от хинтерланда в един епиграфски текст.²⁵ И двата документа се отнасят обаче към напредналия II в. пр. н. е.

Тъй като казаното по-горе съставя част от трактовката на въпроса за външнополитическите отношения на гръцките колонии по западния бряг на Черно море, нека засегнем сега и някои други аспекти на същия въпрос.²⁶ Трябва да се наблегне специално на това, че писмените сведения, с които разполагаме по този въпрос, са крайно оскъдни. Това важи особено за архаичния и класическия период, за който античните автори съобщават само откъслечни вести, като например за отделни моменти от отношенията между някои от гръцките полиси по тези места и персийските нашествия. Малко повече сведения се намират у античните автори за отношенията между гръцките полиси и македонските завоеватели на Тракия. Това важи до известна степен по отношение на времето на Филип II, но значително повече за времето, когато в Тракия властвувал Лизимах. Не би могло да се твърди обаче, че тези трако-македонски отношения били дружелюбни. Би могло да се предполага само в единични случаи, че отношенията между Лизимах, от една страна, и тракийското население, по-скоро тракийската знатна върхушка, са ставали по-гладки. Същото важи в още по-голяма степен и за отношенията между гръцките полиси и келтските нашественици. И по време на келтското нахлуване в Тракия гръцките полиси по западния бряг на Черно море гледали да си помогнат взаимно. Такъв е случаят с Аполония и Истрия. Когато обаче тракийското население могло да се вдигне на въстание и да събори ефемерната власт на келтите, не се узнава нищо за гръцка съпротива срещу въстаналите траки или пък за

съглашателство на гърците с келтите, докато те били сравнително по-силни. По всяка вероятност гръцките полиси по западния бряг на Черно море могли да бъдат само доволни от това, че келтската напасть била отстранена от Тракия благодарение на усилята на траките.

Нека сега на края скицираме някои от характерните черти на външнополитическите отношения на гръцките колонии по западния бряг на Черно море, а най-сетне да засегнем и отделни аспекти от взаимоотношенията между траки и гърци в областта на духовната култура.

Някои аспекти на отношенията между западнопонтийските колонисти и траките ние засегнахме вече, но само главно през ранния период на гръцката колонизация по тези места. Един незасегнат, но важен аспект на тези отношения е проникването на траките в гръцките колонии и, обратно, проникването на гърците във вътрешността на Тракия. Проникването на траките в гръцките колонии по западния бряг на Черно море би могло да се очертае приблизително така. Докато през късната архаична и известна част от класическата епоха проникването на траките в смисъл на трайно усядане е било спорадично и е било привилегия главно за ограничен брой представители на знатните тракийски върхове, през къснокласическия, но особено през елинистическия и главно през императорската епоха проникването на тракийския етнически елемент от всички слоеве на обществото се извършва много по-интензивно. Това се вижда от археологическите находки, преди всичко от многобройните тракийски погребения, открити и изследвани в околностите на Истрия, Аполония, Одесос, Месамбрия и други градове. В редица епиграфски документи е отразено също така проникването на траките в западнопонтийските градове. Заедно с проникването на материалната култура в тези епиграфски документи е отразено и проникването на духовната култура на траките, по-специално на някои типично тракийски религиозни култове.

За взаимните отношения между гърци и траки по западния бряг на Черно море се узнаха напоследък извънредно важни и интересни факти и подробности благодарение на епиграфски находки. Имам пред вид преди всичко надписа на Садала от Месамбрия и надписа за гетския племенен вожд Залмодигос от Истрия. Що се отнася до взаимните отношения на гръцките колонии по западния бряг на Черно море, заслужава да се

отбележат традиционните дружествени отношения между Аполония и Истрия, които, както изглежда, са продължавали векове наред. До края на IV в. пр. н. е. най-малко, изглежда, че Аполония била най-значителната и влиятелната в международно отношение колония по южния сектор от западния бряг на Черно море. През III в. пр. н. е. се очертава известно разместване на силите в полза на Месамбрия. Общо взето обаче, западнопонтийските градове остават и през елинистическата епоха някак ограничени, бих казал свързани в политическо отношение в рамките на Черно море, и то предимно по неговия западен бряг и неговия тракийски хинтерланд. По-голям радиус на действие тези градове придобиват не толкова в международната политика, колкото в международната търговия, надлежно отразена в декретите за проксения, в амфорните печати, монетите и други документи. Още по-голям е радиусът, по който се движат международните отношения на западнопонтийските гръцки градове в областта на религията. Имам пред вид техните връзки със светилищата в Делфи, Западна Мала Азия, о. Самотраки, с Птолемея в Египет и др.

Сравнително по-ограничени и неуточнени са сега обаче познанията ни върху обратния процес, а именно върху проникването на гърците във вътрешнотракийските земи. Това се дължи преди всичко на почти пълната липса на писмена документация на този процес. Ако се съди по досегашните археологически находки от класическо и елинистическо време по горната и средната част от долината на Стримон (дн. Струма), би трябвало да се приеме, че в тези периферийни области на някогашната тракийска държава проникването на гърците под формата на търговски внос и износ е било чувствително по-слабо, отколкото по долината на Хеброс (Марица), а може би и отколкото по долината на Нестос (дн. Места). При проникването на гърците, на тяхната материална и духовна култура във вътрешността на Тракия западнопонтийските колонии и особено градове като Истрия, Одесос, но специално Аполония, а по-сетне и Месамбрия са играли безспорно значителна роля. Още по-сигурно обаче според мен е и това, че за проникването на гърците и на тяхното влияние в Тракия е имало още по-преки и удобни входни врати, а именно откъм устията на големите южнотракийски реки. Това важи в особено голяма мяра за долината на р. Марица и нейното поречие. С това не се

изключва, разбира се, възможността, че и аполонийски и месамбрийски търговци, а не само търговци от Енос са използвали за превоз на своите стоки Марица при проникването си в Тракия.

Оживените и трайни връзки между населението на гръцките колонии по западния бряг на Черно море и тракийското население от хинтерланда дали богати и разнообразни плодове и в областта на духовната култура, по-специално в областта на религията както на гърците, така и на траките. В дадения случай е възможно да онагледим този процес само с два примера. Една от най-характерните изяви на влиянието на тракийските религиозни представи върху религията в западнопонтийските колонии е възприемането на култа на тракийския Дарзалас. Това било едно типично хтоническо божество и издигането на Дарзалас до степента на велик бог на Одесос е събитие, което имало отзвук и в други западнопонтийски градове. Открива-

нето неотдавна на храма на същото божество в Истрия потвърждава по-красноречиво от всичко друго този процес. Храмът на Дарзалас, който произхождал откъм края на III в. пр. н. е., издигнат със средствата на един търговец от Тасос, резидиращ, както изглежда, в Истрия, показва, че значението на култа на Дарзалас по западния бряг на Понта е било утвърдено в съзнанието не само на западнопонтийските гърци, но и на техните най-важни търговски партньори през елинистическата епоха — тасосците.

Забележителните находки от Севтополис пък онагледяват редица изяви на обратния процес в отношенията между гърци и траки в областта на религията. От тези находки се вижда как именно не само ръководните среди в Източна Тракия, но и изобщо как обикновеният тракийски човек по тези места възприемал и преработвал през призмата на своето съзнание гръцките религиозни култове в началото на елинистическата епоха.

¹ Тя представя в общи черти текста на съкратения наш доклад, четен на XIII отчетна археологическа конференция, състояла се в Бургас през юни 1968 г. Повече по същите въпроси вж. у Д а н о в, Древна Тракия, Изследвания върху историята на българските земи, Северна Добруджа, Източна и Егейска Тракия, София, 1968, стр. 217 и сл. Някои положения в настоящата статия допълват и доразвиват определени пунктове от казаното в нашата книга върху Древна Тракия.

² В действителност едно от по-новите и сравнително обобщителни изследвания върху историята на Тракийския Херсонес и част от северното крайбрежие на Пропонтида е от западногермански учен U. Kahrstedt, Beiträge z. Geschichte d. Thrakischen Chersones, Baden-Baden, 1954, passim. И в гръцките изследвания се наблюдава в общи черти същото. Издават се главно новонамерени керамични и други археологически и епиграфски паметници почти без обобщаващи исторически наблюдения. Последните се правят обикновено от английски и американски учени. Вж. напр. C. Roebuck, Ionian trade and colonisation, N. Y., 1959.

³ Така у Pind. N. IV, 49 и P. IV, 203 (ed. O. Schroeder).

⁴ За това течение, както изобщо теченията в Черно море, вж. D a p o f f, Pontos Euxēinos, R. E., Suppl., bd. IX, 1962, кол. 932 и сл.

⁵ За ветровете в Понта вж. D a p o f f, цит. съч., кол. 940 и сл.

⁶ За облачността, мъглите и студовете в Понта вж. D a p o f f, цит. съч., кол. 948 и сл.

⁷ Вж. за сладководните маси, които се изливали в Черно море, D a p o f f, цит. съч., кол. 922 и сл.

⁸ За припонтийското население вж. D a p o f f, цит. съч., кол. 1111 и сл., а за обективността на античните автори по отношение на това население вж. D a p o f f, цит. съч., кол. 1153 и особено същият, Древна Тракия, Изследвания върху историята на българските земи, Северна Добруджа, Източна и Егейска Тракия от края на IX до края на III в. пр. н. е., София, 1968, стр. 72—74.

⁹ За сведенията на Омировия епос върху Черно море вж. Д а н о в, Към историческия облик на древна Тракия, I, ГСУ ИФФ, XL, 1943/1944, стр. 3 и сл., и особено Д а н о в, Древна Тракия, стр. 44 и сл.

¹⁰ За тази „втора вълна“ на великата гръцка колонизация вж. Д а н о в, Древна Тракия, стр. 229.

¹¹ За Пантикапей вж. сега богатия по своето съдържание монографичен очерк на В. Д. Блаватский, Пантикапей (Очерк по истории столицы (Боспора), Москва, 1964, passim и особено стр. 9 и сл. и стр. 15 и сл. (преди основаването на тази колония), но главно стр. 24 и сл.

¹² За скитите вж. литературата у D a p o f f, Pontos Euxēinos, кол. 1022 и сл.; от най-новата съветска литература увлекателната книжка на И. В. Брашинский, Сокровища скифских царей, Москва, 1967, passim, както и Д а н о в и Брашинский, Черно море и неговата роля в историята на древността. В сб.: Черно море, Варна (под печат).

¹³ За кимерийците вж. литературата у D a p o f f, Pontos Euxēinos, кол. 1018 и сл., но особено Е. И. Крупинов, Древняя история северного Кавказа, Москва, 1960, s. v. киммерийцы, както и останалите изследвания на този съветски учен, посочени в статията на Л. А. Ельницкий, СИЭ, VII, 1965, кол. 241.

¹⁴ Срв. например D. M. Pippidi и D. Berciu, Geții și Greci. La Dunărea de Jos, București, 1965, стр. 150, и Т. В. Блаватская, Западнопонтийские города в VII—I веках до н. э., стр. 22 и сл.

¹⁵ По тези въпроси от по-раншната литература срв. Хр. М. Д а н о в, Западният бряг на Черно море в древността, София, 1947, стр. 123 и сл., а за сега и Д а н о в, Древна Тракия, стр. 276.

¹⁶ За мегарската колонизация по западния бряг на Черно море вж. освен Д а н о в, Западният бряг на Черно море в древността, стр. 35 и сл., 88 и сл., 114 и сл., и същият, Древна Тракия, стр. 277.

¹⁷ За Аполония вж. D a p o f f, Pontos Euxēinos, кол. 1067—1071, заедно с посочената литература; Д а н о в, Древна Тракия, стр. 275. От по-раншната литература върху този град срв. статията на Ив. В е н е -

ди ков, Аполония на Черно море. В сб.: Археологически открития в България, София, 1957, стр. 95 и сл., както и сборника Аполония, София, 1963, вж. особено Т. Иванов върху керамиката от Аполония, стр. 65—312.

¹⁸ За Истрия вж. казаното (заедно с посочената там руска литература) у Данов, Древна Тракия, стр. 278.

¹⁹ Недобре запазените и несигурно идентифицирани и датирани останки от предгръцки жилища и др. строежи в Месамбрия и Одесос не са напълно убедително потвърждение на тезата на онези наши изследователи, според които гръцките колонисти се заселили в почти всички случаи по тези места с въоръжена сила.

²⁰ За трако-гетското селище, открито при дн. Tariverde на около 18 км от Истрия, вж. Pîrpidi-Berciu, Geții și Greci..., стр. 89—93, а за негръцкия некропол от архаично-класическия и по-късния период вж. P. Alexandrescu, Necropolă tumulară. В сб.:

Histria, II, București, 1966, стр. 134 и сл. и 421 и сл. (френското резюме).

²¹ Aineias, Poliorcet. XX, 4.

²² Diod. XX, 25.

²³ Thuk. II, 97, 3.

²⁴ Polyb. IV, 45, 1 и сл.; VIII, 22, 1 и сл.; XVIII, 37, 9 и др.

²⁵ Dittenberger, OGIS, I, 339 и Данов, Към старата история на западното Черноморие и Тракия, ИИД, XXII—XXIV, 1948, стр. 180—202 (вж. особено историческата интерпретация на посочените места от Полибий, съпоставени със съдържанието на надписа в чест на Менас от Сестос на стр. 190 и сл.).

²⁶ Повече по този въпрос вж. у Данов, Zur Geschichte der aussenpolitischen Beziehungen der griechischen Kolonien an der Schwarzmeerküste in klassischer und hellenistischer Zeit, Et. Historiques, II, Sofia, 1965, стр. 3—17.

Caractère et importance de la colonisation grecque sur le littoral occidental de la mer Noire

HISTO M. DANO V

(Résumé)

L'apparition des premières colonies sur le littoral du Pont constitue l'un des traits saillants de la colonisation grecque dans le bassin de la mer Noire. Ceci s'explique par sa proximité des points de départ des colonistes Hellènes et des richesses minières qui étaient enfouies dans les entrailles de la terre des Chalybes sur la côte Sud-Est de la mer Noire. Cette colonisation sur les rives du Pont, et plus particulièrement du littoral de la mer Noire et de l'Égée, de la Thrace ancienne possède un autre trait caractéristique dû à la seconde vague de la grande colonisation grecque. Enfin on doit mentionner aussi l'existence de sous-étapes de colonisation. L'étape la plus reculée doit être attribuée entièrement à Milet, les plus importantes colonies milésiennes en ces parages — Apollonia et Histria — étant apparues pendant les derniers 20 à 30 ans du VIe s. av. n. è. Quelques décennies plus tard, au VIe s., Tomis fut fondée, Krounoi (Dionysopolis), Odessos, et un peu plus tard encore Apollonia donna la vie à Anchialos, le Pomorie actuel. C'est à peine au VIe s. av. n. è. que l'œuvre des colonistes de Milet sur la côte Ouest de la mer Noire fut parachevée grâce à l'activité des émigrés de Mégare venus surtout d'Héraclée du Pont, de Byzantion et de Chalcédoine.

La colonisation de Mégare sur la côte Ouest de la mer Noire est la plus récente sous-étape de la colonisation grecque orientale. Dans la fondation de Kalattis (Vangilia) et de Misanbria (Nesebăr) ce ne sont pas tellement les intérêts commerciaux de leurs métropoles qui ont prévalu au début — que le souci d'assurer à certaines couches de leur propre population in-

digène et „superflue“ des terres et des moyens d'existence.

Dans la colonisation grecque de la côte Ouest de la mer Noire on peut percevoir — bien que pas très nettement — la concurrence très vive entre les métropoles qui avaient pris part à ces établissements. On ne trouve pas dans les renseignements parvenus jusqu'à nous de la tradition écrite le reflet d'une attitude hostile de la population indigène thrace envers les colonies grecques — du moins pas d'une manière directe et nette. De tels renseignements sont plutôt indirects et peu nombreux.

Le nombre de la population des colonies grecques sur les côtes Ouest de la mer Noire est d'une manière générale assez réduit et leurs relations politiques et extérieures, surtout pendant la période classique, tant entre eux qu'avec la population locale, n'ont suscité qu'un très faible écho dans les renseignements écrits des traditions antiques. On trouve exprimées d'une manière tangible (dans les trouvailles archéologiques, principalement dans la céramique) les relations commerciales des colonies pontiques occidentales avec la Grèce, et plus spécialement avec Athènes. Des relations des villes pontiques occidentales entre elles, celles entre Apollonia et Histria, se distinguent par leur plus grande cordialité.

L'auteur relève à la fin de son article que de bons rapports existaient aussi entre les villes occidentales du Pont et les colonies grecques du littoral Nord et Nord-Ouest de la mer Noire, parmi lesquelles se situent en premier lieu, Olbia, Panticapée, Tyras (actuellement Bjelgorod Dnestrovski), Chersonèse en Tauride, etc.

За новооткрития старобългарски надпис от Шуменската крепост

АРА МАРГОС

През 1965 г. Вера Антонова публикува няколко епиграфски паметника, между които и един интересен средновековен надпис от Шуменската крепост, който тя отнася към XIV в. (обр. 1).¹

Според авторката надписът, след като се развържат лигатурите и съкращенията, гласи:

АЗ ТЕРТЕР ГОСПОДА[Р]

ДОЛУ И ГОРЕ И РЕКОХ

БОЖЕ НА[Ш] И МАТ ТВОА ИЗБ[А]

ВНИ[Н] ОТ ТАТАР[Н]

В. Антонова допуша, че съдържанието на надписа засяга Светослав Тертер (1300—1321 г.) и събития, станали по негово време.² Израза „долу и горе“ тълкува като „осигуряване границите на държавата от север и разширението между Стара планина и Странджа“ по време на този владетел.⁴

Тъй като в разчитането и в тълкуването на надписа има редица съмнителни моменти, ние си позволяваме да направим нов опит за разчитане и интерпретация.

Най-зле са запазени първият и отчасти третият ред на надписа, и то в дясната им половина, която не е била застъпена от суперструкцията на крепостната стена, в която е бил вграден той.

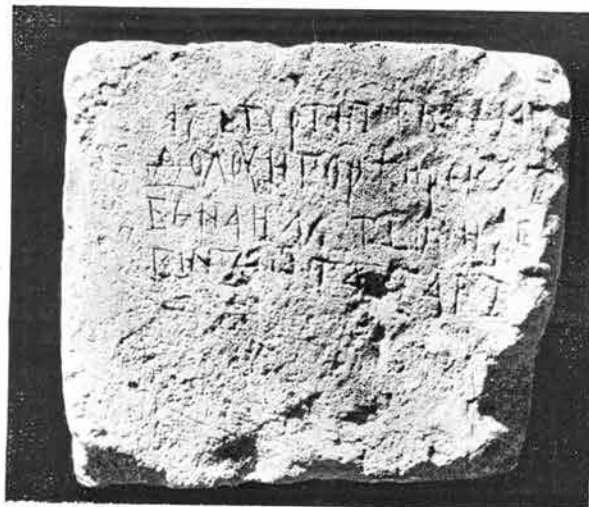
След първата дума АЗ следва наистина да стои лично име. Тук обаче в никакъв случай не може да се прочете ТЕРТЕР. Преди всичко първата и четвъртата буква в това име е Г, а не Т. Хоризонталната хаста и при двете букви в лявата си част е по-къса. Освен това само в дясната си половина тя е ограничена с къса отвесна хастичка, както

е при същата буква в думата ГОРѢ във втори ред, докато Т има такива и от двата края (обр. 2). Петата буква в същото име, съвсем ясно личи, дори и в образа на надписа в статията на В. А., че е Н, а не Ё. Лигатурно свързаната с Н буква е очевидно П, а не Р. В такъв случай името трябва да се чете ГЕРГН, а буквата П да се отнесе към следващата дума.

Третата дума в първия ред, която е и най-зле запазена, В. А. чете ГОСПОДАР (или ГОСПОДА sic!).⁵ Това не може да бъде по следните съображения:

1. Думата ГОСПОДАР през българското средновековие не е в употреба. Тя се изра-

• Обр. 1. Надписът от Шуменската крепост. Fig. 1. L'inscription de la forteresse de Šumen

• Обр. 2. Надписът от Шуменската крепост (рисунка). Fig. 2. L'inscription de la forteresse de Shumen (dessin)

заява с думата господниъ (съответно на гръцки *κύριος*).⁶

2. След лигатурно свързаното П с Н в думата ГЕРГН следва празно поле, където би следвало да има буква, която явно е изтрита. Ако се вгледаме по-внимателно, тук действително откриваме следи от буква. В горната половина се виждат две заоблени и склучващи се под ъгъл хасти, които с голяма вероятност можем да сметнем, че са горната част от буквата 0. Буквата обаче след Г не е 0. Тя не може да бъде друга освен Л. След нея има буква, която е почти изтрита, но все пак са запазени отделни нейни части. В лявата половина на полето личи част от наклонена надясно хаста, напречна към нея и къса перпендикулярна към последната, което ни дава основание да допуснем, че тук е стояла малката носовка — А, но в никакъв случай С, П или 0. Крайната отчасти запазена буква на думата, която В. А. не е видяла, не може да бъде Р. Начинът на изписване на тази буква добре личи в първия, втория и четвъртия ред (обр. 2). Тук запазената отвесна хаста е много къса, а не е имало никаква пречка тя да бъде изписана удължена, както е навсякъде другаде в надписа, на което обръща внимание и В. А. Тук вероятно е стояла йотувана малка или голяма носовка, която липсва поради очукване на блока. При това положение тук четем с доста голяма сигурност думата ПОГЛАДА[А].

Четенето на втория ред — ДОЛОУ Н ГОРЪ Н РЕКОХЪ — е съвсем сигурно. Буквата 0 в

РЕКОХЪ е дадена надредно. След думата Б(ОЖЕ) в третия ред стои НА и няма нужда да се допълня в НА(ШЪ), както прави В. А. По-другояче трябва да се четат в същия ред двете думи след Б(ОЖЕ) НА. Тук в никакъв случай не може да стои думата МАТ, тъй като след М следва А. Явно е, че се касае за думата НМА, след която стои ТВОЕ.

Разчитането на останалата част от 3 ред и целия 4 ред — НЗБАВН НЗІ УТ ТАТАРЪ — е очевидно.

И така надписът трябва да се чете:

АЗЪ ГЕРГН ПОГЛАДА[А]
ДОЛОУ Н ГОРЪ Н РЕКОХЪ
Б(ОЖЕ) НА НМА ТВОЕ НЗБА-
ВН НЗІ УТ ТАТАРЪ

Превод: „Аз, Георги, поглеждайки долу и горе, и рекох: Боже заради името ти избави ни от татари.“

*

Разглежданият надпис за съжаление не е датиран. За да бъде хронологически поставен на съответното място, той трябва да се разгледа както палеографски, така и във връзка с някои исторически събития от втората българска държава.

Палеографските особености на надписа го сближават, както правилно отбелязва В. А., с надписите от XIII и XIV в.⁷ и преди всичко към XIII в. Начинът на изписване на буквите — чрез издраскване с твърд предмет — го приближават по графически особености обаче повече към графитите от това време, отколкото към официалните надписи от рода на Батошовския и Врачанския, които са излезли от царската канцелария. Това сочат както сравнително издължените, а също така стеснените и ъгловати букви. Шуменският надпис особено много се приближава до един датиран графит от времето на Георги I Тертер (1280—1292 г.) в един от скалните манастири при с. Иваново, Русенско.⁸ По начина на изписване на редица букви той се приближава и до надписите от Калугерица,⁹ Кричим¹⁰ и билингвата от Витовница, Пожаревацко,¹¹ — всички от XIII в., което добре се вижда от приложената таблица (обр. 3).

Начинът на предаване на думата Георги ГЕРГН не е изключение през средновековието. Така написано, това име срещаме в гореспо-

менатия графит от Иваново ГЕРГНѢ ЦРѢ,¹² върху една от апсидите на църква № 2 в Червен,¹³ а също така върху строителен детайл от Преславския дворец.¹⁴

По специално внимание трябва да се обърне на израза ПОГЛАДАІА ДОЛОУ Н ГОРѢ. ПОГЛАДАІА идва от глагола ПОГЛАДАТИ, едно от значенията на който според Срезневски е „погледай на востоци“ — гръц. *peribλέψαι*.¹⁵ Съдържанието на останалата част на надписа — „Боже, заради името ти избави ни от татари“, представлява молитва, която писачът отправя към Бога, и ни дава основание да приемем именно в същия този смисъл думата ПОГЛАДАІА — поглеждайки, гледайки към изток. В подкрепа на това тълкуване идват и останалите думи в израза — ДОЛОУ Н ГОРѢ. Те са свързани пряко с глагола ПОГЛАДАІА и трябва да се схващат в смисъл: поглеждайки надолу към земята и нагоре към небето. Известно е, че християните, когато се молят, се обръщат на изток и, кланяйки се смирено надолу, молитвено отправят очи към небето, т. е. към Всевишния.

Като се спрем върху стила на надписа, особено впечатление прави непосредственото изявление на автора и непринуденият тон, с който извършва това. Горещата молба да бъдат избавени от татарите вълнува и трогва със своята искреност.

Съдържанието на надписа ни отнася към втората половина на XIII в., през който период политическата история на средновековна България е тясно свързана с нашествията на татарите. Това налага да направим един, макар и съвсем кратък, преглед на българо-татарските отношения по това време.

За пръв път България влиза в контакт с татарите през 1242 г. — втората половина от царуването на Коломан Асен. Връщайки се от опустошителния си поход в Централна Европа, част от татарските орди начело с Батай преминали Дунава и навлезли в България.¹⁶ След кратък престой в Северна България татарите продължили своя път, тъй като управляващото в България регентство признало страната за васална на кипчакския хан и се задължило да плаща годишен данък.¹⁷ Този кратък престой на татарите обаче едва ли ще е донесъл никакви сериозни разорения на страната.

Следващите набези на татарите в България започват в 1273 г.¹⁸ и продължават до 1277 г., когато Ивайло успява да ги разбие и прогони отвъд Дунава. Тези нападения,

I	II	III	IV
Д	Д	А	Д
Б	Б	Б	
В	В	В	
Д	Д	А	Д
Е	Е	Е	Е
З	З	З	
К	К	К	К
М	М	М	М
Р	Р	Р	Р
Х	Х	Х	
У		У	
З	Ъ		З
Ѣ	Ѣ	Ѣ	Ѣ
А	А	А	

● Обр. 3. Букви от надписите: I) Шумен; II) Калугерица — XIII в. (по Кр. Миятев); III) Витовница — 1218 г. (по М. Ризнић; IV) Кричим 1254 г. (по Ив. Гошев). Fig. 3. Lettres de l'inscription: I) Šumen; II) KalugERICA — XIII s. (d'après Kr. Mijatev); III) Vitovnica — 1218 (d'après Riznić); IV) Kričim 1254 (d'après Iv. Gošev)

които ставали твърде често, изглежда, главно в Северна България, били особено опустошителни.¹⁹ Неслучайно Пахимер по този повод отбелязва, че „татарите извършвали нападения всеки ден и в същност правели имуществото на мизийците мизийска плячка“²⁰.

Нападенията на татарите срещу България се подновили, когато Михаил VIII Палеолог започнал военни действия срещу въстаническия вожд Ивайло. В 1278 г. в Североизточна България действувал Касимбег и,

както допуска съвсем основателно П. Петров, той ще е обсаждал Ивайло в крепостта Дръстър.²¹

Царуването на Георги I Тертер е било също съпроводено от няколко нападения на татарите срещу България. Антивизантийски настроеният Георги I Тертер пратил посолство до неаполитанския крал Карл Анжуйски, който подготвял коалиция срещу Византия.²² С умели дипломатически действия Михаил VIII Палеолог осуетил тази коалиция, а срещу България насочил своя съюзник Ногай. Една грамадна татарска армия в 1282 г. опустошила България.²³ Три години по-късно татарите този път, изглежда, по свой почин отново нахлули в Северна България и Георги I Тертер с цената на големи унижения можал да се задържи на престола.²⁴ Последното нападение на татарите в 1292 г. било гибелно за Георги I Тертер, който се принудил да бяга във Византия, а на негово място се възкачил Смилец (1292—1299 г.).²⁵ Управлението на Смилец, а след неговата смърт — на Чака е върхът на татарската хегемония в България, на която се слага край с убийството на Чака и идването на престола на Светослав Тертер в 1300 г.²⁶ Още в началото на царуването си Светослав Тертер влязъл в приятелски отношения с новия татарски хан Токтай, като по тоя начин на северната граница на България най-сетне настъпило спокойствие и се сложил край на опустошителните татарски нападения.

Безспорно съдържанието на Шуменския надпис трябва да се свърже с някой от тези татарски набези в България. Явява се обаче въпросът, с кой от тях. Да се даде точен отговор е трудно, но все пак някои догадки биха могли да се направят въз основа на съдържанието на надписа и анализиране на някои от свързаните с него исторически събития.

¹ В. Антонова. Средновековни лапидарни паметници с надписи и рисунки от Коларовград, ИИМШ, II, 1965, стр. 29—30.

² Пак там, стр. 29.

³ Пак там, стр. 30.

⁴ Пак там, стр. 30.

⁵ Пак там, стр. 29.

⁶ В такъв смисъл е употребена думата *къръ* в Иван-Асеновия надпис в църквата „Св. 40 мъченици“ във В. Търново. Вж. Ф. И. Успенски, О древносттахъ города Тырнова, ИРАИК, VII, I, 1901, стр. 7 и табл. 5 и В. Н. Златарски, История на българската държава през средните векове, III, 1940, стр. 592—593. Вж. също така арменската приписка от 1258 г., където Михаил Асен е наречен Кир Михаил, A. Margos, Deux sources arméniennes du XIIIe siècle concernant cer-

Съдържанието на надписа изразява голямото отчаяние на писача. Явно страданията от татарските нашествия били продължителни и тежки. Единственото му упование е в Бога, към когото отправя своята молба. Тази картина се приближава доста много до положението в България през периода 1273—1277 г. — навечерието на антифеодалното селско въстание начело с Ивайло. Доведените до отчаяние селяни в резултат на големите данъци, болярския произвол и нападенията на татарите вдигнали въстание, което разтърсило сериозно устоите на феодалната власт.

Не е изключено обаче Шуменският надпис да се свърже и с по-късните нападения на татарите по време на Георги I Тертер — в 1282, 1285 и 1292 г., които били също крайно разорителни за българското население и които нападения очевидно ставали в Североизточна България, където е намерен и нашият надпис.

Подобни надписи, които по съдържание се приближават до приписките, през средновековието носят белезите на непосредствено изявление. Можем да допуснем с голяма вероятност, че той е писан по време на някоя обсада на Шуменската крепост от татарите и опустошаване на нейната близка околност.

В заключение можем да кажем, че Шуменският надпис по своите палеографски и графически особености може да бъде отнесен към XIII в. Съдържанието на надписа ни дава възможност да стесним границите на неговата датировка между 1273—1292 г. и възможно най-късно до 1300 г. Той се явява същевременно интересен и важен извор за българската средновековна история във връзка с татарските нападения наред с приписката на Тодор Граматик.²⁷

tains événements historiques du Second empire bulgare. *Études Balkaniques*, 2—3, 1965, стр. 295 и 296 и заб. 2.

⁷ В. Антонова, цит. съч., стр. 29.

⁸ А. Василиев, Новооткрити надписи и ктиторски образи при с. Иваново, ИАИ, XV, 1946, стр. 201 и обр. 103₁.

⁹ Альбом „Абоба-Плиска“, табл. ХСVII, 7, 10, 11; Кр. Миятев, Старобългарски надпис при с. Калугерица, Сборник Дякович, 1927, стр. 319—325; В. Иванова, Следите от глаголица в Източна България, *Byzantinoslavica*, IV/2, 1932, стр. 230—233.

¹⁰ И. Гошев, Цар Асеновият надпис над крепостта Кричим, СпБАН, 70, кл. историко-филологически, 33, 1945, стр. 65 и сл.; също Ив. Дуйчев, Из старата българска книжнина, II, 1944, стр. 319—320; за датировката на този надпис вж. също А. Маргос,

Кричимският надпис, Музеи и паметници на културата, 1965, кн. 4, стр. 3—5.

¹¹ М. Ризнић, Манастир Витовница, Старинар, V, 1888, 1, Београд, стр. 11 и табл. III, 1; също Љ. Стојановић, Стари српски записи и надписи, Београд, 1902, стр. 5.

¹² А. Василиев, цит. съч., стр. 201.

¹³ С. Георгиева и В. Димова, Църква № 2 в средновековния град Червен, ИАИ, XXVI, 1963, стр. 81 и обр. 14₂.

¹⁴ Т. Тотев, Два нови старобългарски надписа от Преслав, БЕ, XVI, 1966, кн. 1, стр. 40—41.

¹⁵ И. И. Срезневски, Материалы для словаря древнерусского языка, II, С. Петербург, 1895, стр. 1014.

¹⁶ П. Ников, Татаробългарски отношения през средните векове с оглед паруването на Смилеца, ГСУ ИФФ, XV—XVI, 1921, стр. 2; В. Н. Златарски, цит.

съч., стр. 424—425; вж. също История на България, I, 1961, стр. 205.

¹⁷ П. Ников, цит. съч., стр. 3; В. Н. Златарски, цит. съч., стр. 425.

¹⁸ За началната дата на тези нападения вж. А. Margos, Deux sources arméniennes du XIIIe siècle, стр. 299—300.

¹⁹ П. Петров, Въстанието на Ивайло, ГСУ ФИФ, XI, 1955, стр. 210.

²⁰ Rahimovs, I, 432₁₁.

²¹ П. Петров, цит. съч., стр. 240.

²² История на България, I, 1961, стр. 217.

²³ П. Ников, цит. съч., стр. 22.

²⁴ Пак там, стр. 18—19; също История на България, I, 1961, стр. 217.

²⁵ История на България, I, 1961, стр. 217.

²⁶ Пак там, стр. 218.

²⁷ В. Н. Златарски, цит. съч., стр. 425, заб. 1; И. Дуйчев, цит. съч., стр. 277.

Sur l'inscription vieux bulgare nouvellement découverte dans la forteresse de Šumen

A. MARGOS

(Résumé)

L'auteur fait un examen critique d'une inscription lapidaire publiée par V. Antonova dans le Bulletin du Musée national de Šumen et qui fut découverte lors des dernières fouilles effectuées dans la forteresse de Šumen. L'analyse du tracé, des différents caractères et le sens des mots lui a permis de proposer un nouveau déchiffrement de l'inscription qui en bulgare moderne serait: „Moi, Georges en regardant en haut et en bas me suis écrit: Dieu grâce à ton nom, délivre nous des Tartares.“

L'auteur a trouvé des parallèles de cette inscription dans les graffiti du XIIIe s., époque à laquelle eurent lieu les invasions tartares en Bulgarie, mentionnées dans cette inscription. Il donne de courtes notes historiques sur les razzias des Tartares et leur domination en Bulgarie. Sur la base de la chronologie de ces campagnes la date de l'inscription se situe entre les années 1273—1300.

Вила рустика до с. Могилец, Търговищко

ДИМИТЪР ОВЧАРОВ

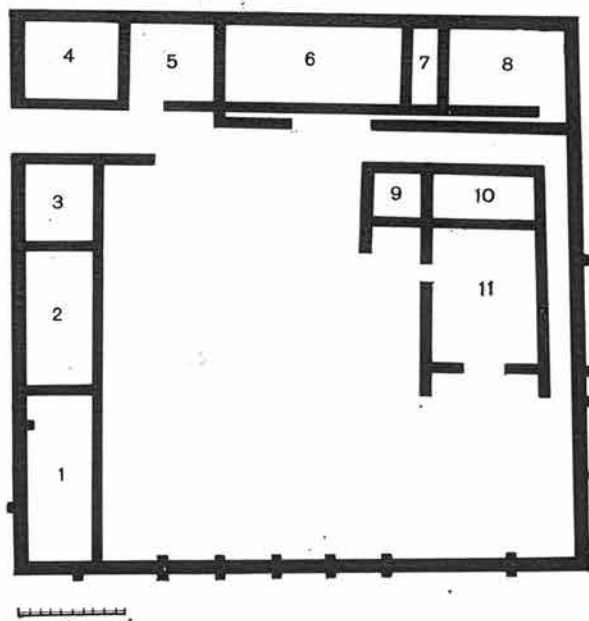
През последните години, случайно или преднамерено, бяха открити и разкопани, частично или цялостно, няколко римски вили. С това броят на известните паметници от този род достига двадесетина, което е едно условие за пристъпване към обобщаване на данните, добити при техните проучвания.¹ Към известните досега обекти се прибавя и откритата и разкопана от автора в нача-

лото на 1967 г. неизвестна дотогава вила от типа rustica. Останките от нея се намират на около 1 км югоизточно от с. Могилец, Търговищко. При риголване на почвата голяма част от постройката е била разрушена, тъй като за откритието бяхме уведомени много късно. Културният слой беше разбъркан, а от зидовете бе запазена само субструкцията и много рядко един или два реда камъни от надземната част. Независимо от това

1

2

●Обр. 1. Надгробна могила в с. Могилец. Fig. 1. Tombe tumulaire du village Mogilec

● Обр. 2. План на разкопаната вила рустика до с. Могилец. Fig. 2. Plan de la villa rustica déblayée près du village Mogilec

обектът представляваше значителен интерес главно поради факта, че в този край за пръв път се открива подобен паметник.²

Село Могилец се намира на около 40 км югоизточно от Търговище в планинска местност, недалеч от р. Камчия. За наличието на значително поселение през античната епоха подсказват големият брой надгробни могили, които днес се издигат сред самото село и са му дали името (обр. 1). Сега са запазени пет

от тях, но в миналото броят им е бил значително по-голям. Останките от античното селище се намират югоизточно от селището, между него и реката. От намиращите се по повърхността материали, предимно керамика, може да се заключи, че времето, когато е било обитавано, са първите векове на нашата ера — трако-римската епоха. Останки от други селища в района на с. Могилец не са открити.

Въпреки лошото състояние, в което се намираха зидовете на разкопаната постройка, нейният план се откроява отчетливо. Това е един голям комплекс от помещения, обединени от околновръстен външен зид (обр. 2). Заграденото пространство има почти квадратна форма с размери (от вътрешната страна на зидовете) 51,90/51,35/51,25/52,35 м. В най-долната си част външният зид е дебел 1 м, а само в югозападната страна е 0,80 м. Това се дължи на факта, че от тази страна към него е долепена редица от помещения, които го укрепват и усилват. И обратно — срещу-положният североизточен зид е най-дебел (до 1,10 м). Той се намира в ниската част на наклона и понася върху себе си тежестта на цялата постройка. Тъй като към него няма пристроени помещения, които да го подкрепят, античните строители са го укрепили по цялата му дължина с подпори както от външната, така и от вътрешната страна. Те са широки 1 м и се издават от лицето на зида на 0,30 до 0,40 м. На всеки външен пиласٹر отговаря точно такъв от вътрешната страна. Разположени са почти равномерно един от друг на разстояние 5,50—5,80 м и са изпълнявали ролята на контрафорси. Три такива пиластъра виждаме изградени от външната страна на северозападния зид. Останалите страни на външния зид не са разчленени с изключение на югоизточната, която в най-източната си част при помещение № 1 (едно от най-големите) има две подпори — една от външната и една от вътрешната.³

Външният зид е изграден от едри грубо обработени камъни от сиво-жълт местен пясъчник. Те са нареждани старателно и са свързвани помежду си с глинена спойка. Дебелината на зида, липсата на голямо количество гвоздеи около него, както и старателното му изграждане са явно свидетелство, че той се е издигал нагоре изцяло от камък и е достигал една приблизителна височина от 4—5 м. Така обграденото от него пространство е било добре защитено и вилата,

без да спада към типа на укрепените вили, е приличала на малка крепост.

Входът във вилата се намира на югоизточната страна между помещения № 3 и 4 (обр. 3). Той е широк 4,45 м. Стените на двете помещения образуват проход, дълбок около 11 м. По всичко изглежда, че над него е имало дървен покрив с керемиди, фрагменти от каквито се намират по цялата му дължина. Какво е било устройството на вратата, не може да се каже поради липсата на запазени надземни съоръжения.

Отделните помещения във вътрешността са подредени верижно и долепени по дължината на югоизточната и югозападната страни на външния зид (обр. 4). Те имат различни размери, което е продиктувано по всяка вероятност от различното им предназначение. Първите три помещения са до югоизточния зид и имат еднаква ширина 6,50 м. Помещение № 1 и № 2 са продълговати с дължина съответно 16 и 12,90 м, а № 3 е квадратно — 6,50 на 6,50 м (размерите навсякъде се дават от вътрешната страна на зидовете). Планът на всички помещения е пределно опростен, стените са гладки, неразчленени. Материалите, които се намират в тях — селскостопански сечива и други инструменти, хромели, тежести за стан, прешлени за вретена и др. — дават основание да предположим, че са били използвани за работилници или складове.

От западния ъгъл на помещение № 3 като продължение на югозападния му зид излиза друг, който продължава на разстояние 4,80 м и завършва с правилно оформено лице. По всичко изглежда, че той е служел като ограничаваща стена на един навес, разположен пред трите помещения и завършващ до североизточната стена на външния зид. Този навес вероятно се е подпирал на дървени подпори направо на земята, като за бази са служели обикновени камъни. Бил е в пряка връзка и продължение на описаните помещения и е играел важна роля в стопанския живот на вилата.

Покрай югозападния външен зид са разположени още пет помещения, също така с различна големина и форма. Те са значително по-широки от първите — по 8 м. Съдейки по находките, идентични с тези от помещения № 1, 2 и 3, трябва да предположим, че и помещение № 4 (дължина 8,90 м) е било използвано за работилница или склад. Следващите две помещения № 5 и 6 (съответно дълги 8,50 и 17,20 м) са едни от най-големите и липсата на находки в тях ни

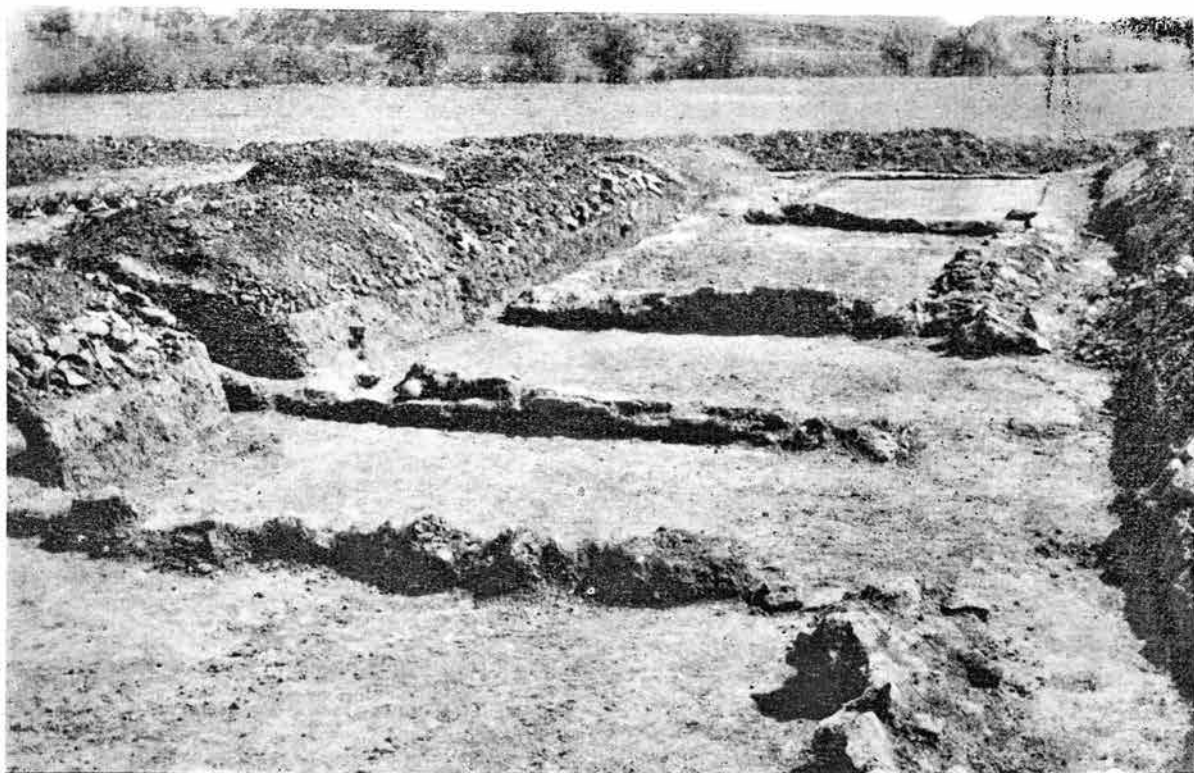
кара да мислим, че са били предназначени за добитък — обори и конюшни. Крайното помещение № 8 носи следи от обитаване. То е дълго 11,60 м при същата ширина 8 м и по всяка вероятност е било предназначено за хората, които са се грижели за добитъка. Между помещение № 6 и № 8 се намира едно малко помещение, най-малкото от всички, обозначено от нас с № 7. Неговите размери (2,70/8 м) показват, че не би могло да бъде използвано за нищо друго освен за малък склад и е било свързано, от една страна, с помещенията за добитък, а, от друга — с помещението за гледачите. В него бяха намерени подкови, железни и бронзови халки, фрагмент от лемеж и други предмети, които потвърждават това предположение.

Пред последните три помещения № 6, 7 и 8 на разстояние 0,80 м върви успореден зид, дебел 0,80 м, който завършва долепен до лицето на северозападния външен зид. Точно пред помещение № 6 той прекъсва и се оформя вход, широк 8 м. Местоположението на този зид изключва наличието на развито помещение. Възможно е това да са останки от стилобат, който е служел за основа на дървена колонада, поддържаща навес, подобен на този пред първите три помещения, но по-малък от него. Може би тук имаме основания на стълбища, които са отвеждали към един горен етаж. Във всеки случай конкретен отговор на този въпрос мъчно може да се даде поради лошата запазеност на зидовете.

В обширния двор, който се загражда от двете редици с помещения и външния зид, бе разкопана още една постройка. Тя е из-

● Обр. 3. Помещение № 4 и входът на вилата при с. Могилец. Fig. 3. Pièce № 4 et l'entrée de la villa près du village Mogilec

4

● Обр. 4. Помещения до югоизточния зид на вилата при с. Могилец. Fig. 4. Pièces près du mur Sud-Est de la villa près du village Mogilec

градена съвсем самостоятелно от останалите. Отстои на 2,40 м от северозападния външен зид и на 3—3,50 м от „стилобата“ пред помещения № 6, 7 и 8. Тази постройка се състои от три помещения, които получиха поредна номерация № 9, 10 и 11. Те са с различна форма и големина: № 9—4,60/4,60 м, № 10—4,60/10,10 м и № 11—10,10/13 м. В най-голямото помещение № 11 се влиза през два входа на югоизточната и североизточната страни, широки съответно 1,50 и 3,40 м. На североизточните страни на помещения № 9 и 11 са оформени чрез издадени зидове две открити неголеми помещения, покрити, както изглежда, с навес. Зидовете и на тази постройка не се различават от останалите както по състав на употребените строителни материали, така и по дебелината си и своята запазеност (по-голямата част само в субструкция). Покривът е бил дървен с керемиди. По оскъдните материали, които се намериха при разкопаването, може да се заключи, че това са били жилищни помещения.

В останалата част на двора следи от други постройки не бяха открити. Това е едно обширно пространство, което е било необходимо за стопанските и производствени нужди на вилата.

Зидовете, които оформят отделните помещения във вътрешността на вилата, са също от камък на кална спойка. Те са дебели 0,60—0,70 м и са запазени в субструкция, рядко в два до три реда. По всяка вероятност каменната зидария се е издигала на известна неголяма височина, след което е имало дървена конструкция. За това свидетелствуват намерените в културния пласт непосредствено до тях ковани гвоздеи с различна големина, много въглени, както и сравнително малко камъни. Липсват всякакви следи от измазване на стените с варова или друга мазилка. Отгоре помещенията са били с дървен едноскатен или двускатен покрив с керемиди. Намерено бе голямо количество фрагменти от двата типа, употребявани по това време, керемиди — тегули и имбрици. Характерно е, че в насипа не бяха намерени тухли, което изключва тяхната употреба в градежа. Това се дължи, както изглежда, на изоби-

лието от каменен строителен материал в близката околност. Трудно е да се каже при това състояние на руината на колко етаж е била постройката. Дебелината на зидовете допуска тя да е била двуетажна.

Състоянието, в което бяха зидовете след разкопаването им, сочи недвусмислено, че постройката е била унищожена вследствие на силен пожар. Поради това голяма част от камъните са добили характерния кафяво-червен цвят и са станали ронливи. На много места пръстта се е изпекла под въздействието на огъня и из нея се срещат по-дребни и по-едри въглини.

Разбърканият, както вече подчертахме, и сравнително тънък (0,40—0,50 м) културен пласт е беден откъм находки. Това потвърждава нашето убеждение, че вилата е била насилствено разрушена и опожарена, като преди това е била подложена на разграбване. Основните находки, както можеше да се очаква, са останките от керамика, предимно фрагментирана. По качеството на употребената за нейната изработка глина тя образува две големи групи:

а) съдове, изработени от недобре пресята глина, с голям примес от пясъчинки, които след изпичането си са добили червен, сив или сивочервен цвят. Те имат дебели стени, ронливи са вследствие на лошо изпичане. Съдовете от тази група са предимно големи с разнообразни форми и предназначение. Преобладават долиуми в техния традиционен вид, гърнета с плоско дъно или конкавно столче, с устие без профил, без дръжки и украса. Към тази група трябва да се причислят и известен брой похлупаци с цилиндрична дръжка.

б) съдове, изработени от добре пресята, без всякакви примеси, глина, получили след изпичането яркочервен, кремав или жълт цвят и добре изпечени. Към тази група принадлежат предимно амфори с тесни или широки тела и остро дъно, неукрасени или украсени с широки хоризонтални канелюри. Имат тесни устия, две дръжки, най-често с една или две надлъжни канелюри или осукани. Срещат се голям брой малки гърненца с дъно-столче, конкавно или плоско, с една или две малки дръжки (обр. 5). В по-малки количества, но все пак твърде често, се намират фрагменти от плоски, широки и плиткени паници, върху столче с конкавно дъно, без профил на устието, в някои случаи покрити с кафява ангоба.

Описаната керамика е характерна за епохата на римското владичество по нашите

5

● Обр. 5. Малко гърненце от вилата при с. Могилец Fig. 5. Petit vase de la villa près du village Mogilec

● Обр. 6. Оръдия на труда и подкови от могилама при с. Могилец. Fig. 6. Outils et fers à cheval du tumulus près du village Mogilec

● Обр. 7. Железни панти, върхове за копия и ножове от вилата при с. Могилец. Fig. 7. Charnières en fer, pointes de lance et couteaux de la villa près du village Mogilec

земи в първите няколко века на нашата ера. Аналогии на тази керамика срещаме във всички познати находища от това време.⁴

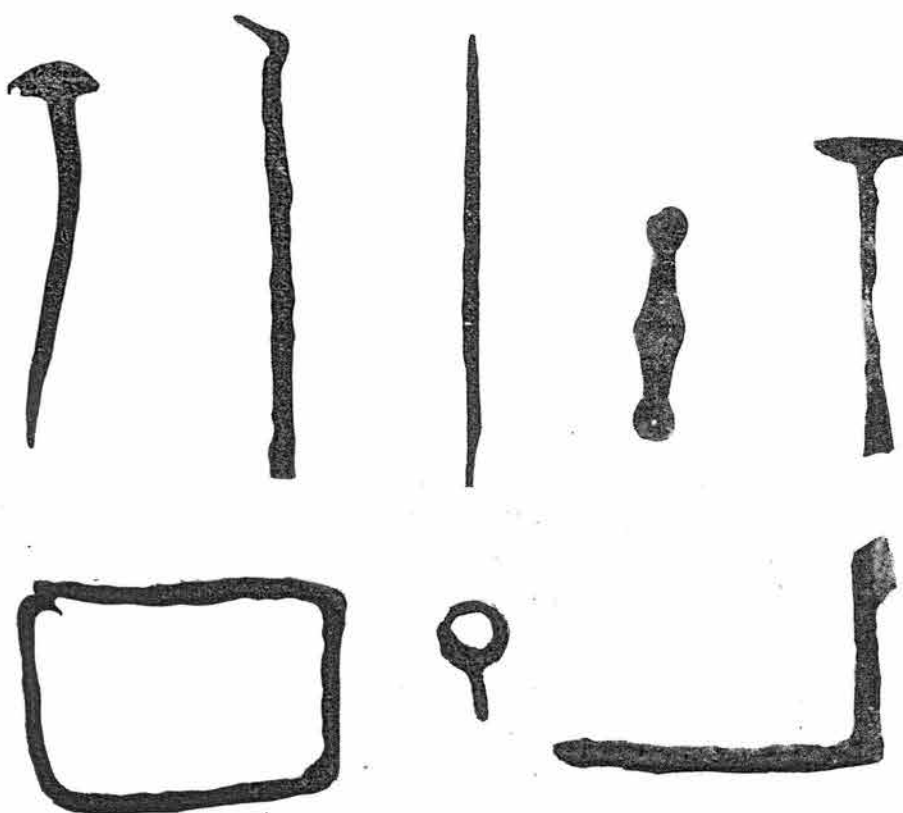
Трябва да се отбележи, че по време на разкопките не се намериха и сред находките напълно отсъствуват фрагменти от най-фината римска керамика, например terra sigillata. Това говори за невисокото равнище на материалната култура на този край през периода, когато е съществувала вилата. Впрочем за това свидетелствуват и останалите находки, които са твърде оскъдни и са предимно из сферата на бита и трудовата дейност на обитателите ѝ. Намерени бяха сечива, свързани с двата основни отрасъла на селското стопанство — земеделието и скотовъдството: лемежи, мотики, брадви, косери, части от звънци, подкови и др. (обр. 6). В голямо количество се намериха предмети от оборудването на помещенията: обковки за врати, панти, железни и бронзови халки, заключалки и куки (обр. 7). Свързани с бита на обитателите на вилата са масивният железен главнярник (дълж. 0,82 м),⁵ смачкан меден съд, прешлени за вретено, хромелен

6

7

● Обр. 8. Железни предмети от вилата при с. Могилец. Fig. 8. Objets de fer de la villa près du village Mogilec

камък, ножове, костени шила, каменно хаванче (обр. 8 и 9). В югозападния ъгъл на помещение № 1 се намериха на едно място 7 пирамидални глинени тежести за стан. Сравнително рядко се среща оръжие. Бяха открити само 4 железни върха за копия.

Единственият предмет на разкош е една изкусно изработена женска главичка от бронзова статуйка (обр. 10 и 11). Тя бе намерена в двора до североизточния зид. Висока е само 0,048 м и е отчупена ниско в шията. Лицето има нежни и правилни форми, класически профил. Зениците на очите са предадени пластично. Косите са изразени чрез многобройни кичурчета и са сресани на път през средата, а отзад на тила са завити в малък кок. На темето е инкрустирана малка диадема от тънка сребърна пластинка във формата на полумесец. Това е един белег, който ни дава основание да видим в нея изображението на богиня Диана. Начинът на изобразяване на лицето, прическата и някои

други подробности причисляват този паметник към римското изкуство от края на II или най-късно началото на III в.⁶

Въпреки че вилата е била подложена на разграбване и унищожение, намерените в нея предмети, нейният план и начин на изграждане са достатъчни да ни обяснят предназначението ѝ. Разположението на отделните помещения около един просторен двор и нахождките в тях не оставят под съмнение извода, че това е една villa rustica. Животът на нейните обитатели е бил пряко свързан с обработката на земята и други дейности, произтичащи от това. В тази насока извършените от нас проучвания идват да потвърдят изказаното още преди години от някои изследвачи мнение, че тази част от територията на балканските земи на римската империя, която се простира на изток от река Янтра и особено днешните Омуртагско, Търговишко и Преславско, е имала подчертан селски характер.⁷ По всяка вероятност това е бил един от тези райони, които играели особено важна роля като доставчици на храни и суровини и в които производството

● Обр. 9. Железни предмети от вилата при с. Могилец. Fig. 9. Objets de fer de la villa près du village Mogilec

е било организирано на базата на робския труд при много ниско равнище на материалните производителни сили.

Ние можем с твърде голяма точност и сигурност да определим времето, през което е съществувала и е била обитавана вилата. Керамиката, която видяхме, е типична за времето II—III в. на н.е. В рамките на това време могат да се поставят и останалите находки. Една по-точна датировка ни дават намерените по време на разкопките монети. Те се разпределят така:⁸

Император	Град	Местонахождение	Метал	Брой
Юлия Домна (193—211)	Марцианопол	Помещение № 4	бронз	1
Каракала (198—217)	Филипопол	Помещение № 3	"	1
Макрин (217—218)	—	Помещение № 4	"	1
Елагабал (218—222)	Марцианопол	Помещение № 7	"	2
Гордиан III (238—244)	—	Пом. № 1, 7, 10	бронз	3
Константин Млади (317—340)	—	Помещение № 2	сребро	3
Неопределена III в.	—	Помещение № 4	бронз	1
			"	1

Както се вижда, като начало на съществуване на вилата можем да приемем края на II в. На една такава датировка не противоречат и останалите материали. Вилата при с. Могилец намира много близък паралел с една друга, разкопана неотдавна при с. Присово, Великотърновско.⁹ Последната има също така четириъгълна форма, приближаваща се до квадрат. Помещенията и при нея са подредени верижно от вътрешната страна на един външен зид и е построена по същия приблизително начин и с подобни на описаните от нас строителни материали. Двете

постройки се различават помежду си най-вече по това, че присовската вила е значително по-малка по размери — близо четири пъти. Тя се датира сравнително точно въз основа на находките (керамика, монети и др.) към края на II в. и първата половина на III в., т.е. времето, към което отнасяме и нашата постройка.

По своята форма, градеж, разпределение на помещенията и други особености вилата при Могилец намира по-близки или по-далечни паралели в постройки от този тип и с такова предназначение и из другите части на римската империя.¹⁰ Така например удълженият като коридор и покрит с покрив вход ни е вече познат от вилата при с. Обеля, Софийски окръг. Има нещо, на което заслужава да се обърне внимание, особено що се отнася до начина на изграждане на вилата. Това е преди всичко използването предимно на камъка като строителен материал и липсата на тухли в градежа. При това тук се среща необичайната за римската епоха, както справедливо отбелязват някои изследвачи по отношение на вилата при Присово, значителна употреба на дървото в суперструкцията на сградите.¹¹ Тези особености, както изглежда, се дължат на местни тракийски традиции, останали да битуват в райони, където влиянието на римската строителна техника се

е разпространявало значително по-бавно.¹²

Пред нас изниква въпросът, дали разкопаната постройка е самостоятелна или се явява част от по-голям комплекс. Липсата на добре развити и достатъчно жилищни помещения говори за това, че може би трябва да търсим официалната част на вилата на друго място, а откритото от нас е стопанската ѝ част с обширни складове, работилници, помещения за добитък и жилищни помещения за работниците-роби.

Очевидно е, че разрушаването на вилата при с. Могилец е станало към средата на

10

● 10. Бронзова женска главичка от вилата при с. Могилец. Fig. 10. Tête de femme en bronze de la villa près du village Mogilec

● Обр. 11. Бронзова женска главичка от вилата при с. Могилец (профил). Fig. 11. Tête de femme en bronze de la villa près du village Mogilec (profil)

III в. при някои от зачестилите по това време варварски нашествия.¹³ Особено опустошително е било това, което готите предприемат в 250—251 г. Тогава биват превзети и разрушени редица добре укрепени римски градове, като Нове, Филипопол и др., а край Абритус римската войска е разбита жестоко, като в битката намира смъртта си сам император Деций Траян.¹⁴ Основание да предполагаме, че вилата при с. Могилец е била унищожена в средата на III в., ни дават намерената керамика и монети. Керамика от късната античност не бе открита. Единствено за едно малко по-късно време от края на III в. говори монетата на Константин Млади. Но ние сме в пълното право да предположим, че ако тя не е попаднала там слу-

11

чайно, то местността, където се е издигала вилата, е била използвана известно време и след нейното опустошаване и разрушаване. За това, че вилата е била обитавана сравнително кратко време, свидетелствува и неговата дебелина на културните напластявания (около 0,40 м). По всичко личи, че тя е споделила съдбата на почти всички познати антични поселения от Североизточна България, които през средата на III в. или прекъсват своя живот или претърпяват сериозни сътресения вследствие на варварските нашествия.

Откриването на една вила рустика в този район показва, че той е играл роля в икономиката на Долна Мизия. Досегашната липса на паметници от тази епоха не противоречи на това становище, а показва, че тази част от балканските владения на римската империя е съвсем слабо проучена в археологическо отношение. Бъдещите проучвания трябва да запълнят тази празнота.

¹ C. Dremisiova-Nelčinova, La villa romaine en Bulgarie. Résumés des communications (Archéologie, Histoire de l'Antiquité, Moyen Age (V—XV s.), 1er congrès international des études balkaniques et Sud-est Européennes, Sofia, 1966, стр. 87—88.

² В разкопките дейно участие взеха уредниците при Окръжния музей, Търговище, Ив. Якимов и Г. Гинев, за което им изказвам сърдечна благодарност.

³ Подобни пиластри виждаме напр. във вилата при Орландовци, ИАИ, XII, 1939, стр. 409, 188.

⁴ Вж. Археология, 1964, кн. 1, стр. 42; кн. 4, стр. 46; сб. Сердика, I, София, 1964, стр. 137 и сл.; ИАИ, XXVIII, 1965, стр. 77 и сл.

⁵ Подобни публикува и датира към III—IV в. И. Венедиков в: ИАИ, XXIV, 1961, стр. 221—225.

⁶ E. Babelon—J. A. Blanchet, Catalogue des bronzes antiques de la bibliothèque nationale, Paris, 1895.

⁷ Б. Геров, Романизмът между Дунава и Балкана, ч. II, ГСУ ИФФ, XLVII, 1952/53, стр. 309; Б. Геров, Проучвания върху поземлените отношения в нашите земи през римско време (I—III в.), ГСУ ФФ, I, 1955, кн. 2, стр. 28.

⁸ Дълга благодарност на др. Т. Герасимов, който определи монетите.

⁹ Б. Султов, Една villa rustica край с. Присово, В. Търновски окръг, ИОМТ, 1964, стр. 49 и сл.

¹⁰ E. D. Thomas, Römische Villen in Pannonien, Budapest, 1964, обр. 172; A. Gnirs, Istrische Beispiele für Formen der römischen villa rustica, Österr. Jahrb. für Altertumskunde, Wien, 1908, стр. 124, обр. 4.

¹¹ М. Станчева, Известия на Окръжния музей — Велико Търново, Музеи и паметници на културата, 1965, кн. 3, стр. 43.

¹² Д. П. Димитров, Градоустройство и архитектура на тракийския град Севтополис, Археология, 1960, кн. 1, стр. 10, обр. 7.

¹³ А. М. Ременников, Борба племен Северного причерноморья с Римом в III в., Москва, 1954.

¹⁴ Вж. Т. Иванов, Укрепителната система на Абритус, Археология, 1966, кн. 4, стр. 29; същият, Два надписа от античния град при Разград ИАИ, XIX, 1955, стр. 175 и сл., Гръцки извори за българската история, I, София, 1954, стр. 2—3.

Villa rustica près du vill. Mogilec, région de Targovište

D. OVČAROV

(Résumé)

Dans cet article on publie les résultats obtenus lors des fouilles de 1967 d'une villa rustica romaine près du village Mogilec, région de Targovište. Dans cet édifice les pièces sont disposées en enfilade à l'intérieur d'un mur de clôture qui entoure le terrain d'une forme carrée irrégulière, dont les côtés mesurent 51,90/51,35/51,25/52,35 m. Les pièces sont de dimensions différentes selon leur affectation : entrepôts, ateliers, écuries ou étables. Elles sont surmontées d'auvents soutenus par des colonnes de bois. On a mis au jour dans la cour spacieuse un édifice indépendant comprenant trois chambres, probablement destinées à l'habitation. L'entrée du complexe est située sur le côté sud-est du mur de clôture.

Pour les travaux de construction on a employé des pierres des environs. Le liant était de l'argile. Pour la superstructure on a employé le bois, ce qui indiquerait une influence locale due à une tradition thrace. Dans

cette construction l'emploi de briques comme matériaux n'apparaît pas. L'édifice est dans un très mauvais état de conservation, et c'est pourquoi on ne saurait dire combien d'étages il comportait au début. L'épaisseur des murs laisserait croire qu'il y avait eu un second étage. Le toit était recouvert de tuiles plates et de tuiles creuses (tegulae et imbrices).

A juger des matériaux trouvés c'était une villa rustica qui fut ravagée par un incendie après avoir été préalablement pillée.

D'après la céramique, les monnaies et les analogies avec d'autres objets on admet comme date de construction de cette villa la fin du IIe siècle, et de sa destruction — au milieu ou à la fin du IIIe siècle pendant l'une des fréquentes razzias des Barbares.

Cette villa est le premier monument de ce genre mis au jour dans cette région.

Тракоримски могилни погребения от Казанлъшко

ЛЮДМИЛ ГЕТОВ

В Казанлъшко са известни голям брой паметници на тракийската култура. Само надгробните могили надвишават цифрата 500. Досега вниманието беше насочено към проучване предимно на некрополите от предримската епоха. Обнародвани са значителен брой изследвания, които засягат не само отделни случайни находки, но и системни проучвания върху тези некрополи.¹

От епохата на римското владичество находките са почти изключително случайни. В музея са постъпвали обикновено само отделни предмети от гробния инвентар и оскъдни сведения за начина на погребение и устройството на гробните съоръжения. Едва в последните години бяха предприети спасителни и планови разкопки на някои могилни некрополи, разположени в съседство с тракийски селища от римската епоха. В настоящата статия ние обнародваме резултатите от тези разкопки заедно с някои случайно придобити находки, които са скромни принос за проучване на погребалните обичаи и материалната култура на траките, населявали през епохата на римското владичество горното течение на Тунджа.

С. Дъбово

Непосредствено западно от селото е имало три надгробни могили, разположени наблизо една до друга. Две от тях са разкопани от селяните за вадене на пръст, а третата, която беше непокътната, разкопахме през пролетта на 1964 г.

Могила I е била унищожена напълно, без да е запазен гробният инвентар. На мястото, където се е намирала, открихме почти изцяло запазен околоръстен зид от камъни, очертаващ кръг с диам. 18 м, колкото е бил приблизително и диаметърът на могилата.

Могила II. Могилата е била копана дълго време за вадене на пръст. През 1932 г., след като били достигнали почти до центъра ѝ, попаднали на погребение чрез изгаряне.

По сведения и спомени на разкопачи и очевидци погребението е било извършено в зидан от тухли гроб.

От гробния инвентар в музея са постъпили следните предмети:

1. Котле бронзово със сферична форма. Късата му цилиндрична шийка завършва с профилирано устие. Дъното е имало припоечно столче, което липсва. Снабдено е с плоска дъговидна дръжка, прикрепена за две уши, слепени под устието с олово. Краищата ѝ завършват с глава на патица. Размери: вис. 0,126 м, шир. 0,155 м, диам. на устието 0,116 м (обр. 1).²

2. Балсамарий стъклен с полусферично тяло и дълга цилиндрична шийка. Устието завършва с удебелен ръб, а дъното е конкавно. Размери: вис. 0,155 м, шир. на тялото

● Обр. 1. Бронзово котле от могила II, с. Дъбово.
Fig. 1. Chaudronnet en bronze du tumulus II, village Dabovo

0,06 м, диам. на устието 0,028 м, диам. на дъното 0,048 м (обр. 2).

3. Чашка глинена със светлобежов цвят, издуто тяло и късо фуниевидно разширено

● Обр. 2. Стъклен балсамарий от могила II, с. Дъбово. Fig. 2. Balsamaire en verre du tumulus II, village Dăbovo

● Обр. 3. Глинена чашка от могила II, с. Дъбово. Fig. 3. Tasse en argile du tumulus II, village Dăbovo

устие. Дъното ѝ завършва с малко пръстеновидно столче. Малка дръжка съединява шийката с най-издутата част на тялото. Размери: вис. 0,085 м, шир. 0,09 м, диам. на устието 0,072 м, диам. на дъното 0,04 м (обр. 3).³

4. Лампа глинена със сив цвят и кръгла форма. Дискът ѝ е конкавен, украсен с многолистна розета. Върху хоризонталните заоблени плещи има украса от два реда кръгли ямички. Фитилникът е леко издаден напред и заоблен, а дръжката висока пръстеновидна. Размери: дълж. 8,5 см, шир. 7 см, вис. с дръжката 4,4 см (обр. 4).⁴

Въз основа на гробния инвентар погребението може да бъде отнесено към III в.

Могила III. Размерите ѝ бяха: вис. 4,40 м и диаметър при основата 28 м. В югоизточната ѝ четвърт, на 6 м от центъра и на 1,7 м над нивото се откри вторично погребение чрез изгаряне на млад индивид. Трупът е изгорен извън могилата, след което пепелта е събрана и поставена в плитко изкопана малка яма. Сред пепелта и недоизгорелите напълно кости имаше три фрагментирани стъклени балсамарии и една глинена чашка с високо столче, която не можа да бъде възстановена.⁵

Главното погребение се откри почти в геометричния център на могилата. Гробното съоръжение е изградено по следния начин: в средата на правоъгълна яма, ориентирана изток — запад, с размери 2,45/1,30 м и дълбочина 0,82 м е бил изграден тухлен гроб. Формата му е правоъгълна, а размерите — 1,64/0,42 м и дълбочина 0,34 м. Използуваните тухли са квадратни, с два размера — 0,35/0,35/0,03 м и 0,37/0,37/0,03 м — споени

● Обр. 4. Глинена лампичка от могила II, с. Дъбово. Fig. 4. Petite lampe en argile du tumulus II, village Dăbovo

със сиво-бял ронлив хоросан. Отвътре стените и подът му са измазани с тънък пласт от същия хоросан. Отгоре беше покрит с тегули (обр. 5).

Изгарянето е станало в голямата яма, вследствие на което стените ѝ са обгорени до червено, а най-горният ред тухли от гроба е обгорял и напукан. След това останките от кладата са събрани и поставени в тухления гроб. Част от гробния инвентар е изгорен заедно с трупа. Някои предмети на тоалета и 12 стъклени балсамарии, поставени по три във всеки от четирите ъгли на ямата, са силно деформирани от високата температура.

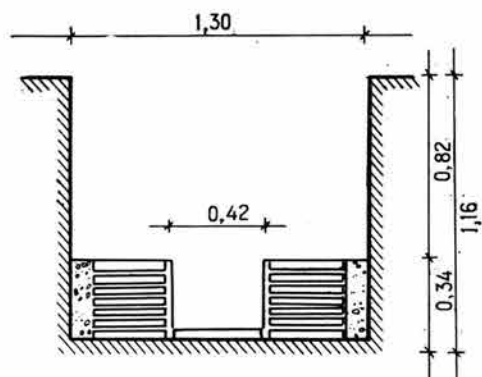
В източния край на тухления гроб са били поставени следните предмети:

1. Урна глинена с керемиденочервен цвят. Тялото ѝ в долната си част има форма на пресечен конус, а горната е издута. Устието ѝ завършва с хоризонтален диск, украсен с три концентрични кръга от ямички. Два пояса от същата украса има и в основата на шията. Под устието има четири диаметрално разположени плоски дръжки. Дъното е равно, профиливано. Размери: вис. 0,19 м, шир. 0,24 м, диам. на устието 0,23 м, диам. на дъното 0,09 м (обр. 6а, б).

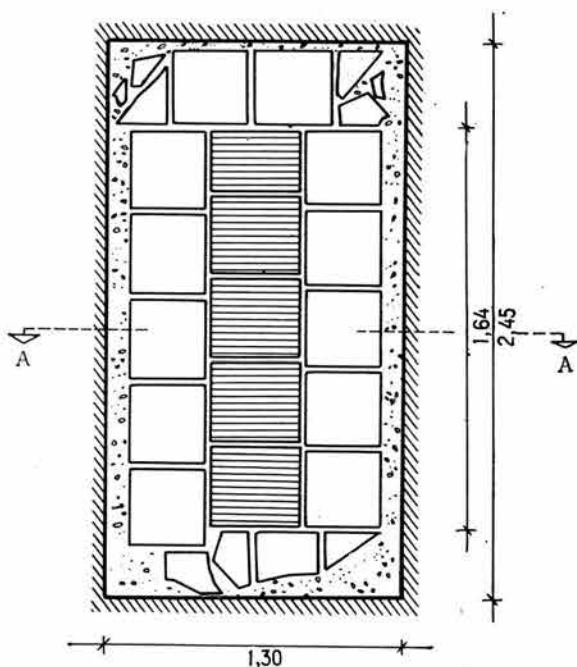
Съд с подобна форма не ни е известен сред керамичния материал, открит в погребения от римската епоха. Прототипът на тази форма вероятно би трябвало да виждаме в предримската епоха, в урната от Болярово, Ямболско.⁶ Близки са не само по форма, но и по симетрично разположените под хоризонталния диск четири дръжки. През римската епоха съдове с повече от две дръжки (три и четири) се срещат често.⁷ Повече от тях са датирани с монети от II до IV в.

2. Балсамарий от полупрозрачно стъкло със зеленикав оттенък. Тялото му е почти кълбовидно, отделено от конусовидната шийка с леко прищипване. Устието завършва с хоризонтален диск, а дъното е конкавно. Размери: вис. 0,16 м, шир. 0,07 м, диам. на устието 0,04 м, диам. на дъното 0,042 м (обр. 7).

3. Лампичка глинена със светлокафяв цвят. Има кръгло тяло и слабо издаден напред и заоблен фитилник. Дискът е вдлъбнат, ограничен с два врязани кръга. В средата му има пластична розета. Фитилникът е отделен от тялото с два жлеба. Плещите са полегати, украсени с по две симетрично разположени врязани линии и пълпки. Размери: дълж. 0,078 м, шир. 0,06 м, вис. с дръжката 0,04 м (обр. 8).

Разрез по А-А

План
М 1:20

• Обр. 5. План и разрез на гроба от могила III, с. Дъбово. Fig. 5. Plan et coupe de la tombe du tumulus III, village Dăbovo

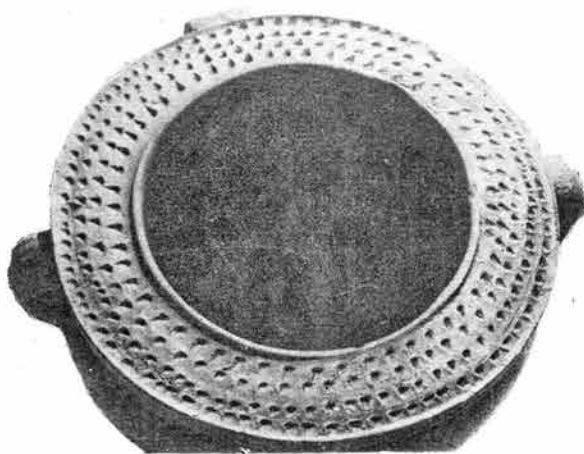
Аналогична форма срещахме при някои лампи, открити в некропола на Филипопол⁸, Родопите⁹ и другаде.¹⁰ Датират се във II—III в.

4. Пет стъклени балсамарии, идентични с описания по-горе, фрагментирани.

5. Гвоздеи железни, четириръбести с дълж. около 0,07 м. Произхождат вероятно от ковчега, с който е изгорен умрелият.

a

b

● Обр. 6. а, б) глинена урна от тухления гроб в могила III, с. Дъбово. Fig. 6. а, б) urne en argile de la tombe en brique du tumulus III, village Dăbovo

6. Кабари железни, от подметки на обувки, силно окислени, с дълж. от 1,6 до 2 см.

7. Голямо количество овъглени орехи, събрани в западния край на гроба.

Наличието на орехи в погребенията от римската епоха е интересен факт, свързан с вярата в задгробния живот. Очевидно те са поставяни, за да служат за храна на умрелия. От всички известни досега от литературата случаи орехи са откривани само при могилен погребение,¹¹ което е свидетелство, че този обичай е тракийски. Прави впечатление и един друг факт. Орехи досега са откривани единствено при погребения чрез из-

гаряне. Само един случай прави изключение,¹² при който обаче данните за начина на погребение са несигурни. Най-ранният известен засега случай на погребение с орехи от римската епоха ни дава могилата „Рошава Драгана“ при язовир „Чаталка“ — средата на I в.,¹³ и некрополът при с. Поповица, Пловдивско, — втората половина на I в., с монета на Нерон (54—68 г.).¹⁴ Този обичай вероятно изчезва с изоставяне на изгарянето като начин на погребение — към края на III и началото на IV в. След края на III в. не ни е известно да са откривани орехи в тракийски погребения.

За датата и на двете могилен погребения от с. Дъбово най-сигурни данни ни дава типът на гробните съоръжения, особено на това от могилата III, за което имаме непосредствени наблюдения в процеса на разкопките. Досега са известни повече от 300 тухлени гробове от римската епоха (публикувани и непубликувани), от които само около 30 са могилен и могат да се припишат на траките. От тези тридесет само 16 са с изгаряне, някои от които са датирани според гробния инвентар и монети от края на II до началото на IV в.

При нашия случай има и една друга особеност. Тухленият гроб е поставен в средата на една правоъгълна яма и следователно би следвало да се разглежда като гроб-урна, където след изгарянето са събрани останките от кладата. Това би трябвало да се приеме за вариант, и то по-късен, на стъпаловидните гробни ями, засвидетелствувани от средата на I в.¹⁵ до средата на II в.¹⁶

Като най-близък паралел на погребението от могила III може да посочим погребението от могила IV при язовир „Чаталка“, датирано с монети от Антонините (края на II и началото на III в.)¹⁷ и могилен погребение от ДЗС в гр. Видин, където ямата е облицована с тухлен зид.¹⁸

Погребенията от могили II и III при с. Дъбово следва да отнесем към III в. или по-точно — неговата първа половина, имайки пред вид и данните от гробния инвентар.

С. Турия

През пролетта на 1936 г. в м. „Черковците“ при разкопаване на една надгробна могила е открито тракийско погребение чрез изгаряне, от инвентара на което в музея са постъпили следните предмети:

● Обр. 7. Стъклен балсамарий от могила II, с. Дъбово. Fig. 7. Balsamaire en verre du tumulus II, village Dăbovo

● Обр. 8. Глинен лампичка от могила II, с. Дъбово. Fig. 8. Petite lampe en argile du tumulus II, village Dăbovo

● Обр. 9. а, б) глинени панички от могиленото погребение при с. Турия. Fig. 9. а, б) souscoupes en argile de la sépulture sous tumulus près du village Turija

● Обр. 10. а) глинена лампичка от могиленото погребение при с. Турия; б) глинено съдче от същото погребение. Fig. 10. а) petite lampe en argile de la sépulture sous tumulus près du village Turija; б) petit vase en argile de la même sépulture

● Обр. 11. а) глинена амфорка от могиленото погребение при с. Александрово; б) глинена чашка от същото погребение. Fig. 11. а) petite amphore en argile de la sépulture sous tumulus près du village Alexandrovo; б) tasse en argile de la même sépulture

1. Дълбока глинена паничка, изработена от глина с примес на пясък. Цветът ѝ е светлокафяв до червеникав с петна от опушване. Има форма на пресечен конус с профиливан ръб на устието и равно дъно. Размери: вис. 0,05 м, диам. на устието 0,105 м, диам. на дъното 0,043 м (обр. 9 б).

2. Подобна глинена паничка с чер цвят, обгоряла и опушена. Размери: вис. 0,05 м, диам. на устието 0,104 м, диам. на дъното 0,04 м (обр. 9 а).

3. Съдче от груба пясъчлива глина със сиво-чер цвят. Тялото му е силно издуто в средата, устието разширено във вид на фуния. Дръжката е плоска, канелирана, а дъното равно. Възстановено. Размери: вис.

0,086 м, шир. на тялото 0,095 м, диам. на устието 0,073 м, диам. на дъното 0,037 м (обр. 10 б).

4. Лампичка глинена със сиво-чер цвят, кръгло тяло и силно удължен и заоблен фитилник. Дискът ѝ е леко вдлъбнат, обграден с релефен пояс, който обхваща и фитилника. Върху полегатите си плещи има украса от радиално разположени релефни издатъци. Дръжката липсва. Размери: дълж. 0,095 м, вис. 0,018 м, шир. 0,067 м (обр. 10 а).

Формата на лампата и грубата ѝ изработка позволяват да я отнесем към късната римска епоха. Към тази дата ни насочва и останалата част от гробния инвентар.¹⁹

Следователно могиленото погребение от с. Турия може да бъде датирано в края на III в.

С. Александрово

Южно от селото се намира надгробна могила, известна под името „Консулова могила“, копана от иманяри през 1957 г. По повърхността ѝ са открити много вторични християнски погребения, с богат и разнообразен инвентар от накити, част от които е запазена. Централното погребение е открито в основата на могилата, почти в центъра ѝ. Извършено е чрез изгаряне на самото място.²⁰ Една част от гробния инвентар е пръсната и унищожена от разкопвачите. В музея са предадени следните съдчета:

1. Чашка, изработена от фина глина с розов цвят. Повърхността ѝ е покрита с червен лак, на места изтрит. В долната си част

● Обр. 12. Глинена урна от могилен гроб при с. Черганово. Fig. 12. Urne en argile de la tombe tumulaire près du village Čerganovo

● Обр. 13. Глинена паница, открита в насипа над гробовете № 1 и 2, могила 1, с. Мъглиж. Fig. 13. Soucoupe en argile découverte dans le talus au-dessus des tombes No 1 et 2, tumulus 1, village Măgliș

12

тялото ѝ е конусовидно, а горната е почти цилиндрична, леко прищипната при устието, което завършва с удебелен ръб. Двете вертикални дръжки, разположени под устието, са изтеглени нагоре. Дъното завършва със столче. Размери: вис. 0,07 м, шир. 0,09 м, диам. на устието 0,08 м, диам. на дъното 0,043 м. Възстановена (обр. 11 б).

Тази форма е позната от разкопките при Кадин мост²¹ и Меричлери²². Среца се и в Дакия²³ и се отнася към III в.

2. Амфорка от фина глина с розово-червен цвят. Покрита е била с червен лак, почти изцяло изтрит. Има сферично тяло и фуниевидно устие с профиливан ръб. Дъното завършва с пръстеновидно столче. Снабдена е с две малки вертикални дръжки.²⁴ Размери: вис. 0,12 м, шир. 0,085 м, диам. на устието 0,08 м, диам. на дъното 0,035 м (обр. 11 а).

Въз основа на начина на погребение и на гробния инвентар могиленото погребение от Александрово датираме в III в.

С. Черганово

През 1957 г. в местността „Черганските могили“ случайно е открито тракийско погребение чрез изгаряне в изравнена вече надгробна могила. Костите били поставени в глинена урна. Заедно с урната са намерени и фрагментирани глинени съдове, стъклено манисто и овъглени орехи. Можаме да възстановим само урната.

1. Урна глинена с керемиденочервен цвят. Има конусовидно тяло, къса цилиндрична шийка и хоризонтален диск на устието, върху който има украса от плитки нареди в два реда, насочени косо един спрямо друг. Същата украса има и върху шийката, отделена от тялото с два жлеба. Две дръжки с елипсовидно сечение съединяват шийката с най-издутата част на тялото. Дъното ѝ е равно.

13

Размери: вис. 0,179 м, диам. на устието 0,295 м, диам. на дъното 0,10 м. Възстановена (обр. 12).

Въз основа на формата на урната, позната и от други могилни погребения,²⁵ погребението от с. Черганово датираме към средата и втората половина на II в.

С. Мъглиж

През 1964 г. бяха предприети разкопки на две надгробни могили западно от с. Мъглиж. Разкопките имаха спасителен характер, тъй като могилите попадаха в района на новостроящ се промишлен обект.

Могила I бе разкопана през лятото на същата година.²⁶ Височината ѝ беше 6,20 м с диам. при основата 31 м. В центъра ѝ погребение не бе открито. Два гроба открихме в югоизточната четвърт на могилата, на 6 м от периферията ѝ. На 40 см над тях в насипа попаднахме на фрагментиран глинен съд (паница) с две дръжки, изработен от фино пречистена глина с жълт цвят, покрита с червено-кафяв лак. Размери: вис. 0,16 м, шир. 0,275 м, диам. на устието 0,21 м, диам. на дъното 0,085 м. Възстановен (обр. 13).

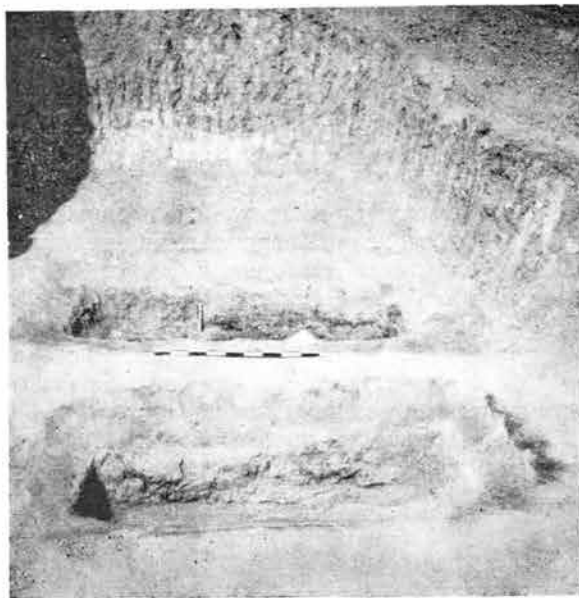
Двата гроба бяха разположени на нивото на могилата, ориентирани югоизток — северозапад и отстояха на 0,4 м един от друг. Изградени бяха по един и същ начин: в средата на голяма правоъгълна яма със заоблени ъгли била изкопана по-малка коритообразна яма, стените на която били измазани с глина (обр. 14). Изгарянето на тялото било извършено на самото място над малката яма. Стените и на двете ями бяха опалени и опушени. След изгарянето въглените и пепелта са били събрани в малката яма, явяваща се в случая като урна, подобно на тухления гроб от могила III при с. Дъбово. Накрая в малката яма над въглените е била поставена онази част от гробния инвентар, която не е била изгорена с трупа.

По-долу даваме описание поотделно на находките от двата гроба.

Гроб № 1. Размери на голямата яма: дълж. 2,30 м, шир. 1,30 м, дълб. 0,25 м; размери на гроба-урна — дълж. 1,84 м, шир. 0,57 м, дълб. 0,32 м.

В гроба-урна бяха открити следните предмети:

1. Паничка глинена, покрита с червен лак, с извит навън и профиливан ръб на устието и равно дъно. Размери: вис. 0,03 м,

14

● Обр. 14. Гробовете № 1 и 2 от могила I, с. Мъглиж. Fig. 14. Les tombes No 1 et 2 du tumulus I, village Măgliș

● Обр. 15. а) глинена паничка от гроб № 2, могила I, с. Мъглиж; б) глинена паничка от гроб № 1, могила I, с. Мъглиж. Fig. 15. а) soucoupe en argile de la tombe No 2, tumulus I, village Măgliș; б) soucoupe en argile de la tombe No 1, tumulus I, village Măgliș

● Обр. 16. Глинена балсамарий от гроб № 1, могила I, с. Мъглиж. Fig. 16. Balsamaire en argile de la tombe No 1, tumulus I, village Măgliș

● Обр. 17. Разположение на находките — гроб № 1, могила I, с. Мъглиж. Fig. 17. Disposition des trouvailles — tombe No 1, tumulus I, village Măgliș

● Обр. 18. Глинена паница от гроб № 2, могила I, с. Мъглиж. Fig. 18. Assiette en argile de la tombe No 2, tumulus I, village Măgliș

● Обр. 19. Глинена амфора от гроб № 2, могила I, с. Мъглиж. Fig. 19. Petite amphore en argile de la tombe No 2, tumulus I, village Măgliș

диам. на устието 0,115 м, диам. на дъното 0,032 м. Възстановена (обр. 15 б).²⁷

2. Балсамарий глинен със светлокафяв цвят. Има крушовидно дъно, цилиндрична шийка с хоризонтален диск при устието и равно дъно. Възстановен. Размери: вис. 0,16 м, шир. на тялото 0,067 м, диам. на устието 0,036 м, диам. на дъното 0,046 м (обр. 16).

Това е една от най-често срещаните форми на балсамарии от римската епоха у нас.²⁸

3. Желязна стригила, силно окислена и фрагментирана.

4. Два фрагментирани стъклени балсамария. Тялото им е конусовидно (по-скоро

15

6

18

16

19

17

камбановидно), със силно вдадено навътре дъно, дълга шийка с извит и удебелен при устието ръб. Поставени бяха в югоизточния ъгъл на гроба, заедно със желязната стригила.

5. Железен нож, окислен и фрагментиран, поставен до южната стена на гроба.

6. Кутийка бронзова с цилиндрична форма. Снабдена е с подвижно капаче, в средата на което има отвор, затварящ се посредством едно устройство във вид на оловна топка, която завършва с посребрена главичка на брадат Силен. Поради фрагментарното състояние на кутиятата не е възможно точното възстановяване на устройството за затваряне.

Подобни тоалетни кутийки, понякога погрешно смятани за чашки, са известни и от други могилни погребения от римската епоха, датирани във II в. — Стралджа, Ямболско,²⁹ Кадин мост, Кюстендилско,³⁰ и другаде.

7. Части от дървена тоалетна кутийка, от която са запазени само металически обковки и медни кабари. Обвита е била в плат, остатъци от който личаха запазени на много места.

8. Железен връх на копие с ромбовидна форма, фрагментиран.

Гроб № 2. Размери на голямата яма: дълж. 2,80 м, шир. 1,70 м, дълб. 0,27 м; размери на гроба-урна — дълж. 2,30 м, шир. 0,65 м, дълб. 0,55 м.

Гробът-урна отстоеше на 0,4 м северно от гроб № 1, разположен на същото ниво успоредно с него (обр. 14 и 17).

В гроб № 2 се откриха следните предмети:

1. Паница глинена, покрита с червен лак. Формата ѝ е същата като на паницата, открита в насипа над двата гроба (вж. обр. 13), но е с по-малки размери: вис. 0,115 м, шир. 0,165 м, диам. на устието 0,157 м, диам. на дъното 0,05 м. Възстановена (обр. 18). Бе намерена обърната с дъното нагоре на ръба на голямата яма откъм гроб № 1. Двете паници (обр. 13 и 18) показват една често срещана форма у нас и в другите римски провинции през II—III в.³¹

2. Плитка глинена паничка, аналогична по форма с паничката от гроб № 1, но е с по-големи размери и дъното ѝ завършва със столче. Размери: вис. 0,053 м, диам. на устието 0,183 м, диам. на дъното 0,055 м. Възстановена (обр. 15а).

Подобни панички са известни и от други гробни находки от римската епоха у нас, датирани от края на I до края на II в.³²

3. Амфорка глинена с жълт цвят, горната ѝ половина е покрита с червен лак. Има сферично тяло, къса шийка с разширено устие, профиливано дъно и две плоски вертикални канелирани дръжки. Размери: вис. 0,205 м, шир. на тялото 0,14 м, диам. на устието 0,053 м, диам. на дъното 0,06 м (обр. 19).

Амфорки с аналогична форма са известни от некрополите при Меричлери, Хасковско,³³ Нова Загора,³⁴ Сливен³⁵ и Обручище, Старозагорско,³⁶ датирани във II—III в.

4. Балсамарий стъклен с извънредно тънки стени. Тялото му е кълбовидно, шийката конусовидна с равно отрязан ръб на устието. Дъното му е конкавно. Размери: вис. 0,116 м, шир. на тялото 0,066 м, диам. на устието 0,03 м, диам. на дъното 0,03 м (обр. 20).

5. Паничка глинена със светлокафяв цвят, покрита с червен лак. В долната си част е конусовидна, а в горната цилиндрична. На границата между двете части и при устието има по един профиливан ръб. Размери: вис. 0,06 м, диам. на устието 0,116 м, диам. на дъното 0,04 м (обр. 21а).

6. Паничка глинена, напълно подобна на предходната, но с по-малки размери. Вис. 0,05 м, диам. на устието 0,11 м, диам. на дъното 0,04 м (обр. 21б).

Подобни панички са откривани и в други погребения от римската епоха, датирани според монети от края на I в. до втората половина на II в.³⁷

7. Три броя стъклени балсамарии, напълно аналогични на тези от гроб № 1. Фрагментирани.

8. Балсамарий стъклен с камбановидно тяло, силно вдадено навътре конкавно дъно и цилиндрична шийка с удебелен ръб при устието. Размери: вис. 0,17 м, диам. на устието 0,04 м, диам. на дъното 0,076 м (обр. 22).

9. Железни кабари от подметки на обувки.

10. Стъклена чашка, стопена от високата температура. Имала е високо кухо столче.

11. Железни ковани гвоздеи — 7 броя.

12. Фрагментирана глинена лампичка, която не можа да бъде възстановена.

13. Голямо количество овъглени орехи, събрани в югозападния ъгъл на гроба.

Двата гроба от могила I при с. Мъглиж ни предлагат един друг тип гробно съоръжение, без съмнение тракийско, тъй като досега е засвидетелствувано само при могилни погребения, и то чрез изгаряне.³⁸ Известните

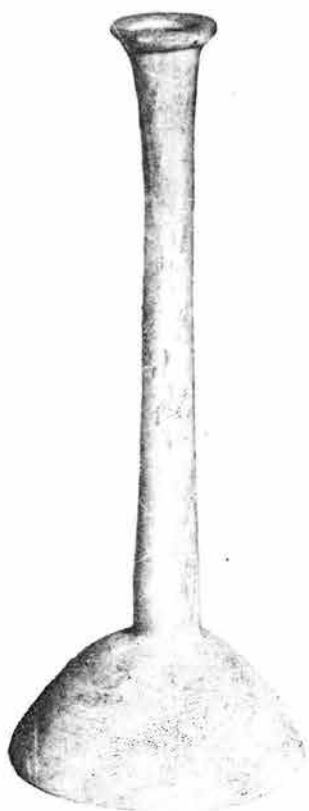
20

21

a

- Обр. 20. Стъклен балсамарий от гроб № 2, могила I, с. Мъглиж. Fig. 20. Balsamaire de verre de la tombe No 2, tumulus I, village Măgliș
- Обр. 21. Глинени панички от гроб № 2, могила I, с. Мъглиж. Fig. 21. Soucoupes en argile de la tombe No 2, tumulus I, village Măgliș
- Обр. 22. Стъклен балсамарий от гроб № 2, могила I, с. Мъглиж. Fig. 22. Balsamaire en verre de la tombe No 2, tumulus I, village Măgliș

22

досега от литературата паралели сочат една по-ранна дата на разпространението му — според монети от средата на I до средата и втората половина на II в. В нашия случай датировката се прецизира от гробния инвентар, който ни позволява да датираме погребенията от могила I в средата или най-късно във втората половина на II в.

Що се отнася до начина, по който труптът е поставен на кладата, наличието на гвоздеите дава основание да смятаме, че е имало дървен ковчег.³⁹

И при двата гроба не бяха констатирани следи от покритие. Вероятно ямите са били засипани с пръст веднага след поставяне на гробните дарове.

Очевидна е разликата между двете гробни съоръжения от Мъглиж и погребението от могила III при Дъбово. Очевидно последното е принадлежало на по-заможен представител на тракийската върхушка. При него е налице и едно по-грижливо отношение при изграждането на гроба-яма за кладата и тухлен гроб-урна за съхраняване останките и гробните дарове. Освен това при могила III от Дъбово изграждането на гробното съоръжение е предшествувано от предварително насипване на могиления насип на известна височина.

Разгледаните по-горе трако-римски погребения от Казанлъшко с начина си на погребение и инвентар дават ценни и интересни сведения за материалната и духовната култура на траките през епохата на римското владичество в тази част на провинция Тракия.

- ¹ В. Миков, Античната гробница при Казанлък, София, 1954; Л. Гетов, Новооткрита тракийска тухлена гробница при язовир „Г. Димитров“, Археология, 1961, кн. 4, стр. 58—60; Г. Табакова, Античната керамика от Казанлъшкия музей, Археология, 1960, кн. 1, стр. 52—62; М. Чичикова, Поява и употреба на тухлата като строителен материал у траките в края на IV и началото на III век пр. н. е., ИАИ, XXI, 1957, стр. 129—152; Л. Гетов, Нови данни за въоръжението у нас през латенската епоха, Археология, 1962, кн. 3, стр. 41—43; Л. Гетов, Могилни погребения от с. Долно Сахране, Старозагорско, ИАИ, XXVIII, 1965, стр. 203—229; К. Жуглев, Разкопки и проучвания на могила № 1—Копринка, ГСУ ФИФ, XLVII, кн. 2, стр. 217 и сл. и XLIX, 1955, кн. II, стр. 35 и сл.; резултатите от проучване на могилен некропол при Копринка (1961), Мъглиж (1965), Крън (1965—1966), Д. Сахране (1967), Тулово и Копринка (1967) не са публикувани.
- ² Е. Бачова, Археологически находки от Сливенско, Археология, 1960, кн. 2, стр. 47, обр. 1 а; Л. Огненков а, Погребения от некропола на Сердика, открити на ул. „Бенковски“, Сердика, I, 1964, стр. 152—156, обр. 5. Подобно котле е открито в тухлен гроб при с. Събраново, Новоагорско, датирано заедно с останалия инвентар в III в. Приликата му с това от Дъбово е толкова близка, че навежда на мисълта за произвеждането им в една и съща работилница. Новоагорски музей, инв. № 1450, непубликувано.
- ³ Подобна чашка се съхранява във фонда на Окръжния народен музей в Сливен, инв. № 726, открита в гроб от античния некропол в източната част на града. Погребението е датирано в III в. Непубликувано.
- ⁴ Д. Цончев, Стари селища около Филипопол, ГМПО, 1954, стр. 273—280, обр. 12; Б. Дякович, Могилни находки при Пловдив, ГНБМП, 1930, стр. 202, обр. 16.
- ⁵ За вторични погребения, извършени по този начин, вж. Д. Аладжов, Разкопки на тракоримски могилен некропол в Меричлери, ИАИ, XXVIII, 1965, стр. 94, 110, 111.
- ⁶ Х. и К. Шкорпил, Могили, Пловдив, 1898, стр. 66, обр. 24; Р. Попов, Материали за проучване на халщадската и латенска култури в България и Македония, ГНМ, II, 1921, стр. 175, обр. 180.
- ⁷ Н. Койчев, Нови находки от Новоагорско, ИАИ, XVIII, 1952, стр. 368, обр. 370; Х. Джембюв, Тракийски некропол край Рудник в Родопите, Археология, 1960, кн. 3, стр. 50—52, обр. 1; Х. Джембюв, Некропол от зидани гробове край Пловдив, Изследвания в памет на К. Шкорпил, София, 1964, стр. 299, обр. 1; Д. Аладжов, цит. съч., стр. 90, обр. 134; В. Димова, Античен некропол при с. Пейчиново, Русенско, ИНМР, II, 1966, стр. 18—19, табл. III-6, IV-3; Г. Табакова-Цанова, Нови находки от Плевенския музей, Археология, 1964, кн. 4, стр. 50—51, обр. 8—9; Т. Герасимов, Разкопки на могили при с. Св. Кирилово, ИАИ, XV, 1946, стр. 183, обр. 70. Урна със същата форма и близка по украса, но с по-малки размери е открита в гроб от некрополи край Сливен. Непубликувана.
- ⁸ Б. Дякович, Находки от некропола на античния Пловдив, ИАИ, I, 1921—22, стр. 53—54, обр. 40 а, с монета на Септимий Север (193—211).
- ⁹ Х. Джембюв, Тракийски некропол край Рудник в Родопите, стр. 51, обр. 3.
- ¹⁰ Вж. също D. I v a n y i, Die Pannonischen Lampen, Budapest, 1935, табл. XXVI, 8; M. Bernhard, Lampki starożytnie, Warszawa, 1955, табл. LXXXIX, 314; табл. XC, 315.
- ¹¹ Й. Иванов, Отчет за разкопките при Кадин мост, ИАД, I, 1910, стр. 163—210; Т. Герасимов, цит. съч., стр. 184; Д. Цончев, Тракийският могилен некропол при с. Поповица, ГМПО, 1954, стр. 222; Д. Джонова, Могилни погребения от Видинско, Археология, 1962, кн. 3, стр. 30—37; Д. Цончев, Старините в землището на с. Царацово, Археология, 1963, кн. 1, стр. 26; Б. Филов, Новооткрити старини, ИАД, II, 1911, стр. 285; Д. Цончев, Стари селища около Филипопол, стр. 273—280.
- ¹² Д. Цончев, Приноси към старата история на Пловдив, 1930, стр. 112—113.
- ¹³ Д. Николов, Х. Буюклиев, Нови тракийски могили погребения от Чаталка, Старозагорско, Археология, 1967, кн. 3, стр. 10.
- ¹⁴ Д. Цончев, Тракийският могилен некропол при с. Поповица, стр. 222.
- ¹⁵ Централното погребение от могила „Рошава Драгана“ и погребението от могила № 7. Д. Николов, Х. Буюклиев, цит. съч., стр. 10 и 15.
- ¹⁶ Д. Джонова, цит. съч., стр. 34, с монета на Хадриан (117—138).
- ¹⁷ Д. Николов, Х. Буюклиев, Тракийски могили гробове от Чаталка, Старозагорско, Археология, 1967, кн. 1, стр. 28.
- ¹⁸ Д. Джонова, цит. съч., стр. 30—32, обр. 2 и 4.
- ¹⁹ За подобни панички, датирани в късната римска епоха, вж. В. Миков, Разкопки в Сакар планина, ГНМ, VI, 1932—33, обр. 103—106; Й. Иванов, цит. съч., стр. 186 и сл., обр. 54 и 58.
- ²⁰ Подобен начин на погребение се среща често в некропола при Меричлери. Д. Аладжов, цит. съч., стр. 77 и сл., мог. I, II, III, IV.
- ²¹ Й. Иванов, цит. съч., стр. 187, обр. 50.
- ²² Д. Аладжов, цит. съч., стр. 89, обр. 13—1 (табл. А, II, 2, 2) и стр. 111, обр. 28—11 (табл. Д, VI, 12, 1).
- ²³ Nicorescu, Fouilles de Tyras, Dacia, III—IV, 1927/32, стр. 582, фиг. 63—65.
- ²⁴ Н. Койчев, цит. съч., стр. 368, обр. 370—10.
- ²⁵ Х. Буюклиев, Тракоримски могилен некропол в района на промишления комплекс „Марица-Изток“, Археология, 1962, кн. 1, стр. 54, обр. 11 б и 15.
- ²⁶ В другата могила през 1965 г. бе открита куполна гробница, докладвана на XI отчетна археологическа конференция във В. Търново. Тя ще бъде предмет на отделна публикация.
- ²⁷ За подобна форма вж. Д. Цончев, Тракийският некропол при Поповица, стр. 218, обр. 4 (в средата).
- ²⁸ К. Жуглев и Й. Калудова, Приноси към историята на античното селище при Асеновград, Археология, 1962, кн. 1, стр. 36—40, обр. 15—5; Д. Цончев, Тракоримският некропол в югоизточния край на Пловдив, ГНАМП, IV, 1960, стр. 128, обр. 2 и 14; Т. Герасимов, цит. съч., стр. 182—184, обр. 70, датирани с монети на Траян Нерва (98—117).
- ²⁹ Д. П. Димитров, Могилно погребение от Страджа, Ямболско, ИАИ, VII, 1932—33, стр. 386—393, обр. 139 а.
- ³⁰ Й. Иванов, цит. съч., стр. 113 и сл., обр. 9.
- ³¹ Х. Буюклиев, цит. съч., стр. 52, обр. 8 б; И. Велков, Гробна находка от Сливен, ИАИ, V, 1928—29, стр. 80, обр. 36; Д. Аладжов, цит. съч., стр. 94, обр. 15—5, 7, 10; Н. Койчев, цит. съч., стр. 366, обр. 369, 370; В. Миков, Разкопки в Сакар планина, ГНМ, VI, 1932—34, стр. 118, обр. 104 с, 105-с; A. Moscsy, Frühromische Gräber in Savaria, Arheologiai értesítő, 1954, 81, 2, стр. 178, фиг. 8.
- ³² Д. Аладжов, цит. съч., стр. 103, обр. 28—7 (табл. В—V—5—2); Д. Цончев, Тракоримският нек-

ропол в югоизточния край на Пловдив, стр. 130 и сл., обр. 19; Д. Цончев, Тракийският некропол при Поповица, стр. 217 и сл., обр. 4.

³³ Д. Аладжов, цит. съч., стр. 114, обр. 28—3 (табл. Д—IV—14, 1).

³⁴ Н. Койчев, цит. съч., стр. 368, обр. 369.

³⁵ Е. Базова, Нови археологически материали от Сливен, Археология, 1964, кн. 2, стр. 55, обр. 10—1.

³⁶ Х. Буюклиев, цит. съч., стр. 53, обр. 11а.

³⁷ Д. Цончев, Тракийският некропол в югоизточния край на Пловдив, стр. 128, обр. 15; Х. Джам-

бов, Късноримска стопанска постройка при Филипопол, ГМПО, 1954, стр. 298, обр. 6.

³⁸ Т. Герасимов, цит. съч., стр. 184, обр. 68; Д. Аладжов, цит. съч., стр. 96, обр. 18; Д. Цончев, Тракоримският некропол в югоизточния край на Пловдив, стр. 124—128, обр. 6; Д. Николов, Х. Буюклиев, Нови тракийски могили погребения от Чаталка, Старозагорско, стр. 10, обр. 34, 11в.

³⁹ За погребения чрез изгаряне в дървени ковчези вж. Д. Аладжов, цит. съч., стр. 96; Т. Герасимов, цит. съч., стр. 183; Д. Цончев, Тракоримският некропол в югоизточния край на Пловдив, стр. 124.

Sépultures tumulaires thraco-romaines de la région de Kazanlâk

LJUDMIL GETOV

(Résumé)

Cet article porte sur les trouvailles livrées par les tombes tumulaires thraco-romaines de la région de Kazanlâk, mises au jour par hasard ou par des fouilles archéologiques.

Vill. Dăbovo. En 1932 on a découvert d'une manière fortuite une tombe en brique dans un tumulus, qui faisait partie d'une nécropole tumulaire située à l'ouest du village. Le défunt avait été incinéré. On y a découvert un chaudronnet en bronze, une tasse d'argile, une lampe d'argile et un balsamaire de verre. Tous ces objets permettent de dater la tombe au IIIe s.

En 1964 une campagne de fouilles régulières fut entreprise dans un autre tumulus de la même nécropole. On y a mis au jour une sépulture à incinération dans une tombe en brique au fond d'une fosse profonde (fig. 5). L'inventaire comprenait une urne d'argile, un balsamaire en verre et une lampe d'argile. On y a trouvé aussi une grande quantité de noix calcinées. Cette sépulture date du IIIe s.

Vill. Turiya. On a découvert par hasard sous un tumulus une sépulture à incinération, dont l'inventaire

était réduit à deux soucoupes d'argile, une tasse et une petite lampe. Elle est de la fin du IIIe ou du début du IVe s.

Vill. Alexandrovo. D'une sépulture à incinération sous tumulus proviennent une petite amphore d'argile et une tasse qui permettent de la dater au IIIe s.

Vill. Čerganovo. Dans un tumulus détruit on a découvert une sépulture à incinération. Les cendres étaient recueillies dans une urne d'argile. En outre on a trouvé des tessons de vases d'argile, une perle de verre et des noix calcinées. Daté du IIIe s.

Vill. Măgliș. En 1964 on a entrepris des fouilles de sauvetage dans un tumulus et on y a découvert deux sépultures à incinération déposées dans des fosses en gradins (fig. 14). Les objets qu'elles contenaient étaient nombreux et variés — des tuiles, des vases en verre, des objets en métal et en bronze. En se basant sur l'inventaire funéraire et le type de l'équipement de la tombe on a daté les deux sépultures du milieu ou de la seconde moitié du IIe s.

Разкопки на праисторическото селище при с. Руен, Пловдивски окръг

ПЕТЪР ДЕТЕВ И РОСИЦА БАЧКОВА-МОРЕВА

Водите на р. Барата всяка година системно подкопават праисторическото селище при с. Руен (бивше Богородично, Паная). Поради това имаше изглед то да бъде напълно разрушено, без да се запазят съхраняваните в него ценни археологически материали. По искане на отдел „Култура“ при ГНС в гр. Асеновград и с решение на Археологическия институт и музей при БАН през юни 1964 г. заедно с уредничката на Асеновградския музей (Р. Бачкова-Морева) предприехме системни разкопки със средства от съвета. Разкоп-

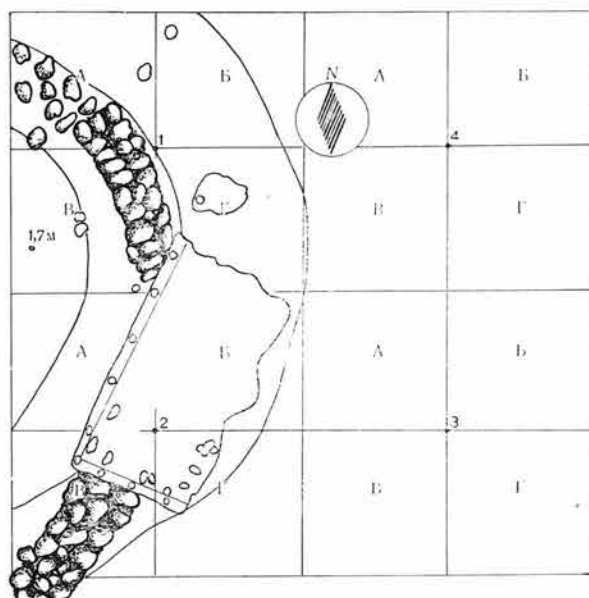
ките обхванаха най-източната част на селището, непосредствено до десния висок бряг на реката.

Селището се намира върху нисък и плосък, разположен на около 2 км северно от селото хълм и граничи със землищата на с. Долни Воден. На западната страна селището допира до стръмните спусъци на предпланинските гънки на Родопите, обаче от пороищата културните останки са измити и на повърхността на около 250 м не са запазени никакви следи. По името на местността, където е възникнало, селището се нарича още Курттепе.¹ През 1947 г. нивото на културните напластявания тук достигаше 2,50 м. Преди нашите разкопки най-западната част на се-

● Обр. 1. Общ изглед на могилата, гледана от северната страна. Разкопки 1964 г. Fig. 1. Vue générale du tell prise du côté Nord. Fouilles 1964

2

3

CM

- Обр. 2. План-скица на селището. Fig. 2. Dessin du plan du site
- Обр. 3 а) горен камък от ръчна мелница; б) каменен хаван. Fig. 3 а) pierre supérieure de meule à bras; б) mortier de pierre

лището се издигаше едва на 1,70 м и заемаше около 250 кв. м площ (обр. 1).

При разкопките се разкри само един под на жилище над развалините на укрепената

стена, градена от ломени камъни. Стената, която огражда селището, е дълга 20 м и широка 1,50 м. На места при основата на зида, който достига 50 см височина, имаше следи от под на жилище, измазано с червеникава глина, примесена със слама. Жилището е ориентирано по посока на надлъжната ос от север към юг (обр. 2). От северната страна пък е разрушено през 1947 г. от изкопите, правени от ученици от Асеновградската гимназия под ръководството на учителя по география и история Ант. Ковачев. Източната част на жилището е разрушена от обработката на земята. В западната страна подът на жилището се разкри по протежение на 8 м дължина и 4 м ширина. Най-характерните оръдия, глинени съдове, фигурки и други битови предмети, които са намерени, ще систематизираме по групи. Повечето от събраните през последните години находки, съхранявани в музея в Асеновград, са публикувани от Й. Калудова.² Някои глинени съдчета, каменни брадвички и пр. в сбирката на училището в с. Долни Воден произхождат от това селище.

Сред богатите и разнообразни находки, добити при разкопките през 1964 г., особен интерес будят 10 мелнични камъни (хромели), две гладилки, 14 бойни топки, няколко каменни брадвички, теслички, костени шила, кремъчни остриета, костени и глинени фигурки, различни глинени съдове и други предмети, които позволиха по-ясно да се определи възрастта на селището. В същност нашата задача при тези разкопки беше едновременно с цялостното проучване на запазената част от селището да се изяснят главните етапи в неговото развитие, като се направи по-пълно описание на новите находки.

Каменните оръдия са добре загладени от гнайсови късове, събирани в близката околност. Освен горни и долни части от мелнични камъни, върху пода и извън него в южния край на жилището се откриха два каменни хавана, единият от които е представен на обр. 3 б.

Намериха се 5 каменни чукалки с излъскани и затъпени краища. С такива чукалки е ставало стриването на зърната от житните растения, и то в началните етапи от развитието на земеделието. Чукалките имат дълж. от 0,20 до 0,50 м, шир. от 0,14 до 0,25 м и деб. от 0,04 до 0,25 м.

Каменните бойни топки (8 броя) са от кварцит и други масивни скали от местен произход. От същия материал са изработени

и останалите каменни оръдия, някои от които във фрагментирано състояние.

Гладилките са правени от пясъчник. Те имат доста изхабени повърхности от продължителна употреба. Срещат се и счупени каменни гладилки. Най-голямата цяла каменна гладилка има следните размери: дълж. 0,4 м, шир. 0,16 м и деб. 0,06 м.

Каменните тесли, длета-клинове и копачи са изработени от тъмни на цвят скали със зеленикав оттенък. Използвани са андезитни и други много по-твърди и подходящи за направа на оръдия скални късове. Имат старателно загладени плоскости, със заострени странични ръбове, използвани за остриета. Теслите и длетата-клинове имат коси от вътрешната страна остриета, а длетата-клинове — симетрично клиновидна форма. Теслите са с трапецовидно напречно сечение (обр. 4).

През 1947 г. бе намерена една огладена каменна тесличка, направена от тъмнозелена скала, с калъпеста форма. Дълж. 0,035 м. Едната от теслите на обр. 4 б има косо острие, симетрично изострено от двата края. Страничните ръбове са заоблени, а на места леко нащърбени от употреба. Такива тесли с две остриета, както изглежда, са прикрепвани през средата към дръжка.

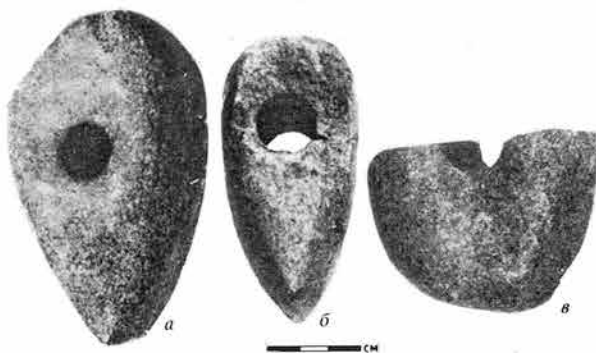
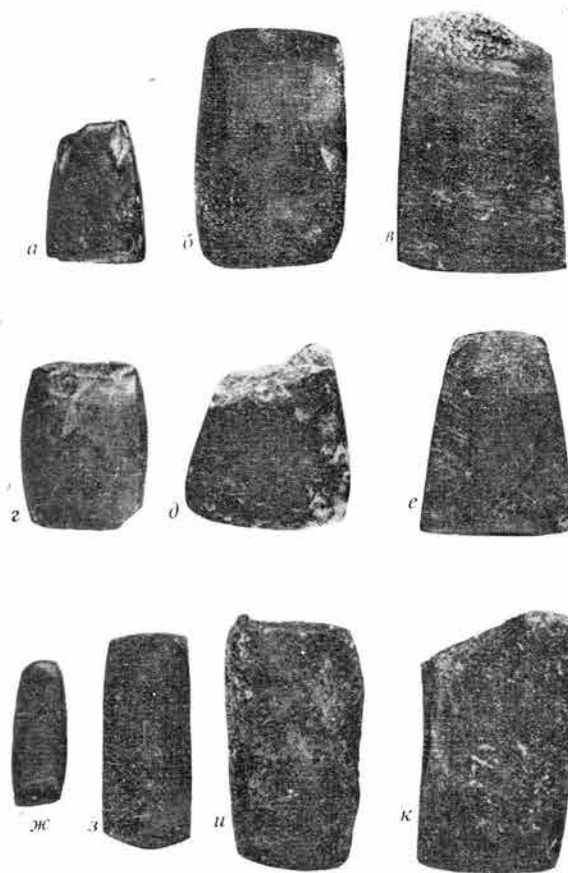
Подобна форма има каменната тесла от селищната могила на брега на р. Дунав при гр. Русе.³ Неолитният тип каменни двойни тесли, аналогични на тая от Курттепе, са известни от селищните могили при Завет,⁴ Бургаско, Пловдив,⁵ Русе,⁶ Шумен⁷ и другаде.

В най-горните хоризонти, непосредствено до повърхността на селището Курттепе се намериха три бравди от къснонеолитен тип, направени от еруптивни скали със сив, зеленикав или черен цвят (обр. 5).⁸ Надлъжният профил е симетрично клиновиден, а напречният — с правоъгълна форма. Те приличат на каменните бравди от Ясатепе в Пловдив.

Намерени са и длета-клинове и копачи с призматично тяло и симетрично клиновидно острие. Напречното сечение е правоъгълно. Едното длето-клин с размери: дълж. 0,08 м, шир. 0,04 м и деб. 0,025 м, е представено на обр. 4 и, а другото — дадено на обр. 4 к, има дълж. 0,068 м, шир. 0,037 м и деб. 0,02 м. Тъпата част е счупена от употреба.

Най-голяма прилика длетата-клинове имат с тия от селищните могили до гр. Русе⁹, с. Калояновец,¹⁰ Пловдивско, Пловдив¹¹ и пр.

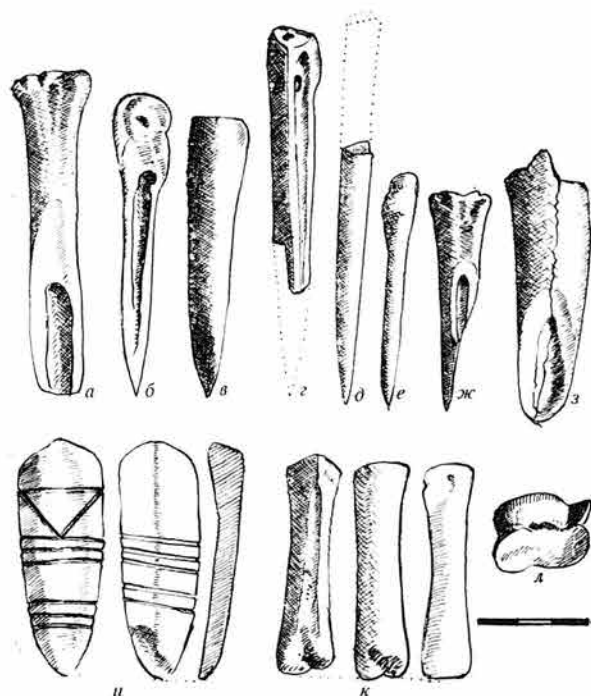
Двете длета-копачи имат плоски стени със заоблени външни и остри вътрешни ръбове. Едното от тях — на обр. 4 ж — и другото —

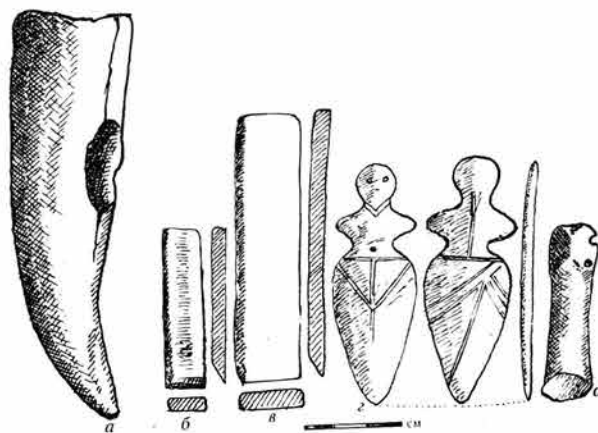
● Обр. 4. Каменни оръдия. Fig. 4. Outils de pierre
● Обр. 5. Каменни бравди-чукове. Fig. 5. Haches-marteaux en pierre

на обр. 4 з — имат добре загладена повърхност с явни следи от употреба. Дълж. 0,04 м и 0,06 м, шир. 0,015 и 0,027 м и деб. 0,015 и 0,013 м.

По формата си твърде много приличат на длетата-клинове, но се различават помежду

6

7

- Обр. 6. Предмети от кост: а-з) различни оръдия; и-к) фигурки; л) астрагалус. Fig. 6. Objets en os: а-з) outils divers; и-к) figurines; л) astragale
- Обр. 7. а-в) оръдия от кост; г-д) фигурки. Fig. 7. а-б) outils en os; г-д) figurines

си по формата на острието. Длетата-копачи имат косо изострено отвътре навън острие. Тяхната форма показва най-близки аналогии с длетата-копачи от селищните могили до гр. Русе,¹² Завет,¹³ Невски (Султан)¹⁴ и пр.

При разкопките тук бяха разкрити две цели и една половинка от енеолитните типове брадви-чукове (обр. 5). Те имат кръгли, пробити дупки за поставяне на дръжки. Брадвите-чукове са от твърда скала с пепеляв цвят. Те имат силно разширена и заоблена основа. Острието е равномерно заоблено и със заострени странични плоскости, а на места с драски от по-продължителна употреба.

Сред кремъчните остриета правят впечатление ножовете, стъргалките, върховете за стрели, пробивачите, зъбовидно ретушираните резци и пр. Кремъчните ядра и нуклеуси имат восъчен цвят. Освен местен кремък от кариерата в м. „Дупките“ при с. Избеглии, Пловдивско, се срещат восъчни пластинки, вероятно събрани и донесени от Северна България.

Кремъкът е изпъстрен с червени, бели и черноопалови петна, поради което не е доброкачествен по състава си и не е могъл да служи за изработката на по-твърди остриета. Оръдията са груби и малки по размерите си вследствие трошливостта на кремъка. Въпреки лошото качество кремъкът от Избеглии¹⁵ е използван в редица праисторически селища, като напр. Конуш, Козаново, Ефтимово, Езерото, Мулдава, Добри дол, Дълбок извор, Поройна, Татареве, Богданци и много други съседни и по-далечни от разкопаваното при с. Руен неолитно селище.

От еленови рога и кости от други животни са правени най-различни остриета. Намериха се мотички от еленов рог, длета, шила, фигурки, накитни и други предмети. През 1947 г. бе открита една мотичка от еленов рог с тъп горен край (обр. 7 а). Пробита е в средата, а долният край е заострен. Дълж. 0,135 м.

Един фрагмент от подобна мотичка бе намерен при разкопките през 1964 г. (обр. 6 з). Освен това се откриха едно длето (обр. 6 а), пет шила (обр. 6 б-в, д, ж), една игла и други остриета. Долният край на длетото е плоско заострен и излъскан от продължителна употреба. Иглата от кост, на обр. 6 з, е счупена, но ясно личи дупката в тъпата страна.

Интересни са двете плоски костени длета (обр. 7 б и в). Имат косо острие и добре загладена и полирана повърхност. Първото от тях е намерено през 1947 г. Дълж. 0,057 м, шир. 0,013 м и деб. 0,07 м. Второто длето, намерено през 1964 г., има почти същата форма. Дълж. 0,095 м, шир. 0,013 м и деб. 0,005 м.

През 1947 г. бе намерен един плосък костен идол, представляващ схематично из-

ображение на жена. Главата е заоблена и отделена от гърдите. Очите са представени с две кръгли вдлъбнатинки, а устата — посредством малка рязка. Ръцете излизат от гръдната част и представляват два странични израстъка (обр. 7 г). Има малка вдлъбнатинка в средата на коремната област. В предната страна схематично изрязан е половият триъгълник, а задната вероятно изобразява чрез наклонените резки гънките на облеклото, без да бъдат разделени краката.

Долна част от подобен костен идол бе намерена при разкопките през 1964 г. Откъм лицевата страна на горния край има триъгълник, така както и на посочения по-горе идол. Под половия триъгълник има две двойки от по три успоредни помежду си хоризонтални врязани линии, а другата страна е украсена с пет леко наклонени врязани линии. Дълж. 0,07 м. Според класификацията на плоските костени идоли у нас от В. Миков следва да бъдат отнесени към третия тип.

На обр. 7 д е представен костен идол на жена, направен от ходилна кост (*metatarsus*) от двукопитно дребно животно. Тялото е моделирано твърде схематично. Има форма на триъгълна призма. Лицето се състои от две плоскости, пресичащи се през носа. Очите не са отбелязани, но малките вдлъбнатинки от двете страни изобразяват ушите. Една от дупките е счупена, вероятно при окачване на украса и затова по-долу от нея е пробита втора дупка, която е имала същото предназначение. Дълж. 0,05 м. Разкопки 1947 г.

Подобен, но по-схематично изработен е костеният идол, представен на обр. 6 к. Вис. 0,06 м. Произхожда от разкопките през 1964 г. Липсват дупките на ушите.

Такива и много други еднотипни костени идоли са известни от подобни селища до гр. Русе,¹⁶ Биково, Пловдивско,¹⁷ и другаде през енеолитната (медна) епоха.

Най-голям брой са керамичните изделия. Намериха се късове и цели глинени съдове, малки съдчета и др. Съдовете, въз основа на формата на отделните фрагменти, може да се групират в три вида: големи (дебелостенни), кухненски и трапезни (фини) съдове.

Към големите съдове спадат куповете с дебелина на стената 0,02 м. Тези, както и кухненските съдове с по-тънки стени, са правени от глина, съдържаща песчинки. Кухненските съдове са сравнително по-малки, обикновено имат средни размери, без украса.

Използувани са за съхраняване на зърнени храни и други хранителни припаси.

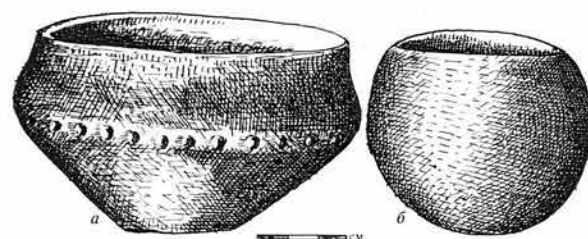
Най-фините глинени съдове имат червена или опушена в черно загладена повърхност. Различаваме разлати паници, чаши, купи, кани и др. Те също са правени на ръка от добре пречистена глина. По-голямата част от съдовете имат черен, сив и по-рядко червен цвят. Украсата на някои съдове е инкрустирана с бяла охра както на външната, така и на вътрешната добре загладена повърхност. Тази керамика по форма, техника на обработката и украса напълно съвпада с керамиката от Девебарган при гр. Марица, датирана към най-старата енеолитна култура.

Някои съдове имат комбинирана украса. Правени са инкрустации с бяла охра и са рисувани с червена боя и графит. Има и късове от глинени съдове с лъскава черна повърхност, рисувана само с графит. Орнаментът на инкрустираните с бяла и рисувани с червена охра съдове не показва съществени различия. Състои се от преповтарящи се инкрустирани с бяла или рисувани с червена боя и графит волути, триъгълници, окръжности, прави, начупени линии и други геометрични мотиви.

Измежду съдовете, намерени извън укрепителната стена, се срещат по-рядко дъна, крачка, високи цилиндрични дръжки и устиета от къснотенеолитни типове съдове, кани, култови масички и червени купи, украсени с вдлъбнатинки, правени с пръст. Тези и други късове от глинени съдове, произхождащи от долните хоризонти, непосредствено върху стерилната глина, показват, че селището е възникнало през късния неолит и е продължило да съществува през енеолитната (медна) епоха. Засега не са намерени жилища от по-късните бронзова и халщадска епоха, както твърди Й. Калудова.

От енеолитната керамика, разкрита над пода на жилището и в неговата периферия, намерихме седем малки глинени съдчета (обр. 8 и обр. 9). Те имат издуто тяло, хоризон-

● Обр. 8. Глинени съдове. Fig. 8. Vases en argile

9

CM

10

CM

11

CM

CM

● Обр. 9. Глинени съдчета. Fig. 9. *Petits vases en argile*

● Обр. 10. Дъно от глинен съд с украса. Fig. 10. *Fond de vase en argile à ornementation*

● Обр. 11. Глинени фигурки. Fig. 11. *Figurines en argile*

тално устие и плоско дъно. Правени са на ръка от грубо пречистена глина. На външната грубо загладена повърхност на едно съдче има вдлъбнатинки върху най-издутата част на тялото (обр. 8 а), а останалите пет са без орнаменти. Друго от съдчетата е украсено с пъпки (обр. 9 г). То има плоско дъно и хоризонтално устие. На горната част на тялото има две пъпки, прилични на лъжливи дръжки, високо е 0,055 м. Прилича на съдчето от селищната могила Банята при с. Капитан Димитриево, Пазарджишко.¹⁸ Съдчето, представено на обр. 9 б, има форма на несръчно моделирана глинена чашка с висока и хлътнала подставка. Червен цвят. Вис. 0,04 м.

Малките съдчета с неправилна форма и груба изработка са срещани в много праисторически селища и се считат за детски играчки. На две дъна от глинени съдове има отпечатъци от плетки (рогозки). Едно дъно от външната страна е разделено на четири равни полета с по три успоредни реда от кръстовидно пресечени прави линии. Всеки квадрант е изпълнен с врязан орнамент от равнобедрен триъгълник, на основата на който има малък кръстовиден израстък (обр. 10).

Намериха се и глинени похлупаци. Един от тях, направен от недобре пречистена глина, има диаметър 0,10 м. Другият пък представлява закръглен корубест диск, правен на ръка, но е добре изпечен. Има тъмно-пепеляв цвят. На горната страна личат следи от прикрепени, сега счупени, кръгли дръжки. Диаметър 0,07 м и деб. 0,005 м.

Открита бе част от черен похлупак с гъбовидна форма. Снабден е с дръжка.

Към енеолитната фина керамика трябва да отнесем и две глинени лъжички с отчупени дръжки. Имат черна добре загладена повърхност. Едната от тях е дълга 0,05 м, а другата 0,055 м при деб. 0,015 и 0,005 м. Намерени са пет дръжки от лъжички. Малките размери на глинени лъжички показват, че са използвани за хранене. Дръжките от лъжички със същото предназначение завършват в края с израстък във форма на рибена опашка.

Този тип глинени лъжички са известни от селищните могили при Шумен,¹⁹ Габарево,²⁰ Пловдив,²¹ гр. Марица²² и пр.

При разкопките през 1947 и 1964 г. бяха открити четири глинени фигурки на жена, два крака от седящи глинени идоли, два фрагмента от глинени фигурки на животни, една антропоморфна и три зооморфни дръжки на глинени съдове.

Най-интересна и напълно запазена е глинена фигурка, намерена през 1947 г. (обр. 11 а). Открита е в северния край на пода на жилището. Спада към групата на правостоящи фигурки. Има черен цвят. Главата е грубо стилизирана, с корубеста лицева и тилна страна, образувани от пресичането на челната и двете странични плоскости. От пресичането на двете лицеви и челната плоскости се образуват веждите, силно източени встрани. От пресичането на двете лицеви плоскости пък се образува носът със сплесната форма. Ноздрите са показани с две дупчици. Очите са представени с по една тънка дъговидна рязка. Устата представлява доста широк, елипсовиден отвор, по-голям от останалите подробности на главата. На долната устна има шест малки дупчици. Лицето е доста ниско и широко, като се слива с две правоъгълни плочки, представящи ушите. Шията е надебелена, къса и се слива с раменете. Гръдните пъпки достигат 0,012 м. От двете страни на гърдите схематично са представени вдигнати нагоре ръце. Освен това гърдите и коремната част образуват неестествено разширена кухина във вид на антропоморфен глинен съд, съдържащ половин литър течност. Краката имат две надебелени ниски ходила (дълж. 0,08 м и шир. 0,04 м). Височината на фигурката е 0,22 м и диам. на тялото 0,11 м.

Втората глинена фигурка, на обр. 11 б, се намери в южния край на пода на същото жилище. Има черен цвят. Главата е моделирана във форма на четириъгълник, който се слива с шията и съединява раменете. Тилната страна е почти плоска. Лицето се

състои от две плоскости, пресичащи се под ъгъл, като образуват носа. Веждите, очите и устата са изразени с резки. На страничните израстъци, представящи ушите, има пробити по три дупчици за поставяне на украса. Ръцете са счупени и липсват. Гърдите най-добре са очертани с гръдните пъпки. Силно издут е коремът. Долната част на фигурката е плоска, като почти в средата има пробита дупка с диам. 0,015 м, която продължава навътре до гръбната страна на фигурката. Вис. 0,11 м и диам. при основата 0,055 м.

Двете фигурки представляват правостоящи бременни жени. В същност това са най-хубавите глинени фигурки, издържани пластични изображения на женско тяло. Вероятно имат култово предназначение като молеща се жена, свързана с култа на плодородието. Аналогични глинени фигурки са намерени в селищата, обитавани в края на неолита и началото на енеолита. Особено много те приличат на фигурките от Габарево и Невски у нас, а в Румъния от селището Кунещи.²³

На обр. 12 са представени глава, торсо и фрагментирана седяща фигурка. Главата от глинени идол има запазена част от доста широка шия, украсена с инкрустиран орнамент. Очите са изрязани с резки. На лицето има силно изпъкнал нос. Устата и брадичката са олющени (обр. 12 а).

От торсото от подобен идол е запазен само тазът и горните бедрени части на краката (обр. 12 б). Фрагментираната фигурка на обр. 12 в е без глава; краката са счупени над коленете. Ръцете са представени със странични израстъци. Тя има подчертани гръдни пъпки, а пъпът е инкрустиран с бяла охра. Долната част под таза и краката са украсени с врязани линии, също инкрустирани с бяла материя.

Намериха се части от счупени глинени фигурки, някои украсени с врязани четириъгълници, инкрустирани с бяла охра. Срещат се и отделни крачка, прегънати в коляното, от седящи глинени фигурки.

Наред с тях се откриха части от фигурки на животни (предни и задни части, крачка и запазена опашка, глава с изпъкнали очи и пр.). Фигурките са грубо загладени със сив или черен цвят.

Към пластичните изображения трябва да причислим антропоморфните и зооморфните дръжки от глинени съдове. При разкопките през 1964 г. се намериха две антропоморфни дръжки от глинени съдове с образ на човешка глава и три части от зооморфни дръжки.

12

● Обр. 12. Части от глинени фигурки. Fig. 12. Fragments de figurines en argile

Двете антропоморфни дръжки са били прикрепени към разлати съдове. Дръжките представляват схематично изобразени човешки глави, обърнати с лице към външната страна на съда. Едната от главите изобразява лице на жена с керемиден цвят. Лицето има трапецовидна форма. Носът, веждите, очите и устата са направени с вдлъбнати линии. Шията е украсена с вдлъбнат орнамент.

Другата фигурка представлява глава на мъж, обърната навън с лицето, оформено с четири трапецовидни плоскости, които накрая завършват с вдлъбнати точки.

Едната от зооморфните дръжки е прикрепена към къснонеолитен глинен съд. Израстъкът, пригоден за улавяне, представлява глава на животно с две уши. Дълж. 0,08 м.

Другите две зооморфни дръжки са от енеолитни съдове, рисувани с графит. Едната от тях е била на трикрака зооморфна лампичка, от която е отчупена дръжката. Тъмнопепеляв цвят. Главата на животното е моделирана от една тилна и две лицеви плоскости, които се пресичат и образуват муцуната. Главата и шията са рисувани с графит. Другата енеолитна зооморфна дръжка е била на разлат глинен съд. Главата на животното е

по-схематична, а лицето е обърнато към външната страна на съда.

Интересни са и глинените плочки-модел за украса на жилище. Едната от тях, на обр. 13 б, има форма на петоъгълник и представлява фасада на жилище, украсено с вдлъбнатинки. Горната част на фасадата е счупена и липсва. Плочката е орнаментирана от лицевата страна. Има тъмнокеремиден цвят. Деб. 0,01 м.

Втората плочка има четириъгълна форма (обр. 14 а). Широките ѝ страни са украсени с вдлъбнатинки, правени с пръст, а тесните — с вдлъбнатинки от нокът. Вдлъбнатинките от едната страна са пет, а от другата — шест реда. На четирите ѝ тесни страни украсата е от по два реда нокътни вдлъбнатинки.

Третата плочка е счупена. Има петоъгълна форма с бледокеремиден цвят. Лицевата страна е украсена с вдлъбнати линии. Краищата на плочката са заоблени, а основата — силно разширена, служела е за постамент при изправяне на плочката (обр. 14 б).

Четвъртата глинена плочка е имала петоъгълна форма, но е силно фрагментирана. Широките страни са украсени с ленти, инкрустирани с бяла охра (обр. 14 в). По орнамента си прилича на плочката от селищната могила Ясатепе,²⁴ кв. Университетски в Пловдив.

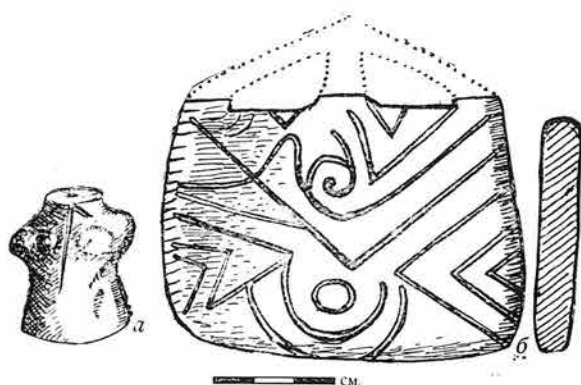
От керамичното производство особено интересни са глинени печат, глинени предмет с неизвестно предназначение, част от глинено столче и пр. Глиненият печат има заострено конусовидна форма. В средата на лицевата страна има вдлъбната окръжност. Около елипсовидната основа има вдлъбнатинки с острие. Дръжката е счупена. По форма твърде много прилича на глинени печати от Марица,²⁶ Кап. Димитриево,²⁶ Русе,²⁷ Биково²⁸ и пр.

Глинени предмет с цилиндрична форма. Основата завършва с малко разширение и вдлъбнатинка в средата. Горната част се разширява и оформя два конусовидни израстъка, наподобяващи ушички. Има черен цвят. Неговата форма прилича на глинени предмети от селищната могила при Ясатепе²⁹ в Пловдив, Азмашката селищна могила³⁰ и пр. Счита се, че това са главняри за огнище.

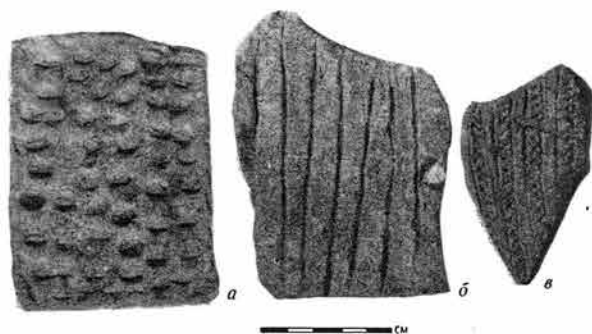
Част от глинено столче с четири крачка и закръглено седалище. На седалището личат отпечатъци от двата крака и издигнатите нагоре части на столчето. Тъмночервен цвят. Аналогични столчета са намерени в Девебарган, при гр. Марица,³¹ Биково,³² Сливенски окръг, и другаде.

На разни места бяха открити много части от гривни от черупки на мида *Spondylus*, кости, зъби, рога от късорого говедо, коза, сърна, елен, кости от овца, свиня, куче, черупки от речни миди, охлюви и пр. Тогава главната храна е била набавяна от скотовъдството, лова, събирателството. Наред с това били развити земеделието, домостроителството, грънчарството, предачеството, тъкачеството и други отрасли.

Оградният каменен зид от ниската част на селището показва, че още през неолита за укрепване и предпазване от нападение била издигната стена. Над нивото на къснонеолитното жилище е било построено ново едва през енеолитната епоха. Очевидно укрепването на селището е станало в началото на неговото възникване, като през енеолита стената била напълно разрушена. Тази конста-

13

14

● Обр. 13. а) торсо от глинена фигурка; б) плочка с украса. Fig. 13. а) torse de figurine en argile; б) plaque à ornementation

● Обр. 14. Глинени плочки за жилищна украса. Fig. 14. Plaques en argile pour l'ornementation des habitations

тация е важна, защото свидетелствува за укрепване на селището през един твърде ранен етап в развитието на първите земеделско-скотовъдни племена непосредствено край склоновете на Родопите. Освен това глинени фигурки на правостоящи идоли, глинени плочки-моделки за украса и други находки говорят за значителния напредък в изкуството и културата на селището при с. Руен и съседните и по-отдалечени селищни могили в тракийското поле.

¹ П. Детев, Новооткрити предисторически селища в Южна България, ГНМП, I, 1948, стр. 172-174, обр. 22.

² Й. Калудова, Селищната могила Курттепе при с. Руен, Пловдивско, Археология, 1966, кн. I, стр. 52-59.

³ Г. Георгиев и Н. Ангелов, Разкопки на селищната могила до Русе през 1848-1949 г., ИАИ, XVIII, 1952, стр. 129, обр. 96.

⁴ В. Миков, Селищната могила при с. Завет, Бургаско, ИАИ, XXVI, 1962, стр. 272, обр. 4 а.

⁵ П. Детев, Материали за праисторията на Пловдив, ГНМП, III, 1959, стр. 22, обр. 271.

⁶ Г. Георгиев и Н. Ангелов, цит. съч., стр. 128, обр. 96.

⁷ Р. Попов, Коджадерменската могила при гр. Шумен, ИАД, VI, 1916-1918, стр. 7, обр. 70 а.

⁸ П. Детев, цит. съч., стр. 20.

⁹ Г. Георгиев, и Н. Ангелов, цит. съч., стр. 129, обр. 97 а.

¹⁰ Непубликувани материали в Археологическия музей в Пловдив.

¹¹ Непубликувани материали в Археологическия музей в Пловдив.

- ¹² Г. Георгиев и Н. Ангелов, цит. съч., стр. 129, обр. 97 а.
- ¹³ В. Миков, Селищната могила..., стр. 273, обр. 7 а, с.
- ¹⁴ В. Миков, Могилата при с. Султан, Поповско, ГНМ, 1922—1925, стр. 27, обр. 29 в.
- ¹⁵ П. Детеv, Праисторически селища в Пловдивски окръг. Водач, НАМП, 1966, стр. 7—39.
- ¹⁶ Г. Георгиев и Н. Ангелов, цит. съч., стр. 68, обр. 297.
- ¹⁷ П. Детеv, Селищната могила при с. Биково, ГМПО, I, 1954, стр. 163, обр. 30; Ан. Чилингиров, Стъпални костни идоли, ИАД, 1910, стр. 105, обр. 2; В. Миков, Идолната пластика през новокаменната епоха, ИАИ, VIII, 1934, стр. 204 и сл.
- ¹⁸ П. Детеv, Селищната могила Банята при с. Кап. Димитриево, ГНАМП, II 1950, стр. 91, обр. 15 Е; с.ъщият, Селищната могила при с. Биково. . . ;
- ¹⁹ Р. Попов, Коджадерменската могила. . . , обр. 147.
- ²⁰ В. Миков, Селищната могила в Габарево. ГНМ, V, 1926, стр. 93, обр. 18.

- ²¹ П. Детеv, Селищната могила Ясатепе в Пловдив, ГНАМП, I, 1948, стр. 10, обр. 158 а-в.
- ²² П. Детеv, Праисторически селища в Пловдивски окръг. . .
- ²³ П. Детеv, Новооткрити. . . , ГНАМП, I, 1948, стр. 173 и цит. литература.
- ²⁴ П. Детеv, Материали за праисторията на Пловдив, ГНМП, III, 1959 стр. 62, обр. 86з.
- ²⁵ Р. Попов, Могилата Девебарган, ГНМ, IV, 1922—1925, стр. 85, обр. 147.
- ²⁶ П. Детеv, Селищната могила Банята. . . , стр. 17, обр. 32д.
- ²⁷ Г. Георгиев и Н. Ангелов, цит. съч., стр. 88, обр. 48.
- ²⁸ П. Детеv, Селищната могила при Биково. . . , стр. 165, обр. 27 а.
- ²⁹ П. Детеv, Материали. . . , стр. 8, обр. 8.
- ³⁰ Непубликувани материали в Старозагорския музей.
- ³¹ Р. Попов, Могилата Девебарган. . . , стр. 88, обр. 149.
- ³² П. Детеv, Селищната могила Биково. . . , стр. 65, обр. 27 а.

Le site préhistorique du village Ruen — arr. de Plovdiv

P. DETEV ET R. BAČKOVA-MOREVA

(Résumé)

Les eaux de la rivière Barata menaçaient de détruire le site préhistorique du lieu-dit Kurttepe près du vill. Ruen, arr. de Plovdiv. C'est pourquoi l'auteur a entrepris en 1964 avec la collaboration du conservateur du musée d'Asenovgrad—Rosica Bačkova-Moreva les fouilles de sauvetage de la partie du site qui avait résisté aux ravages des eaux.

Au cours de ces fouilles on a établi que le site était entouré d'un mur de clôture de pierre (fig. 1) (long de 20 m, large de 1,50 m et haut de 0,50 m). La base du mur comportait un plancher d'habitation (fig. 2), mais son extrémité Nord a été détruite par les fouilles qui furent pratiquées en 1947. Dans la partie Est le plancher a été détruit par les travaux de labour. La partie qui subsiste de l'habitation, mesure 8×4 m, a permis de découvrir un nombreux matériel archéologique très divers, 10 meules à bras (fig. 3), 5 petits marteaux, quelques boules de combat en pierre, deux meules, six herminettes (fig. 4), trois haches semblables à celles de la fig. 4, burins-coin, burins-binette, le côté émoussé de la hache-marteau avec un trou pour y recevoir la manche (fig. 5) et deux tranchants de haches (fig. 5_{2,3}) et autres outils en pierre, des couteaux en silex, racloirs, pointes de lance, scies, perçoirs, des noyaux de silex, etc. Le matériel en silex est d'origine locale, d'une couleur rouge feu semblable à celui trouvé au lieu-dit Dupkite près du village Izbeglii — arr. de Plovdiv.

On y a recueilli aussi des outils en os, des bois de rène (fig. 6 et 7), la partie inférieure d'un burin et

un burin entier, perçoirs (fig. 7), une aiguille, deux parties inférieures d'idole plates en os (fig. 8 et 9), deux idoles de femmes en os, etc.

De ces trouvailles 80 % appartiennent à la production de la céramique. Dans la couche supérieure la céramique est de l'Enéolithique, et dans la couche inférieure du Néolithique tardif. Sept petits vases, plusieurs petits vases à dimensions irrégulières mais de formes originales sont particulièrement intéressants.

Les vases ont des couvercles. On a trouvé deux cuillères en argile, cinq fragments de cuillères utilisées pour la nourriture et la préparation des plats.

Les figurines en argile appartiennent à divers animaux et représentations humaines. La figurine de femme en argile découverte en 1947 au cours des fouilles pratiquées par Ant. Kovačev est originale pour l'Enéolithique.

Lors des nouvelles campagnes on a recueilli un torse d'une figurine en argile (fig. 12₂), des parties antérieures et postérieures de figures animales (fig. 12), quelques manches anthropomorphes et zoomorphes de vase en argile (fig. 13), des plaques-modèles en argile pour ornementation, ainsi que d'autres objets d'usage domestique (fig. 14).

De toute évidence, ce site est apparu pendant le Néolithique tardif, lorsque le mur en pierre a été édifié. Plus tard on a construit les habitations à l'époque Enéolithique en étendant sensiblement les limites de ce site.

Резултати от археомагнитните изследвания на археологически материали от България

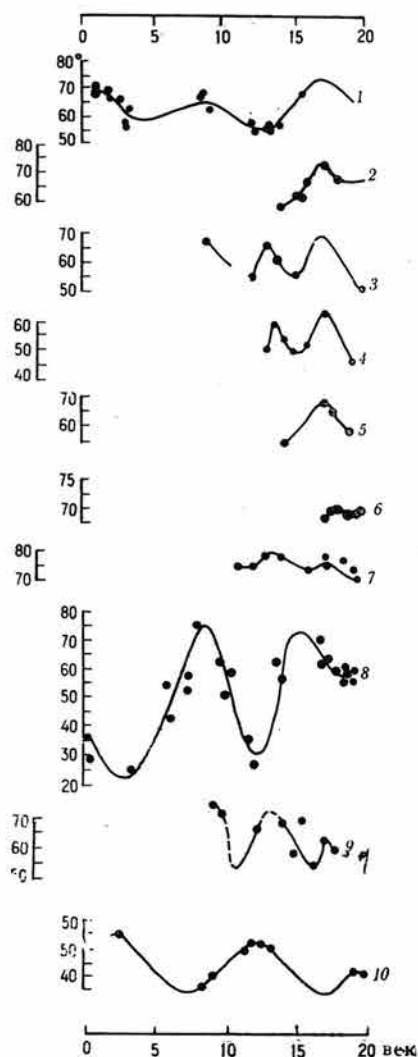
МЕРИ КОВАЧЕВА-НОЖАРОВА

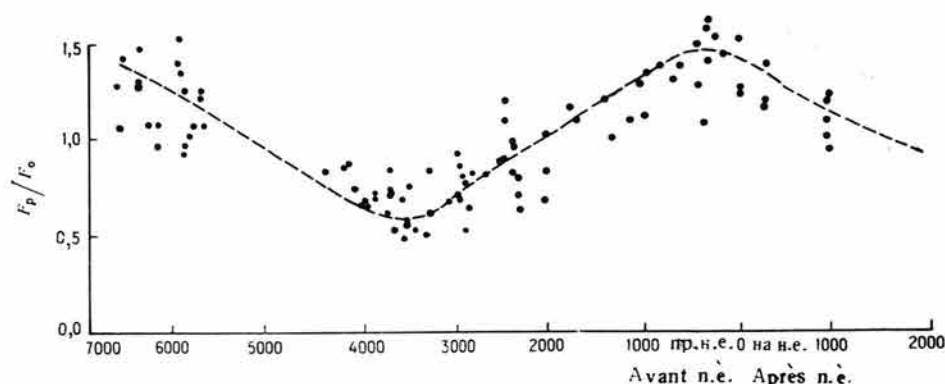
Както е известно, археомагнитният метод се базира на способността на изпечената глина да фосилизира земното магнитно поле, което е съществувало по време на нейното изпичане.¹ При това изпичане се получава така нареченото термоостатъчно намагнитване, което притежава важното свойство да се запазва почти непроменено до наши дни. При археомагнитните изследвания се изучават трите основни характеристики на древното магнитно поле на Земята: инклинация, деклинация и интензитет. В зависимост от вида на изследвания обект ние можем да получим информация за единия, за двата или за трите елемента едновременно. Така например от тухлите ние получаваме сведения за инклинацията и интензитета. От глинени съдове бихме могли да получим само интензитета, а от пещите и огнищата получаваме и посоката и интензитета.² Както и друг път се е подчертавало, за нас най-важни и подходящи обекти се явяват пещите.

В момента ние се намираме още в периода на решаване на така наречената права задача, т. е. въз основа на точно датирани археологични обекти ние целим получаването на вековия ход (ход с времето във векове) на елементите на магнитното поле на Земята от древността до наши дни. След като решим тази задача, ние ще сме в състояние да решаваме обратната такава, която служи непосредствено на археологията, т. е. по тези криви на вековия ход да определяме абсолютната възраст на археологични обекти. Естествено е, че датировката ще бъде толкова по-сигурна, колкото по-успешно е решена правата задача.

В резултат на археомагнитни изследвания в чужбина досега са известни показаните на обр. 1 криви на изменение на инклинацията с времето.³ Освен това за Япония, Франция и Кавказ (СССР) са получени кривите на изменение на интензитета на земното магнитно поле. В Чехословакия се работи само върху хода на интензитета и получената крива е показана на обр. 2.⁴ Както се вижда от срав-

● Обр. 1. Векови ход на инклинацията, получен по археомагнитни методи в: 1) Лондон; 2) Париж; 3) Рим; 4) Сицилия; 5) Унгария; 6) Ленинград; 7) Новгород; 8) Кавказ; 9) Средна Азия; 10) Япония. Fig. 1. Variation au cours des siècles de l'inclinaison obtenue au moyen de la méthode archéomagnétique à: 1) Londres; 2) Paris; 3) Rome; 4) en Sicile; 5) en Hongrie; 6) à Léningrad; 7) Novgorod; 8) au Caucase; 9) en Asie centrale; 10) au Japon

● Обр. 2. Археоманитна крива на интензитета на земното магнитно поле за последните 8500 години.
Fig. 2. Courbe archéomagnétique de l'intensité du champ magnétique terrestre pendant les derniers 8500 ans

нението на графиките на обр. 1 и обр. 2, изменението на интензитета на магнитното поле на Земята става много по-бавно от изменението на инклинацията за същото време (на обр. 1 по оста на времето са нанесени векове, а на обр. 2 — хилядолетия). Съвсем ясно е, че във връзка с решаването на обратната задача (датиране) много по-подходяща и необходима е кривата на вековия ход на инклинацията. Това е и една от причините, поради която засега не използваме датирания керамичен материал, тъй като от него можем да получим само интензитета на древното магнитно поле.

От проведената експедиция в страната през 1967 г. бяха събрани 104 образца, представящи 30 датирани археологически обекта. От тези образци бяха нарязани и изследвани до този момент само безтемпературно 280 куба. 50% от тези образци са тухли и 50% — пещи. На таблица I са показани обектите, археологическата датировка и резултатът за инклинацията в ъглови градуси. Резултатите от таблицата са нанесени на обр. 3 и по този начин бе получена първата предварителна крива на вековия ход на инклинацията за България по археоманитен метод. С „X“ са отбелязани резултатите, получени от тухли, а с пълни точки — резултатите от пещи. Веднага се вижда, че липсват обекти от периода VIII—IX в. Кривата след X в. е пунктирна поради факта, че засега са изследвани много малко образци от това време. Получената от нас крива съвпада много добре с всички досега известни такива, както и с теоретичните предположения за нашите географски ширини.

В процеса на построяването се натъкнахме на следните интересни случаи: в табл. I влиза обектът Хасково — Минерални бани, от който са взети квадратни тухли с датировка IV—VI в. Резултатът от тях за I е 69°30', което (вж. кривата от обр. 3) говори за по-старо време — около края на I в. Може би тук сме попаднали на вторично използван строителен материал, който дава информация за по-старо време от това на обекта, в който е намерен.

Озадачаващ резултат показаха пещите на хипокауста от обекта Армира (римската вила до Ивайловград). Намагнитването, което притежават събраните ориентирани образци, отговаря по-скоро на намагнитване на тухлите, получено при тяхното изготвяне (пещите са изградени от тухли), отколкото на намагнитване, получено при вторичното им изпичане като градивен материал на пещи. Според нас 3 от пещите не са били използвани като такива, а най-голямата ще изследваме допълнително.

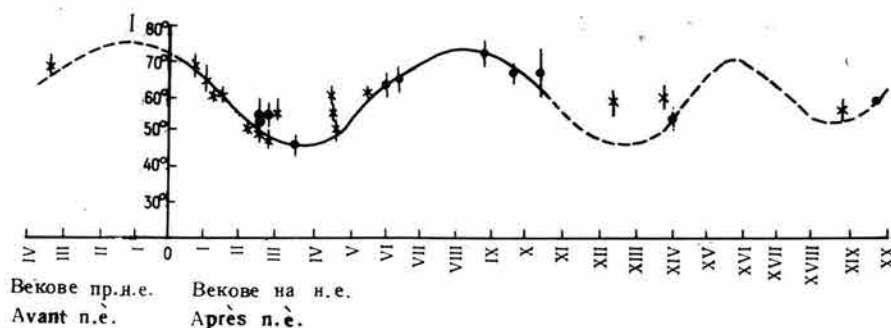
Друг обект (таблица I): Несебър — западна стена, бе даден с две датировки: V—VI в. или IX в. Резултатът за I е 51°, което говори (вж. обр. 3), че е по-вероятно обектът да бъде от началото на V в.

Много богати и интересни обекти за нас са Бутово и Хотница. Независимо от това, че от Хотница сме изследвали все още малко образци, смятаме, че това са разновъзрастни обекти.

Нашите изследвания показват и това, че строителният материал на древните обекти у нас в повечето случаи е изготвен от хубава добре измесена глина при много добро изпичане. Температурата на изпичане на тухлите е достигала и надминавала 650°C. Що се отнася до подреждането на тухлите в

Таблица 1

Обект	Датировка	Брой на образците	Брой на изм. кукове	Вид на обр.	I средно
Казанлък — селищна могила	5000 г. пр. н. е.	3	8	замаска на огнища	$54^{\circ}40 \pm 1^{\circ}$
Нова Загора — Дипсизка могила — 15-и, 16-и хоризонт	3000 г.—3600 г. пр. н. е.	5	6	горяла глина	$55^{\circ}30 \pm 5^{\circ},6$
Севтополис	IV—III в. пр. н. е.	5	26	тухли	$67^{\circ}20 \pm 3^{\circ}$
Чаталка — Ст. Загорско	60—70 г.	2	6	тухли	$69^{\circ}10 \pm 3^{\circ}$
Калвака — тракийско погр.	117—138 г.	3	9	тухли	$60^{\circ} \pm 1^{\circ},7$
Варна — римски терми	II в.	4	12	тухли	$60^{\circ}20 \pm 2^{\circ}$
Никополис ад Иструм	II — V в.	3	6	тухли	$64^{\circ}30 \pm 3^{\circ},6$
Нове — Свищов	II — IV в.	3	3	тухли	$50^{\circ}30 \pm 2^{\circ}$
С. Бутово — римски некропол	нач. III в.	3	9	тухли	$53^{\circ} \pm 1^{\circ}$
Гр. София — римско имение	III—IV в.	4	15	тухли	$50^{\circ} \pm 3^{\circ}$
Нове — Свищов	250 г.	6	9	пещи за вар	$54^{\circ}30 \pm 1^{\circ},5$
Свищов	кр. III—нач. IV в.	3	7	пещи за керамика	$55^{\circ} \pm 2^{\circ}$
С. Бутово — Търновски окръг	втор. пол. III в.	1	3	тухли	$55^{\circ} \pm 2^{\circ},4$
С. Бутово	250 г.	4	10	пещи за керамика	$56^{\circ}30 \pm 2^{\circ},2$
С. Хотница — Търновски окръг	III—IV в.	3	9	пещи за керамика	$44^{\circ}30 \pm 2^{\circ}$
Хасково — Мин. бани	IV—VI в.	2	6	тухли	$69^{\circ}30 \pm 4^{\circ},3$
Калиакра — римска баня	IV—V в.	4	12	тухли	$69^{\circ}20 \pm 2^{\circ},8$
Шерба	V—VI в.	5	12	пещ	$63^{\circ}40 \pm 2^{\circ}$
Цепина — крепост	V—VI в.	1	3	тухли	$54^{\circ} \pm 1^{\circ}$
Несебър — Западна стена	V—VI в. или IX в.	3	9	тухли	$51^{\circ} \pm 2^{\circ},7$
Царевец — под основата на гол. дворец	VI в.	1	3	тухли	$60^{\circ}30 \pm 1^{\circ}$
Царевец — Двореца	първ. пол. VII в.	5	13	опожарена стена	$64^{\circ} \pm 2^{\circ},7$
Преслав — пътя за Патлейна	кр. IX в.	4	9	пещи	$72^{\circ} \pm 3^{\circ}$
Преслав — Виница	IX—X в.	13	33	пещи от пром. център	$67^{\circ} \pm 1^{\circ},6$
Гарван — Силистренски окръг	IX—XI в.	2	3	огнище	$67^{\circ} \pm 5^{\circ},2$
Цепина — крепост	XIII—XIV в.	2	6	тухли	$59^{\circ} \pm 3^{\circ}$
Царевец — Двореца	1393 г.	2	5	опожарено място	$52^{\circ} \pm 0^{\circ},7$
Хасково — стара джамия	1385 г.	3	7	тухли	$59^{\circ} \pm 4^{\circ}$
Гр. Мичурин — старата църква	1894 г.	5	15	тухли	$56^{\circ} \pm 3^{\circ}$
Несебър — колонада	V в.	2	6	тухли	$58^{\circ} \pm 4^{\circ}$

● Обр. 3. Векови ход на инклинацията за България, получен от археомагнитни изследвания на материали от България. Fig. 3. Variation au cours des siècles de l'inclinaison en Bulgarie — résultat des recherches archéomagnétiques des matériaux de Bulgarie

копторите, имаме основание да твърдим, че известен брой тухли са били поставяни на късото си ребро. Това са вероятно тухлите, които са оформяли коптора, и те са незначителен брой в сравнение с „нормално“ изпечените на дългото си ребро тухли.

¹ С. П. Бурлацкая, Археомагнетизм, Москва, 1965.

² П. Ножаров, М. Ковачева-Ножарова, Археология, 1967, кн. 2.

³ С. П. Бурлацкая, Т. Б. Нечаева, Г. Н.

Петрова, Известия АН СССР, Физика Земли, 1965, кн. 6 (нашния обр. 1 препечатваме оттук).

Това са в общи линии получените досега резултати, като кривата на вековия ход на инклинацията предстои да бъде уточнявана в процеса на попълване на колекцията образци, както и след завършването на пълните изследвания.

Накрая искам да използвам случая да благодаря на всички археолози за отзивчивостта при събирането на материалите, което спомогна за поставянето основите на археомагнитните изследвания у нас, необходими както за геофизиците, така и за археолозите.

⁴ V. Bucha, A. Janásková, M. Krs, Studia geoph. et geod. 11, 1967 (нашния обр. 2 вземаме оттук).

Résultats des recherches archéomagnétiques des matériaux archéologiques de Bulgarie

M E R I K O V A Č E V A - N O Ž A R O V A

(Résumé)

Ce travail porte sur les recherches archéomagnétiques de la première collection d'échantillons recueillis et datés provenant de stations archéologiques de Bulgarie. Les objets examinés et les résultats de l'inclinaison de l'ancien champ magnétique de la Terre sont portés au tableau I. Les variations de l'inclinaison avec le temps depuis le début de la nouvelle ère à nos jours, obtenus

sur la base du matériel examiné est rendu d'une manière graphique sur la fig. 3. Cette courbe qui doit encore être précisée et complétée est en bon accord avec les courbes analogues connues jusqu'ici et obtenues à l'étranger et avec les suppositions théoriques concernant nos latitudes géographiques.

Критика и рецензии

TABULA IMPERII ROMANI, Aquincum-Sarmizegetusa-Sirmium, auf dem Grunde der Weltkarte 1:1 000 000 — Blatt L 34 Budapest. Verlag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest, 1968, 123 стр. и 1 цветна географска карта в мащаб 1:1 000 000.

Настоящият колективен труд е XIX том от поредицата *Tabula Imperii Romani* (Карта на Римската империя) или третият том, излязъл след Втората световна война. През 1961 г. беше публикуван лист L 33 Триесте (Тергесте) и през 1966 г. лист L 32 (Милано) — Медиоланум-Авентикум-Бригантиум, издания на Националния академически съюз в Рим, гдето се намира седалището на Главната комисия за Картата на Римската империя. Комисията се председателствуваше от видния италиански учен, акад. проф. Джузепе Лули (до смъртта му през декември 1967 г.). Понастоящем негов заместник е досегашният секретар на комисията проф. Джанфилипо Каретони, директор на Форум романум и Палатинум.

Тук рецензиращият лист отговаря на лист L 34 Будапеща от световната географска карта в мащаб 1:1 000 000, но той носи тройното наименование Аквинкум-Сармизегетуса-Сирмиум, т. е. имената на три значителни градски центрове през римската епоха, които влизат в обхвата на листа, докато по-старите томовете се означават с главния град на световната карта, а в скоби се поставяше неговото антично име. Тази промяна беше решена на Работното съвещание на експертите (отговорниците) на Комисията за Картата на Римската империя, състояло се през май 1967 г. Дори лист L 32, който беше под печат, получи гореспоменатото тройно наименование. Този принцип ще бъде прилаган и при следващите листа. Лист K 34 ще се нарича Наисус-Сердика-Тесалоника, лист L 35 — Ромула-Дуросторум-Томис, а лист K — Филиппол-Филипи-Константинопол. В същност това отговаря на целта да се изработи карта на отделните римски провинции с означаване на тогавашните имена на градовете, селата, кастелите, пътните станции, племена, планини, реки и др., доколкото те са известни на науката.

Листът Аквинкум-Сармизегетуса-Сирмиум обхваща територията на сегашните държави България, Румъния, Унгария и Югославия, ограничени между 44° и 48° северна ширина и 18° и 24° източна дължина от Гринвич. Той е издание на Унгарската академия на науките в Будапеща, главен отговорник на задачата, която осъществява изработването и съставянето на индекса и картата с тясното научно сътрудничество на специалистите по римска история и археология освен на Унгария още и на гореспоменатите страни. Благодарение на активната дейност на редакцията на листа в кратък срок трудът видя бял свят и днес е достъпен на научната общественост от цял свят, която се интересува и занимава с проблемите на Римската империя. Тези граници на листа обхващат части от няколко римски провинции: Гор-

на Мизия, Долна Дакия, Горна Дакия, Поролисненска Дакия, Горна Панония, Долна Панония, Далмация и така наречения Барбарикум.

В листа влиза много малка част от Северозападна България, по-точно от Видински окръг, разположена на север от 44° северна ширина до десния бряг на Дунав и от вливането на Тимок в Дунав до гр. Видин (античната Бонония), който спада към лист K 34 Наисус-Сердика-Тесалоника. През римската и късноантичната епоха по течението на Дунав са се издигали няколко укрепени кастели, между които заслужава да се споменат Дортикум при с. Връв, Флорентиана при с. Флорентин, което пази античното име, Ромулианум при с. Ясен, родно място на римския император Галерий (293—311 г.) и много още други. Във вътрешността са се намирали села. Досега не са правени системни разкопки в този район на нашата страна с изключение на разкопките на проф. Станчо Ваклинов в кастела Дортикум, които не са още публикувани. При изкопни работи в споменатия край са били открити надгробни и оброчни паметници с латински надписи, печати върху тухли, разнообразни археологически находки и колективни монетни съкровища от римската и късноантичната епоха.¹

В листа е и част от Унгария, западно от р. Дунав, която през римското владичество е принадлежала към провинция Долна Панония, а през управлението на Диоклециан е била разделена на Валерия и Първа Панония. Заслужава особено внимание римският Дунавски лимес, който представлява система от укрепени лагери на легиони (Аквинкум) и помощни войски (останалите кастели, бурги и кули). През последните години унгарските археолози направиха големи разкопки, в резултат на които попълниха празните места върху картата с неизвестни кастели, бурги и кули. Плодотворни изследвания са направени също така във вътрешността и около Балатонското езеро (през римската епоха *lacus Pelso*), гдето бяха открити и проучени римски вили с богата вътрешна архитектура, мозайчни подове, стенописи и разнообразен инвентар. Големите разкопки се извършиха в Горзиум при Тац, гдето е имало лагер, селище с интересни обществени сгради и некропол. На изток от Дунав се простира областта, наречена Барбарикум, която не е била под римска власт. Обаче са били открити някои останки от пътни станции и сгради по пътищата, които са свързвали Дунавския лимес с други провинции, например с Дакия и др. Статите и картата върху Унгария са изработени от работна група при Археологическия институт на Унгарската академия на науките в Будапеща под ръководството на Шандор Шопрони, отговорник на листа Аквинкум-Сармизегетуса-Сирмиум. Той е извършил и главната редакция на целия лист.

Значителна част от западната територия на Румъния принадлежи към листа Аквинкум-Сармизегетуса-Сирмиум. През римската епоха това са били части от провинциите Долна Дакия, Горна Дакия и Поролисненска Дакия (основана от император Хадриан). Тук спадат позабележителните градове и кастели, като Улпия Траяна,

Сармизегетуса (дн. Сармизегетуса), дакийската Сармизегетуса и Градище Мунчелулуй, гдето се локализира столицата на дакийския цар Децебал, Потаиса (лагер на V Македонски легион), Напока (дн. Клуж), Апулум (дн. Алба Юлия), Дробета (дн. Турну-Северин) с прочутия мост над Дунав, построен по времето на Траян от Аполодор от Дамаск, Диер (дн. Оршоа) и др. Тази антична област е богата с руди и минерални извори, бани и други природни богатства. И днес тук се намира центърът на румънската металургия областта Хунедоара.

Статиите върху Горна и Поролисенска Дакия са изработени от специалисти от Клуж (Йон Русу и Д. Протазе) и редактирани от неотдавна починалия професор в Клужкия университет М. Макрия, а статиите върху Долна Дакия от проф. Д. Тудор (Букурещ). Работата по изработването на статиите и картата е била значително облекчена от обстоятелството, че в Клужкия институт по история и археология при университета има „Археологически реперториум на Румъния“ и „Надписи от Румъния“, които са били на разположение на авторите.

Съставна част на листа Аквинкум-Сармизегетуса-Сирмиум е значителна територия от Северна Югославия, а именно автономната област Войводина (република Сърбия), северната част на република Сърбия, североизточната част на република Босна-Херцеговина и източната част на славонската равнина в република Хърватско, които през римската епоха са били част от Горна Панония, Долна Панония, Далмация и Горна Мизия. Тази област от Римската империя е известна със забележителни градски и укрепени центрове, които са играли важна роля в историята на Римската империя, по-точно на Балканския полуостров. Ще споменем само някои от тях, като Сирмиум (Сремска Митровица), Сингидунум (Белград), Виминациум (Костолац) и др. По десния бряг на Дунав е минавал важен стратегически и икономически път, който е преминавал у нас в Горна Мизия, Долна Мизия и от Дуросторум на юг към Адрианопол и Константинопол. Проведени са системни и спасителни разкопки на голям брой обекти от тази част на Югославия, особено напоследък при Джердапа (Железните врати), при които са проучени местоположението, укрепителната система, градоустройството, архитектурата, битът и културата на населението през римската епоха. Върху приложената карта са нанесени сигурно установените пътища. Изработването на статиите и картата е плод на многогодишната работа на няколко специалисти, които са правели изследва-

ния в съответните римски провинции, с участието и под главното ръководство на секретаря на Комисията за Римската империя за Югославия Йозе Кастелиц, директор на Народния музей в Люблина.

Листът Аквинкум-Сармизегетуса-Сирмиум се състои от индекс и карта в мащаб 1:1 000 000. Статиите на индекса се предшестваат от библиография за всяка отделна римска провинция, изработена от участниците в листа, библиографски и географски съкращения. Статиите са подредени в азбучен ред и са съставени съгласно указанията на Главната комисия за Картата на Римската империя в Рим и обсъжданията, станали през последните три години на Работните съвещания на експертите от отделните страни, участници в листа. Най-напред се дава античното име, ако е известно, в коя провинция се намира и в скоби сегашното селище, държава, република (например за Югославия) и окръг, с координатите на картата. Следват античните извори и Корпусът на латинските надписи. Едва след това следват кратки анотации за характера на обекта и за забележителните находки и накрая следва литература, разбира се, най-важната.

Важен дял от листа се пада на изработването на приложената карта, която отговаря на точните археологически и исторически изследвания, на данните от итерариите, епиграфските паметници и др. Означени са само сигурно локализираните обекти и пътища. Несигурните локализации са посочени само в текста (индекса) с въпросителен знак.

Новоизлезият лист Аквинкум-Сармизегетуса-Сирмиум представя голямо постижение, основано на по-старите и особено на най-новите изследвания в Унгария, Румъния, Югославия и България в областта на римската история и археология от I—IV в. Статиите са написани компетентно и съдържат най-същественото, защото по своя характер това не е подробна археологическа карта, каквато изработва всяка страна за историята и културата на своята национална територия. Новият том на Картата на Римската империя е ценен справочник за всички обекти през римската епоха, които влизат в обсега на лист I 34 Буданеша. В подготовката са листата Нантус-Сердика-Тесалоника, Ромула-Дуросторум-Томис и Филипополис-Филипи-Константинопол, в които участвуват специалисти и от България.

¹ Статиите за листа са написани от автора на настоящата рецензия.

ТЕОФИЛ ИВАНОВ

В. Д. БЛАВАТСКИЙ, АНТИЧНАЯ ПОЛЕВАЯ АРХЕОЛОГИЯ, изд. „Наука“, Москва, 1966 г., 106 стр. и 91 илюстр.

Археологическата наука навлезе в такъв етап, когато елементарните и общи правила за воденето на археологическата работа на терена са общоизвестни. По тези въпроси има издадени редица ръководства в много страни, и то от изтъкнати археолози. В. Д. Блаватски обаче си е поставил по-друга задача. Като е събрал голямата диференциация в новата археологическа наука, задълбочаването на отделните нейни клонове, той е разбрал и нуждата от едно специализирано ръководство за воденето на полевата работа на антични обекти. Появата на такова ръководство именно в този момент, и то от учеп като Блаватски, не може да не привлече вниманието ни. За написването на тази работа той се е

опрял предимно на своя собствен опит, както и този на неговите светски и задгранични колеги.

В увода на книгата си авторът сам изтъква необходимостта от такова пособие, тъй като смята, че подготовката на младите специалисти в институтите е съвсем елементарна и недостатъчна за по-нататъшната им самостоятелна работа на терена. Наред с това Блаватски си поставя и друга цел, не по-малко важна, а именно да запознае младите специалисти с различните възможности за използване в археологическите разкопки на новата техника, която все повече се налага, както и с различните възможности за използване на другите науки в помощ на полевата работа и при обработването на археологическите материали.

Авторът се съобразява главно с условията на работа по Северното Черноморие, а на места и по Средиземноморието, което прави ръководството особено

ценно за нашите специалисти, които се занимават с античната култура на нашите черноморски градове, където условията са много сходни с тези на Северното Черноморие.

В първата глава авторът се спира на различните видове археологически паметници и техните особености. Той ги дели на градове, светилища, стопански комплекси и отбранителни ровове и валове.

В подглавата, посветена на античните градове, авторът, първо, разглежда подробно архитектурните останки. След като изброява различните видове архитектурни постройки, той дава конкретни примери за всеки отделен вид с библиографски данни за публикациите им. Би могло да се пожелае да беше по-пълна тази библиография. Наистина сам авторът прави уговорката, че съвсем не смята своя труд пълен в това отношение. По-нататък той се спира на редица особености в строителството на Черноморието, наложени от особености на терена.

Когато разглежда видовете материали, използвани в различните периоди на античността, Блатовски се спира и на тракийските строежи главно с печена тухла и кирпич. Като характерна мазилка за късната античност авторът смята профилираната с цветна украса и мозайка. Особеност на Черноморието той смята слабата употреба на колоната за разлика от Средиземноморието, където тя е много разпространена.

Характерно явление за Черноморието авторът смята липсата на запазени обществени сгради. В по-голямо количество са частните и стопански постройки от различен характер. Понякога на няколко етапа жилищно и стопанско строителство отговарят едни и същи обществени сгради. По-нататък авторът се спира и на причините, които довеждат до разрушаването на една сграда, както и на вторичното използване на материала като често срещано явление.

Авторът се спира доста подробно на характера на натрупания насип според материала на сградата, при разрушението и при пожар. Той се спира и на особения вид насип, натрупан нарочно, като възглавница. В отделна точка авторът разглежда и начина на образуване на културен слой. Той смята, че отлагане на слой в едно добре поддържано антично селище не може да се очаква. Като още по-невероятно авторът отрича и приетото схващане, че при строежа на сградата около нея се отлага слой от строителен материал. По-възможно според него това става при разрушаването ѝ. Културния слой авторът дели на две главни части: строителни остатъци и насип от различните периоди на съществуването на сградата, както и слоя преди нейното съществуване. Особено важно според автора тук е отделянето на насипа на една сграда от този на друга от същия период. Понякога дори в различните части на селището тези периоди са различни и трябва да се отличат.

Почти всички антични градове авторът отнася към многослойния тип. При едни от тях обаче има правилна последователност на периодите, а при други има нарушение на по-стария период при по-нови постройки, ями или общо разрушение. Трудност представлява според него и използването на сгради през няколко периода на съществуването на селището. Всички тези отделни случаи авторът е илюстрирал с примери, снабдени с библиография.

Във втора подглава са разгледани различните видове антични некрополи. Тях авторът е разделил на три основни вида. Най-прост вид са вкопаните в земята гробове, без съоръжения. Вторият вид некрополи са с могили над гроба и третият, най-сложен, са изградените гробници. Вътре в тези подразделения той конкретно се спира на различните видове гробове според материала и начина на изграждане.

И тук обаче Блатовски се ограничава само с погребалните обреди и особеностите им по Северното Черноморие. Особено що се отнася до могилите и тяхното устройство, би могло да се очаква авторът да спре повече внимание на куполните гробници на Тракия, като много типични и важни паметници от античната епоха, както и на примери от погребалните обреди на нашето и Румънското Черноморско крайбрежие, свързани доста тясно с погребалните обичаи на Северното Черноморие.

В следващата подточка Блатовски се спира доста кратко и на други архитектурни обекти извън града. В тях той включва светилища, пеши, пътища, кладенци и боклучни ями. Тук също можеше да се пожелае да се обърне по-голямо внимание върху светилищата. Това са по-особени по характер сгради, тясно свързани с духовната култура на народа. В редица случаи те представляват храмове в самия град и спадат към едни от най-съществените обществени сгради. Накрая авторът отделя известно внимание и на по-отдалечените от града строежи като отбранителните валове и ровове.

Втората глава от работата на Блатовски е посветена на разкопаването и проучването на населените пунктове. Тук вече той се спира подробно на техниката на водене на разкопките и използването по възможност на всички модерни средства. На първо място той поставя предварителното проучване на литературата — антична и съвременна — и на случайните находки на мястото. Тук той включва и аерофотоснимката и геодезическия план като нещо полезно при подготовката на полевата работа. След това започва събирането на археологически данни: оглеждане на терена, сондажни проучвания, геофизически и палеомагнитни изследвания на почвата.

След това авторът пристъпва към самото провеждане на разкопките. Тук като пример той използва опита на Фармаковски от разкопките му в Олвия в началото на века. Авторът си поставя за цел да даде теоретическа обосновка на метода, който съвсем не може да се сметне според него за остарял. Фармаковски е държал на целенасочеността на едни цялостни разкопки — да се изясни чрез тях историята на града. Като порочно и неправилно тук авторът смята проследяването само на крепостната стена при уточняване границите на селището. Изследването според него трябва да става по райони, в които да влизат стените, част от града, а така също и околността.

Разкопките на широки площи Блатовски оценява като най-целесъобразни за разрешаването на всички проблеми, свързани с едно селище, както и със сградите извън неговите очертания. Подробно той се спира на практическата страна на работата — разделянето на терена на квадрати, нивелировката, генералния план и пр. За техниката на самата работа авторът приема известна свобода в зависимост от конкретния случай, но поставя и определени основни изисквания: да се проследят всички културни пластове и се изчерпат докрай; да се работи на достатъчно широка площ; работата да се води по квадрати до появата на жилищни петна и после вече да се продължава по тях; да се следят внимателно вратите и праговете; да се копае на 20—25 см пласт, а където пластове са по-тънки да се изнемва целият пласт и да се отделят находките; на място да се оставят всички остатъци от съоръжения в процеса на работата и да не се почистват отново; при разрушаване на едно съоръжение в интерес на друго да се документира пълно; да не се разчиства никога дебел културен пласт наведнъж дори когато в еднородността му няма съмнение.

Като друга страна на археологическата работа Блатовски отбелязва фиксирането на откритите материали

и преди всичко на архитектурните остатъци — постройки, гробници и др. Той се спира на правилното им описание, на начина, по който се прави план, на условните знаци, като дава и таблица за знаците, които смята най-целесъобразни не по-малко важни да бъдат зафиксирани са предметните находки и костеният материал.

Авторът се спира на необходимия състав на една съвременна експедиция, като подчертава особено необходимостта от технически помощен персонал. Като важно изискване авторът поставя правилното водене на дневника на разкопките. Основна задача е точното определяне на пласта, характера на насипа и др. Като важна задача на археолога при работата на полето той посочва и грижата за консервация на останките. И тук той подчертава голямото значение на присъствието в самата експедиция на съответни специалисти — архитекти, изкуствоведи, химици и др.

Втори етап от археологическата работа на един обект авторът смята разрастването на работата по цялата площ на селището. При него той приема използването на механизация, но не в самия разкопачески процес, а само за изнасяне на стари насипи.

Във втора подглава Блататски спира вниманието си на техниката на разкопаване на некрополите. Тук той се спира на изискванията, наложени от специфичността на некрополите, което налага внимание не само към самото погребение, а и към околната обстановка, която може да даде данни за погребалния ритуал. След това той се спира конкретно на видовете погребения по Северното Черноморие, като започва с простите гробове, и на особености, на които трябва да се обърне внимание при двата погребални ритуала. Тук авторът препоръчва освен дневник да се води анкета на всеки пласт и на всеки гроб. По-нататъшното изложение е посветено на надгробните могили. Блататски разделя могилените погребения на три вида: в земята, наземни и в насип. Най-обичайно той смята погребението в земята. Тук авторът обръща сериозно внимание на необходимостта от разграничаване и отделяне на вторичните погребения.

Накратко Блататски се спира и на боклучните ями, особено важни за хронологията на селището. След тях поставя производствените съоръжения: пещи и работилници, светилищата, водопроводите, мостовете и др. Но на всички тях той се спира съвсем бегло.

На последно, но не най-маловажно място авторът оставя селскостопанската територия на селището — вили, селца и техните некрополи. Той отбелязва по-големите трудности за работа в тях поради бедността на слоя. Като ефикасно помощно средство в тези случаи той препоръчва аерофотоснимката. Способите за работа тук

стават доста по-различни, като първостепенно място заемат предварителните проучвания. Авторът препоръчва специалистът да не се ограничава с един отделен обект, а да прави карта на местността и археологическа характеристика. При вилите и светилищата препоръчва разкопките да се водят целенасочено и докрай.

В заключение на глава IV авторът се спира на методиката на историческия извод от археологическия материал, което прави археологията историческа наука. Тук той обръща внимание на един особено важен въпрос, който се поставя винаги пред младия специалист, който поема ръководството на един археологически обект — въпроса за разрушаването и безвъзвратното унищожаване на паметника при разкопките. Това именно задължава всеки паметник да бъде вярно точно и изчерпателно проучен. Трябва да се има пред вид винаги неповторимостта на наблюденията и че правилното им тълкуване изисква много усилия и познания. Авторът се спира и на методиката на изследване и начините на тълкуване на характера и дебелината на един културен пласт. Блататски спира вниманието си на възможността от разрушаване на пласта от по-горния, на изкуствените тераси и на въпроса, как те биха могли да се тълкуват. Като важен елемент при изводите авторът се спира и на предметите и находките. Те трябва да бъдат интерпретирани според околната обстановка.

На последно място съвсем бегло авторът се спира и на методите и принципите на реконструкции.

В заключение авторът подчертава, че всичко казано се отнася главно до Танагория и Пантикапей и не трябва механически да се пренася на друго място. Той съветва археолозите да зафиксират и описват добре, защото добре описаният и зафиксираният паметник дава негатив на историческата картина на града. Задача на изследвача е по какъвто и да е път точно и добре да състави този негатив. В такъв смисъл и ние бихме могли да използваме труда на Блататски съвсем успешно като упътващо ръководство не само за насоки, но и за конкретни особености в процеса на полевата работа. Трудът на Блататски е снабден с 91 снимки и рисунки, които сполучливо го допълват. В текста не се говори за някои от снимките и това затруднява използването им.

Съвременната археологическа практика се нуждае от книги от подобен род. Това е чудесен почин — един вече наложил се учен с голяма практика да сподели своя опит с младите специалисти, които тръгват по трудния и отговорен път на теренната изследователска работа, което трябва много да ги задължава. Можем да бъдем много признателни за това на проф. Блататски.

ЗЛАТОЗАРА ГОЧЕВА

Археологически извори на европейската цивилизация

На тази обширна тема бе посветен международен колоквиум, който се състоя от 1 до 8 септември 1968 г. в курорта Мамай до гр. Констанца (Румъния). Колоквиумът бе организиран от ЮНЕСКО и международната организация за проучване на Югоизточна Европа със седалище в Букурещ. Задачата на тази среща на археолози от европейските страни бе да се обсъдят най-основните проблеми с оглед да се изяснят главните фактори, допринесли в миналото за създаването на една европейска цивилизация, и чрез по-нататъшното задълбочено проучване на тези проблеми да се способствува за реализирането върху съвременна основа на изграждането на културното единство на днешните европейски народи.

Общо бяха изнесени 19 доклада, повечето от които предизвикаха оживени разисквания, въпреки че проблематиката почти при всички доклади се включваше в извънредно широки географски и хронологически граници. Най-голямо внимание бе отделено на древните източни и европейски цивилизации: Месопотамия, Египет, Гърция и Рим. Засегнати бяха и въпроси около приноса на келтите, траките, даките, илирите, славяните и викингите. Подобавашо място бе отредено и на праисторията. За съжаление най-слабо бе застъпена средновековната епоха, въпреки че тя заслужава специално внимание в това отношение. Ние се надяваме, че в една от бъдещите срещи този пропуск ще бъде отстранен. Тъй като смятам, че е правилно да запозная българските специалисти по същество с проблемите на колоквиума, ще си позволя да се спра по-подробно върху някои от по-важните доклади.

В областта на праисторията интересен доклад изнесе Л. Бернабо Бреа, който говори на тема „Средиземноморският и западноевропейският неолит“. Между другото той

посочи, че неолитната култура в тези области с нейната богата керамика се подготвя в предходната преднеолитна епоха — мезолита, когато се създават отделните компоненти на тая култура. За да се разбере правилно развитието на керамиката например, това развитие трябва да се свърже с естествено-историческата среда, всред която се появява керамичното производство, а също така и с още по-бързо изменящата се социално-икономическа структура на обществото. Според Бреа разпространението на неолитната култура започва от Средиземноморската област. От Италия тя преминава към Адриатическия бряг (Старчево, Винча и др.). Доста различен е неолитът в Италия. Тук той се появява с известно закъснение. Що се отнася до Сицилия, тя стои в това отношение по-близо до Испания, където се наблюдават аналогични явления в развитието на тая култура. Испанският неолит има навярно африкански произход. Така или иначе първата вълна на неолитната култура тръгва от Изтока. Керамиката съдържа два основни типа: керамика с врязана линейна украса и керамика, рисувана с червена боя върху сив фон. Последната е много по-слабо разпространена. Тя има очевидно гръцки произход, но се среща и в Южна Италия. Неолитната култура в Северна Италия е малко по-различна. Керамиката от тази област стои по-близо до керамиката на Балканския полуостров. Рисуваната керамика е синхронна с керамиката от Старчево и Винча в Югославия. Що се отнася до керамиката с врязан орнамент, ние я виждаме най-напред в Анадола, а след това на Балканския полуостров. Л. Бернабо Бреа допуска, че пренасянето на неолитната култура от Изтока се е извършвало по морски път. В подкрепа на тази своя теза той обаче не посочи доказателства. При разискванията се изтъкна, че

проблемът за произхода на неолитната култура, разбира се, не може да се счита за решен, въпреки че вече е сигурно, че първите импулси идват действително от Изтока. Понататък се изтъкна, че едноцветната керамика (Караново III) представлява единен балкано-анадолски комплекс. В разпространението на този тип Балканският полуостров се явява посредник между Изтока и Запада. В много от изказванията се наблюдаваше върху значението на местните етнически елементи за развитието на неолитната култура, като дори бе застъпено мнението, че гърците също не са пришълци, а автохтонно население.

За приноса на Югоизточна Европа през праисторическата епоха говори М. Гарашанин (Белград). Спирайки се главно върху бронзовата епоха, той посочи, че това е времето, когато се обособяват етническите общности на илири, траки, даки и др. В началото на този исторически период, който продължава около 2000 години и стига докъм 800-ата година пр. н. е., се формира така нар. карпато-динарски културен комплекс. Други изказаха мнението, че е по-правилно този комплекс да се нарича карпато-дунавски. През тази епоха се наблюдава едно сливане на местни и донесени от юг елементи, без това обаче да означава, че се касае за директен средиземноморски произход на тези елементи, които са в основата на по-късното развитие на материалната култура и по-специално на културата на траките и на илирите. Югоизточна Европа е поддържала през тази епоха тесни връзки с Егейския свят не само по отношение на материалната, но и на духовната култура. Някои керамични форми, възникнали на базата на тази симбиоза, се срещат и по-късно в една по-развита форма в керамиката на „поля погребени“. Носителите на тези по-развити форми способствуват за

унищожаването на микенската култура. През тази епоха стават и много размествания на племена. Тринадесети век е свидетел на голямата микенска миграция. През целия този период областта между Дунав и Егейско море продължава да играе много важна роля. Разбира се, съвсем сигурно е, че във вътрешността на тази област са били проникнали микенски елементи. Независимо от това трябва да признаем, че при болшинството находки се касае по-скоро до местни имитации на микенски прототипове, а не до микенски импорти. В случая проникването на елементи от юг ще трябва да се обясни с тесните контакти, които егейският свят е поддържал с вътрешността на Югоизточна Европа, където са били златните мини, привличащи южните обитатели. По този начин Югоизтокът е изпълнявал ролята на посредник между Егейския свят и Централна Европа. В хода на дискусиите беше подчертано, че за илirii и траки през бронзовата епоха трябва да се говори с по-голяма резерва, тъй като тяхното етническо обособяване по това време все още не е доказано. Също не трябва да се преувеличава значението на микенското проникване и по този начин да се подценява развитието на местните форми и типове, които не намират съответствие на юг. При всички случаи обаче трябва да се държи сметка за приноса на Изтока. Наред с това съществуват и съществени локални различия: напр. качеството на бронза от Влашко се различава от бронза в Трансилвания. А. Бенац (Сараево) застъпи становището, че между източната и западната част на Балканския полуостров през бронзовата епоха има съществена разлика, дължаща се преди всичко на факта, че западната част не е била засегната от големите миграции, поради което тук се създава едно съвсем независимо изкуство, което с право може да бъде наречено европейско.

Обстоен доклад върху произхода на средиземноморската култура изнесе К. Михайловски (Варшава), който посочи, че трябва ясно да се разграничи какво дължи Гърция на Ориента и какво Ориентът на Гърция. Във всеки случай ясно е, че влиянието между тези две цивилизации е било взаимно. Днес никой не може да отрича, че гръцките *кобори* са възниквали върху основата на египетската пластика, нито може да омаловажава ролята на Месопотамия в развитието да речем на йонийския капител. Гърците, посочи докладчикът, са се възхищавали от египетската култура и наука и от

египетските богове, но въпреки това те не са разбирали същността на египетската цивилизация и нейната космологична религия. Също така гърците не са могли да разберат египетското изкуство и по-специално архитектурата, ограничена във времето и пространството в противовес на гръко-римското строителство, известно със своя квазиуниверсален характер. Въпреки тези противоречия безспорен факт е, че чувството за монументалност у гърците идва изцяло от Ориента. Във фаяюмските портрети — обратно, наред с ориенталските черти, които откриваме преди всичко в широко отворените очи, са налице и подчертано римски елементи. Тази симбиоза на източно и гръко-римско изкуство опровергава тезата на Счиговски за изключителната роля на Ориента. В светлината на изтъкнатите взаимовръзки Изтокът и Рим са почти равнозначни величини, поради което в историята на изкуството и европейската цивилизация те не са подчинени едно на друго, а съществуват едно до друго, взаимно си влияят и се допълват. Тук също се посочи голямото значение на местните културни традиции, върху основата на които може би разцъфтява и самата гръко-римска цивилизация. В изказванията бе допълнено и пояснено, че колкото и способни да са били гърците, те безсъмнено са били повлияни и от Изтока. И това влияние не се ограничава само със средиземноморската област, както най-често се приема, а прониква дълбоко във вътрешността на Европа, като засяга културата на келтите, а на изток стига до южноруските степи и оказва влияние върху изкуството на скитите. Що се отнася до връзките на Гърция с Близкия изток, те са безспорни. Гърция не се е развивала изолирано от този близкотоизточен свят. Посредством Сирия тя е поддържала връзки и с Месопотамия. В заключение К. Михайловски изтъкна, че гръцката цивилизация не се е появила експлозивно. И тук, както при всяка друга култура, разцветът се предхожда от дълъг подготвителен период. В тази подготовка Изтокът, разбира се, е играл важна роля. Но гърците не са били подражатели, затова са могли да създадат оригинално изкуство. Важна роля в случая е изиграла и икономическата база на обществото, която в Гърция е била различна и е дала своя отпечатък върху по-нататъшното културно развитие на страната.

Особено интересни бяха въпросите, свързани с културата на местното европейско население и връзките на

това население с гръцката, resp. римската култура. В центъра на този кръг от въпроси стоеше келтската цивилизация. Пол-Мари Дювал (Париж), който изнесе основния доклад по този въпрос, изтъкна, че на Запад за келти се говори още през халшатската епоха, без обаче да могат да бъдат локализирани поради липса на по-трайни следи от техните поселения. Въпреки наличието на местни диалекти през латена вече се оформя келтската езикова общност. Главните и най-сигурни археологически извори за изучаването на келтската култура са латинските надписи и монетите. Въз основа на тях ние научаваме, че галите са били организирани в племена. По време на римското завладяване келтите от Галия са познавали вече крепостното строителство, изразено преди всичко в така нар. *oppida*, които през втория период на латена преграждат в поселения. Важен източник за изучаване бита на населението и развитието на неговите занаяти представляват гало-римските релефи. Изображенията върху тях показват, че римляните са възприели от келтите не само типичния келтски меч, но също така и устройството на някои транспортни средства, като колесницата, кораба и др. Колко много са били напреднали келтите в областта на техническите изобретения, се вижда от факта, че са си служели с вършачки с механично устройство, както се вижда от един релеф, намерен в Белгия.

По-нататък докладчикът посочи, че келтското изкуство се отличава с голяма оригиналност, въпреки че много декоративни елементи то заимствува от средиземноморската област. Това е едно геометрично изкуство, в което линиите са предимно криви. Въпреки функционалното му предназначение то е свободно изкуство с известна ограниченост само във формално отношение. Характерни образци на това изкуство виждаме върху сечените от келтите монети. В хода на разискванията се изясни, че архаичното и ориентализиращо изкуство е упражнило решително влияние върху изкуството на келтите. Що се отнася до хронологията на паметниците, общо бе мнението, че тя е твърде несигурна и има хипотетичен характер. По отношение на келтските монети на юг от Дунав бе изказано мнение, че те са били обект на гроби и несръчни имитации от страна на обитаващите северно от същата река гето-дакийски племена. И действително такива монети са намирани и в области, които не са били засегнати от келтското проникване.

Много интересен бе докладът на Дениз ван Берхем (Женева), който говори върху комуникационните артерии през римската епоха и тяхното влияние върху европейските селища. Беше дебело подчертано голямото значение на водните пътища, които според докладчика са били винаги предпочитани пред сухопътните. Понеже Италия е бедна откъм плавателни реки, римляните нашироко са използвали сухоземните павирани пътища, опирайки се в това отношение на опита на ахеменидите. Големите реки в Римската империя най-често са служели за граници. Такива са били: Рейн, Дунав, Ефрат и др. Вътрешните сътресения, настъпили в империята през III в., стават причина много от главните римски пътища да бъдат занемарени. Едновременно с това се наблюдава връщане към водния транспорт, чрез който се свързвали административните центрове и военните части в империята. По тези пътища — и водни, и сухопътни — възникват с течение на времето цяла система от крепости и поселения, имащи важно стратегическо значение. По тях са били пренасяни и много стоки. Находката от Виск във Франция е най-доброто доказателство за наличието на далечни търговски трансporte още през VII—VI в. пр. н. е. Много от тези пътни артерии, а също така и селищата, разположени по тяхното протежение, продължавали да се използват и през средновековието.

В доклада си върху цивилизацията от римската императорска епоха и западноевропейските провинции докладчикът Жилберт Пикар (Париж) обрисова класическия тип на античния град, сравнявайки го с някои поселения от селски тип от Галия. Той посочи, че както класическите гръцки и римски градове, така и келтските oppida са притежавали характерните за едно антично селище от градски тип сгради, а именно: храм, театър и терми. Подобни сгради обаче не се срещат в селата, особено театърът, който е най-характерен за градовете. В това отношение Галия прави изключение. Там в поселения със селски характер, т. е. в такива, които не са били зависими от някоя сеньориална вила, са открити театри. При изказванията се посочи обаче, че Галия не е единствен пример в това отношение, тъй като театри или терми са познати и в селски поселения в други области — напр. в Добруджа и Панония.

С конкретни примери от Западна Германия Ханс Шьонбергер (Франкфурт на Майн) се спира на въпроса за съществуването в Ренания и Цен-

трална Европа на безспорна приемственост през римската епоха и следващите векове.

На културата на Черноморското крайбрежие бе посветен докладът на Емил Кондураки (Букурещ). Той се спира по-специално върху гръцката колонизация, която започва към VII в. пр. н. е. Докладчикът изтъкна, че досега не са открити материали, които да потвърдят тезата, поддържана от някои учени, че първите колонисти, осмелили се да приблизят черноморските брегове, били финикийците. Що се отнася до появата на скитите в тези области, това е един тъмен и все още неизяснен въпрос. Относно скитската култура беше застъпено мнението, че тя съдържа много повече ирански елементи, отколкото източносибирски. Гръцките художествени ателиета са снабдявали обаче скитските вождове, както и вождовете на други варварски племена с луксозни предмети като мечове, скъпи накити, вази и др. Накрай докладчикът се спира върху гето-дакийската и тракийската цивилизации, подчертавайки факта, че от VI в. пр. н. е. насам траките възприемат гръцкото изкуство, изделията на което те вече започват и сами да произвеждат. Като класически примери в това отношение бяха посочени стенописите на Казанлъшката гробница и Панагюрското златно съкровище, които са типични представители на елинистическо изкуство, създадено от майстори, произхождащи от местното население. Последната епоха, която бе засегната в доклада, бе епохата на Великото преселение на народите, когато се създава т. нар. полнхромнен стил, съдържащ много ирански заеми. Най-забележителният паметник на този стил, отличаващ се с богата инкрустация на скъпоценни камъни, е известното златно съкровище от Петроаса в Румъния.

На романизацията в Северна Италия и Източна Европа и на културата на ранновизантийската империя бе посветен докладът на Р. Бианки-Бандинели. Между другото той застъпи становището, че преминаването от племенните съюзи към градската организация у новодошлите народи в Европа е станало след римското завоевание и под непосредственото влияние на римската цивилизация. Базилката, изтъкна той, е една от архитектурните форми, които добиват широко разпространение не само през късната античност, но и през средновековието. Строителната техника през тази късна епоха се намира обаче в явен упадък.

При разискванията се уточни, че по това време се изработва ново

отношение на твореца към неговата творба. Създава се един експресионистичен стил, неограничен от класическите правила. Това ново отношение към художествената творба се дължи на свежата струя на варварските народи, които са причина и за предизвиканите дълбоки промени в социално-икономическата структура на обществото.

За приноса на скандинавските народи в съкровищницата на общоевропейската култура говори Вилхелм Холмквист (Стокхолм). Той проследи развитието на различните култури в Швеция и Норвегия от мезолита до желязната епоха, посочвайки, че в момента е в ход една огромна работа по пълната инвентаризация; около половин милион археологически паметници понастоящем се инвентаризират и поставят в известност. В изказванията по този доклад бе изразено мнението, че би било от голяма полза за европейската археологическа наука, ако според одобрен от всички образец се пристъпи към такова инвентаризиране във всички страни.

Висока оценка получи докладът на В. Перкинс (Рим) на тема „Приносът на Южна Италия“. С конкретни примери докладчикът проследи създадените в Италия през време на Римската империя и получили широко разпространение през средновековието строителни принципи и архитектурни форми. Аналогични въпроси бяха засегнати и в много интересния доклад на Р. Бианки-Бандинели (Рим), за който споменахме по-горе.

На културата през средновековието бяха посветени само два доклада: на В. Хензел на тема „Приносът на славяните“ и на Ст. Михайлов „За произхода на балкано-дунавската култура през ранносредновековната епоха“. В първия доклад беше дебело подчертано, че за правилното разбиране приноса на славяните в изграждането на общоевропейската култура трябва да се държи сметка не само за общите черти на славянската цивилизация, но и за нейните локални особености. Освен това не трябва да се забравя и фактът, че славяните от първата половина на първото хилядолетие са поддържали връзки и с Римската империя, чието културно влияние е естествено те не може да не са почувствували. Но това влияние не е било пасивно. Славяните също са оказали влияние върху развитието на късноантичната култура. През средновековието те поддържат тесни връзки със средиземноморските народи. В изказванията се подчерта, че славяните и прабългарите, както и други на-

роди, живеещи в съседство с границите на империята, дължат много на античната цивилизация. С тази цивилизация прабългари и славяни се запознават до известна степен още преди тяхното настаниване в земите на юг от Дунав, т. е. преди основаването на първата българска държава на византийска земя. Беше посочено, че монументалното строителство в Плиска и Преслав е най-неопровержимото доказателство за съществуването на тесни връзки между късноантичната и ранносредновековната българска култура. Особено при южните славяни континуитетът в това отношение е безспорен. Именно с античното наследство може да се обясни и сравнително по-бързото културно развитие на южните славяни, които още с идването си на Балканския полуостров, ако не и по-рано, възприемат грънчарското колело от местното население и с това масовизират и усъвършенствуват грънчарското производство много по-рано, отколкото това става у славяните, продължаващи да обитават по-северните, средноевропейски и източноевропейски области. Голям е приносът на славяните и в организирането на възникналите през раннофеодалната епоха европейски държави. Примерът на България в това отношение е особено показателен.

В доклада на Стамен Михайлов беше застъпена тезата за местния произход на балкано-дунавската култура, която по същество е култура на първата българска държава, без обаче нейното широко разпространение да съвпада при всички случаи с етапното териториално разширение на българската държава. Разкритикувано бе схващането на някои румънски учени, според които тази култура, наричана от тях неуместно „Дриду“, била румънска. По отношение на хронологията бе посочено, че за такава култура у нас може да се говори още в VIII в., поради което датировката от края на X—XI в., предложена от румънските специалисти, се оказва противоречаща на фактите и следователно неприемлива. В действителност X—XI в. е само крайният етап на това развитие, а не негово начало. При обсъждането на доклада беше обърнато внимание върху голямото значение, което имат монументалните постройки в Плиска и Преслав за доказване правилността на тезата за континуитета на местните строителни традиции от епохата на късната античност.

На заключителното заседание думата бе дадена на Р. Бианки-Бандинели, който резюмира главните проблеми, разисквани на тази първа по рода си международна среща на

археолози, и благодарни на ЮНЕСКО за организирането на това важно мероприятие. Докладчикът отбелязва, че ние сега едва започваме нашата работа, но пред нас се чертаят най-светли перспективи. Състояният се в Маая международен колоквиум върху археологическите извори на европейската култура безсъмнено ще допринесе за укрепването на връзките между учените от европейските страни. Работата на колоквиума получи висока оценка и от личния представител на генералния директор на ЮНЕСКО — Таха Хусеин. Колоквиумът бе удостоен също с вниманието и присъствието на председателя на Румънската академия на науките акад. Мирон Николеску.

Накрая за участниците в срещата бяха организирани две научни екскурзии — едната в Северна Молдава, другата в Трансилвания — за запознаване с археологическите обекти и паметници на античното и средновековно изкуство в тези области.

Колоквиумът беше много добре организиран, за което трябва да се благодарят на румънската страна и най-вече на генералния секретар на Международната организация за проучвания в Югоизточна Европа акад. Емил Кондураки.

СТАМЕН МИХАЙЛОВ

Работно съвещание на Комисията за Табула империи романи

От 17 до 20 октомври 1968 г. в Рим се състоя работно съвещание на Комисията за Табула империи романи (Картата на Римската империя) под председателството на новоизбрания й ръководител проф. Дж. Каретони, директор на Форум романум и Пачатинум в Рим, който замести неотдавна починалия проф. Джузепе Лули. В съвещанието участваха представители от Югоизточна Европа (България, Румъния и Югославия). За съжаление представителят на Унгария беше възпрепятстван да участва в това толкова важно съвещание, в дневния ред на което като първа точка се предвиждаше отчитането на вече отпечатания лист L 34 — Аквинум-Сармизегетуса-Сирмиум, издание на Унгарската академия на науките в Будапеща (главен отговорник на листа).¹ В този лист влиза малка част

от територията на България (част от Видински окръг), голяма част от Югославия, Румъния и Унгария. В дневния ред на съвещанието беше включено обсъждането на подготовката на три листа върху земите на Югоизточна Европа, а именно: 1. Лист K 34 — Наисус-Сердика-Тесалоника (съответства на лист София от световната географска карта в мащаб 1:1 000 000); 2. Лист L 35 — Ромула-Томис-Дуросторум (съответства на лист Букурещ от световната географска карта) и 3. Лист K 35 — Филипопол-Константинопол-Филипи (съответства на лист Истанбул от световната географска карта).

Лист K 34 — Наисус-Сердика-Тесалоника обхваща части от сегашните територии на Югославия, България, Албания и Гърция. Главен отговорник по издаването на листа е Словенската академия на науките

в Люблина. В този лист влиза Западна България, ограничена между българо-югославянската граница, и 24-и меридиан от Гринвич и между Дунав и българо-гръцката граница. Отговорник от българска страна е Българската академия на науките, която изпълнява задачата съвместно с окръжните музеи в Благоевград, Видин, Враца, Кюстендил и Пазарджик. На съвещанието бяха обсъдени и одобрени написаните статии върху различните археологически обекти (градове, селища, кастели и др.). Определи се срокът за окончателното предаване на картата с означение на съответните обекти и статиите до края на април 1969 г. Взе се решение листът да бъде публикуван на френски език. Големи трудности се срещат във връзка с изработването на необходимите статии и карти върху Албания и Гър-

ция, понеже до този момент тези две страни не са отговорили дали са съгласни да участват в това международно научно мероприятие. Взе се решение организирането на работата върху гръцката част да се възложи на проф. Сузини от Болоня, който да потърси сътрудничеството на Гърция или на чуждестранните археологически институти в Гърция. Частта от Албания ще бъде предмет също така на чуждестранни специалисти. Макар че срокът за представяне на целия материал на листа е 1969 г., неуредените въпроси с Албания и Гърция ще се отразят неблагоприятно върху срочното изпълнение на задачата.

Работата по изработването на лист L 35 — Ромула-Томис-Дуросторум е доста напреднала. Листът се изработва предимно от Румъния и отчасти от България (част от Силистренски окръг). Главен отговорник е Румънската академия на науките в Букурещ, като изпълнението на задачата е възложено на филиала в Клуж. Реши се листът да бъде отпечатан през 1969 г. на френски език. Накрая на съвещанието беше поставен въпросът за хода на изпълнението на лист K 35 — Филипол-Константинопол-Филипи, чийто главен отговорник е България, респективно Българската академия на науките съвместно с окръжните

музей в страната. В чертите на листа влизат $\frac{2}{3}$ части от територията на България (между 24-и меридиан и Черно море и между българо-румънската граница и българо-турската граница), значителна част от европейска и отчасти Азиатска Турция и от Северна Гърция, също така и малка част от Румъния (на юг от 44° северна ширина). Археологическият институт и музей при БАН и окръжните музеи в страната работят по съставянето на картата от няколко години, но листът трябва да бъде завършен през 1969 г. и отпечатан през 1970 г. Статните и картата върху румънската територия на споменатия лист бяха обсъдени и приети от съвещанието и предадени на българския представител в Комисията. Обаче до този момент Комисията за Табула империи романи не е получила отговор от научните учреждения на Гърция и Турция дали те желаят да участват в изработването на листа. По отношение на Гърция се взе аналогично решение на това за лист K 34 — Наисус-Сердика-Тесалоника, т. е. колективът, който изработи материала за гръцката част на листа K 34, да бъде натоварен и с работата по гръцката част на листа K 35. Поради неизяснените проблеми ми се струва, че изпълнението на листа ще бъде значително забавено. Що се отнася до Турция, реши се да се направят

официални постъпки от страна на комисията в Рим, като се влезе в контакт с научните институти на Турция или евентуално с чуждестранните институти в Турция, за да се осъществи сътрудничеството. Пред българския колектив стои твърде отговорната и трудна задача да се приготви в окончателен вид материалът (статните и картата) върху българската територия в определения от комисията срок и да подготви целия лист за печат. Картата трябва да покаже твърде разнообразното културно богатство на нашата страна през римската и късноантичната епоха. Комисията реши да разшири хронологическите граници на листовите върху земите на Югоизточна Европа до края на VI в. вместо до края на IV в., както беше за другите вече публикувани листови. Това ново решение отговаря на искането на представителите на България, Румъния и Югославия, понеже трудно е да се прокара рязка граница между римската и късноантичната епоха в балканските страни, където животът продължава непрекъснато до края на VI в. и началото на VII в.

ТЕОФИЛ ИВАНОВ

¹ Вж. нашата рецензия в същата книжка, стр. 62 и 63.

Симпозиум на Международния съюз по славянска археология в гр. Майсен, ГДР

На 15—18. X. 1968 г. се състоя Симпозиум на Международния съюз по славянска археология в гр. Майсен (ГДР) на тема „Стопански и обществени отношения у северозападните славянски племена“. В работата на симпозиума взеха участие представители от Полша, Франция, Финландия, България, Румъния, ГФР и ГДР като домакини. От България имаше само двама представители — проф. Атанас Милчев и сг. н. сътр. Соня Георгиева.

Във връзка с разглеждане на основната тема на симпозиума бяха поставени на задълбочено обсъждане 15 доклада и съобщения, а именно:

1. Проф. В. Хензел (Варшава) внесе обобщаващ доклад на тема „Няколко бележки върху изворите

за славянската култура“. В доклада си проф. В. Хензел постави на разглеждане въпроса за континуитета на античната култура в средновековието и за значителното ѝ влияние върху раннославянската култура. Особено много той се спря на отделни конкретни късноантични паметници, които оказват значително влияние върху икономическото и културното развитие на славянските племена и народи. Той разгледа доста обстойно появата и развитието на грнчарското колело у славяните. И тук бе подчертано силното влияние на късноантичната техника във всички области на живота на славяните, особено в развитието на земеделската техника при обработване на земята и в развитието на различните занаяти.

2. Д-р И. Херман (Берлин) — „Проблеми на икономическото и обществено развитие у северозападните славянски племена“. Въз основа на проучените досега славянски градища и откритите жилища-землянки в северозападната част на ГДР докладчикът прави изводи за общественото и икономическото развитие на северозападните славянски племена, без да се спира на развитието на земеделската техника и на занаятите. В някои от разглежданите градища са правени разреза на валове. От представената документация от чертежи и снимки към доклада се показва много нагледно устройството на тези валове.

3. Д-р Х. Варнке (ГФР) — „Проблеми на изследването на западнославянските аграрни селища“. Тя

се спря на неукрепените славянски селища, като разгледа някои приноси от публикувани славянски селища, открити на територията на СССР, Полша (главно Бискупин) и около Берлин. Спирайки се на публикациите на резултатите от разкопките на селища, тя доста остро критикува някои пропуски в документацията на отделни полски и съветски археолози, поради което, според нея, въз основа на тези статии не можело да се направят точни исторически изводи. Въз основа на големината на селището и на броя на жилищата, открити в него, въз основа на някакъв установен план на тези жилища — например в кръг или от двете страни на очертаващите улици, докладчикът се опитва да прави смели изводи за социалното положение на славянското население, което е обитавало тези селища. Накрая докладчикът направи няколко предложения: 1. Да бъде уеднаквена методиката на археологическите разкопки във всички европейски страни. 2. Да бъде уеднаквен за всички страни начинът на публикуваната отчетите за проведените археологически разкопки. 3. Да се въведат в легендата към плановете и картите един общоприети международни знаци за обозначаване на различните недвижими исторически и археологически паметници, които да се използват при създаване на плановете, карти и др. и при публикации на отчети за разкопки.

По доклада станаха оживени разисквания. Така например д-р В. Кобленц (ГДР) изказа несъгласието си с докладчика, че въз основа на големината на дадено неукрепено селище може да се съди за социалното положение на населението, което го е обитавало. По този признак може да се правят изводи само за социалното положение на населението на укрепените градища. Също така, в противовес на мнението на докладчика, д-р В. Кобленц застъпи тезата, че археологията е историческа, а не някаква друга наука.

4. Д-р В. Лецийевич (Варшава) — „За развитието на ранните градове по южното крайбрежие на Балтийско море“. В доклада той разглежда главно градовете от XII в., от които има запазени все още крепостни съоръжения покрай Балтийско море. Спря се подробно на устройството на крепостните стени и на земелните укрепления с валове, ровове и др. Въз основа на конкретни археологически паметници той показва убедително взаимоотношенията на северозападните славянски племена и народи с техните съседи. Докладчикът проследи зараждането и раз-

витието на градовете в XII в. главно по южното крайбрежие на Балтийско море, и то специално на територията на НР Полша.

5. Проф. З. Райевски (Варшава) — „За добиване на смола при славяните през ранното средновековие“. Отначало докладчикът разгледа етимологическия произход на думата „смола“ и при какви случаи тя е употребявана в различните славянски народи. Той разгледа също названия на селища, градове и др., които имат в основата си корена „смола“. Проф. Райевски проследи накратко употребата на смолата от неолита до днес. Той посочи, че у славянските племена тя се е използвала широко за лечебни, практически, занаятчийски и други цели. На територията на Чехословакия са открити пещи за преработване на смола през средновековието.

6. Д-р Е. Айхлер и д-р Х. Валтер (Лайпциг) — „Стопанство и обработване на земята в Далеминия въз основа на имената на местностите“. Докладчиците, въз основа на топонимични данни, разгледаха стопанството и начина на обработването на земята в Далеминия. Те проследиха редица неславянски имена през средновековието, които с прибавяне на славянски представки и наставки се превръщат в славянски имена. Разгледани бяха произведението на редица географи и пътешественици и в тях бяха проследени упоменатите славянски имена. Също бяха проследени славянските имена на територията на ГДР, и то главно по басейна на реките Заале и Елба.

7. Д-р Т. Витковски (Берлин) — „Състояние на ономастичните изследвания в бившата старополабска езикова област“. Той постави на разглеждане много славянски имена на местности, селища, градове, реки, предмети и собствени имена и др., извлечени от хроники и от разни други средновековни ръкописи. Приведени бяха също така и имена, извлечени от произведения на географи и пътешественици. Авторът въз основа на топонимичните данни, които се привеждат в доклада, прави доста интересни и убедителни изводи за славянската култура през средновековието.

8. Д-р В. Кобленц (Дрезден) — „Далеминия и Майсен. Резултати от най-новите разкопки и проучвания“. Докладчикът проследи, въз основа на писмени и археологически данни, доста подробно, историческото развитие на гр. Майсен от най-дълбока древност до късното средновековие. Изтъкнато беше, че на територията на днешния град

са открити славянски материали, главно керамика, битови предмети, оръжия, земеделски оръдия на труда и др., които се отнасят към IX в., а други към по-късно време.

9. Д-р В. Ланге (Берлин) — „природна и културна среда в областта на северозападните славянски племена. Данни от изследванията чрез анализ на прашеца на растенията“. Докладчикът изследва цялата растителност, която се е напластала в почвата през вековете в дадено славянско селище, и като специалист-ботаник, въз основа на микроскопските изследвания на тази почва, установява доколко в дадена област е било развито земеделието и скотовъдството. Този метод на изследване обаче не дава възможност да се установи каква е била земеделската техника. Не могат да се изследват също така и отделни растения, като например просото и др., които при наслояванията си в почвата не оставят прашец.

10. Д-р Х. Улрих (Берлин) — „Диагнози за родство при славянските скелети“. Докладчикът, специалист-антрополог, въз основа на разкритите в некрополите скелети и главно на техните черепи, установява известно различие у славяните, като антропологически тип, от другите народи. По запазените зъби той установява родствени връзки между отделни мъжъци, понеже предаването по наследство на отделни характерни черти най-добре може да се установи по зъбите. По такъв начин авторът подчертава различието на славяните от другите племена и народи, а също установява кои родственици от едно семейство са погребани в даден некропол.

11. Д-р П. Донат (Берлин) — „Вкопаните жилища при славяните и франките. За значението и функцията на вкопаното жилище и ранната история на Средна Европа“. В един обобщаващ доклад авторът поставя на разглеждане славянските жилища-землянки, открити досега на територията на Германия, Полша, Съветския съюз и Румъния. Той установява известни локални различия на жилищата-землянки, които са открити на територията на Германия и тези в Полша и Съветския съюз. Тези различия той вижда във формата, в броя на гредите, които са подкрепяли двускатния покрив, както и в дълбочината, на която те са вкопани в земята.

12. Проф. О. Ф. Гандерт (Западен Берлин) — „Нов принос за ранната история на Шпандау“. Докладчикът разглежда резултатите от археологическите разкопки на крепостта Шпандау в Западен Берлин. При тези разкопки е установено по

безспорен начин, че в тази крепост има и славянски културен пласт. В близост до крепостта е открит и славянски некропол. Разкрити са 80 погребения и с тях типични славянски накити, като сбеци с „S“-виден завършек, маниста и др. Славянското селище при крепостта Шпандау и некрополът към него се отнасят главно въз основа на откритите тук монети към XII в. В Западен Берлин са открити и други славянски селища, които показват, че тук са живели през средновековието славянски племена.

13. Д-р А. Лаубе (Берлин) — „Разкопки в Узедом — 1965—1968 г.“. Той разглежда резултатите от археологическите разкопки на остров Узедом, който се намира близо до остров Рюген. Установява се, че тук е било разкрито славянско селище от XII в.

14. Д-р У. Шокнехт (Варен) — „Ранноисторическото селище от Менцлин при Анклам“. Докладчикът разглежда резултатите от археологическите разкопки на това славянско селище, което се е намирало през ранното средновековие на важния път, който е свързвал тези земи на север със скандинавските страни, а на юг с немските земи. Тук са намерени много съкровища, а също много скандинавски находки. Най-ранните находки се отнасят към VIII в.

15. Д-р П. Херферт (Шралзунд) — „Находки на лодки при Раалсвик“. Докладчикът разглежда откритите при разкопки в славянско селище близо до остров Рюген три лодки заедно със славянска керамика и накити, а също и много импортни произведения от Германия и Швеция. Всички тези находки, както и трите лодки се отнасят към X—XI в. С разкопаването на това селище за пръв път на територията на Германия се откриват славянски лодки.

Всички изнесени доклади бяха на високо научно ниво с много добра документация. Този симпозиум показва колко много са напреднали

само за няколко години немските колеги-археолози при изучаване на славянските старини на територията на Германия. Особено ценно беше, че се използват вече нови методи при археологическите проучвания. Изнесени бяха много интересни доклади от антрополози, лингвисти и ботаници. Техните проучвания се явиха като ценно допълнение към археологическите във връзка с разглеждането на стопанските, икономически и обществени отношения при северозападните славянски племена.

След завършване на деловата научна част на симпозиума за делегатите бе уредена еднодневна екскурзия до гр. Каменец, гр. Баутцен и Дрезден. Посетени бяха славянското градище в местността Остров, укрепено с ров и вал, славянското градище в местността Лога, намиращо се на едно малко възвишение и укрепено също с ров и вал и заобиколено наоколо с блато. Последното градище през XIII в. е споменато в хрониките. Тук е живяло славянското племе мелчони. Посетихме и славянското градище в местността Нидергурих. То също е укрепено с ров и вал. Валът е запазен и досега на височина 4 м. В близост до него понастоящем живее славянската група сорби, която е запазила досега славянския си език и култура. В гр. Баутцен разгледахме археологическия отдел на местния музей. В музейната експозиция бяха изложени славянска керамика, накити и други предмети, отнасящи се към X—XII в.

За подготовка на Втория международен конгрес по славянска археология в Берлин през 1970 г. е избран комитет в състав:

Проф. д-р хабил. К. Х. Ото — председател

Проф. д-р хабил. П. Грим — член

Проф. д-р Е. Шульдт — член

Д-р хабил. И. Херман — генерален секретар на конгреса.

Основните научни рамки на конгреса са обсъдени и решени на за-

седанието на Изпълнителния комитет на Международния съюз за славянска археология в гр. Мале Воцокани при Нитра (Чехословакия).

Съгласно това Вторият конгрес по славянска археология трябва да се занимава предимно с проблемите за отношенията между славянските народи и техните съседи през ранното средновековие.

Изпълнителният комитет предлага на конгреса да бъдат изнесени на пленарни заседания основни доклади на следните теми:

1. „Връзките между народите в областта на Балтийско море“. Основен доклад и съдоклад да бъдат направени от НР Полша и скандинавските страни.

2. „Авари, славяни, унгарци и прабългари“.

а. Основен доклад към тема „Авари-славяни“ — Чехословакия.

б. Основен доклад към тема „Славяни-унгарци“ — НР Унгария.

в. Основен доклад към тема „Славяни и прабългари“ — НР България.

3. „Германци, славяни и немци“.

а. Основен доклад „Славяни-германци“ — НР Полша.

б. Основен доклад „Славяни-немци“ — ГДР и ГФР.

4. „Славяни — степни народи“. Основен доклад — СССР.

5. „Славяни — балти“. Основен доклад — СССР.

6. „Славяните — провинциално-римското население“.

Основен доклад — Румъния.

7. „Южните славяни и Византия“. Основен доклад от НР България и Югославия.

Основните доклади за пленарните заседания на конгреса трябва да бъдат завършени и изпратени в Берлин до 1 май 1969 г., а съдокладите на секционните заседания — до 1. III. 1970 г. Вторият международен конгрес по славянска археология ще се състои в началото на септември 1970 г. в Берлин.

АТАНАС МИЛЧЕВ

Десет години сп. „Археология“

Списание „Археология“, научен и теоретичен орган на Археологическия институт и музей при БАН, навърши 10 години от своето основаване. През този период то отразяваше най-новите открития и постижения на българската археология, съдействуваше за патриотичното възпитание на младежта и за издигане на културното равнище на нашия народ. По случай 10-годишния юби-

лей на 17 януари 1969 г. в София се състоя тържествена среща на редакционната колегия със сътрудниците на списанието и приятелите на археологията. На срещата присъствуваше председателят на Българската академия на науките акад. Ангел Балевски, който се обърна с приветствени думи към присъстващите, като пожела на българските археолози все така усърдно да работят за

осветляване проблемите на българската история и българската култура за развита на родната археологическа наука. На приветственото слово отговори акад. Димитър П. Димитров, главен редактор на „Археология“. Той изказа пожелание да се умножават редиците на авторския колектив, на страниците на списанието да се утвърждават още много млади автори.

Л. СТЕФАНОВА

Книгопис

Антонова, Вера. Археологически проучвания в центъра на Плиска през 1953—1954 г. Сектор А. — ИАИ, т. XXX, 1967, стр. 27—40.

Антонова, Вера. Новооткрит старобългарски надпис на Шуменската крепост. Предв. съобщение. — ИИМШ, кн. 4, 1967, стр. 79—84.

Антонова, Вера. Средновековно селище в чашата на язовир „Виница“. Шуменско. — ИИМШ, IV, 1967 (1968), стр. 3—33, 2 л. прил.

Антонова, Вера и Цветана Дремсизова. Проучвания в местността „селище“ в Преслав през 1960 и 1961 г. — В сб.: Преслав, I, С., 1968, стр. 158—172.

Аргирова, Андромаха. Релефът от Шапльдере. — Археология, 1968, кн. 1, стр. 56—65.

Археологическите раскопки в восточном секторе Нове в 1965 г. — ИАИ, т. XXX, 1967, стр. 75—100. Авторы: Д. П. Димитров, М. Чичикова, А. Димитрова и В. Найденкова.

Археологическите раскопки в западном секторе Нове в 1965 г. — ИАИ, т. XXX, стр. 59—74.

Автори: Стефан Парнишки-Пуделко, Людвика Пресс, Станислав Колкувна и Ян Трынковский.

Балканска, А. Научно съвещание във Велико Търново. — Археология, 1968, кн. 1, стр. 81—82.

Балканска, А. Седемдесет години музейно дело в Кюстендил. — Археология, 1968, кн. 1, стр. 82—83.

Балканска, А. XIII национална конференция на археолозите в България. — Археология, 1968, кн. 3, стр. 51—54.

Банк, А. В. Византийское искусство в собраниях советского союза, Ленинград—Москва, 1966, 391 стр. + 302 обр.

Рец.: Тодор Герасимов. — Археология, 1968, кн. 2, стр. 69—70.

Бербенлиев, Пеню. Да пазим паметниците на културата. — Ново време, 1967, кн. 11, стр. 117—121.

Бешевлиев, Веселин. За славянските племена в североизточна България от VI до IX век. В сб.: Преслав, I, С., 1968, стр. 17—28.

Божков, Атанас. Гринуът на Андрей Грабар за българското изкуствознание. — Изкуство, 1967, кн. 5, стр. 3—6.

Борисов, Иван и Кънчо Кънчев. Използуването на камъка и карьерното дело през неолита, енеолита и бронзовата епоха. — Музеи и паметници на културата, 1968, кн. 2, стр. 5—8.

Ботушарова, Лилия. Три документа за историята на Филипопол. — Археология, 1968, кн. 2, стр. 43—54.

Бояджиев, Стефан. Нови данни за Хисарските стени. — ИАИ, т. XXX, 1967, стр. 101—111.

Брашинский, И. Б. Афины и Северное Причерноморье в VI—II вв. до н. е.; J. B. Brashinsky, Athens and the north(ern) Black coastal regions in the sixth to the second centuries B. C. Moskva, 1963.

Рец.: Chr. M. Danov. — Et. balk., 1966, кн. 5, стр. 236—239.

Бръчкова, Мария. Едиктът на Александър Македонски от 324 г. — ИБИД, кн. XXVI, 1967, стр. 19—26.

Вайсова-Симеонова, Хенриета. Римско-германският централен музей в гр. Майнц. — Музеи и паметници на културата, 1968, кн. 2, стр. 55—57.

Велков, Велизар. Международна конференция по антични студии в ГДР. — ИБИД, кн. XXVI, 1968, стр. 97—101.

Велков, В. И. Рабы-фракийцы в античных полисах Греции VI—II вв. до н. е. — ВДИ, 1967, кн. 4, стр. 70—80. Рез. англ.

Дава списък на имената на роби и освободени роби-траки в гръцките градове.

Велков, Велизар. Робството в Тракия и Мизия през античността. София, Наука и изкуство, 1967, 153 стр. с ил.

Велков, Велизар. Следи от хилядолетна култура. — Турист, 1968, кн. 5, стр. 7, стр. 16—17.

Посветена на десетгодишнината от смъртта на Иван Велков.

Велков, Велизар. Международна конференция по антични студии в ГДР. Гьорлиц, окт. 1967 г. — СпБАН, 1968, кн. 1, стр. 97—101.

Велков, Велизар и Йордана Атанасова. Латински надписи от Рациария. — ИАИ, т. XXX, 1967, стр. 143—156, 13 обр.

Венедиков, Иван. АГАН. — ИИБЕ, кн. 16, 1968, стр. 107—113.

Етимология и тълкуване на термина.

Венедиков, Иван. Преслав, преди да стане столица на България. — В сб.: Преслав, I, С., 1968, стр. 39—48.

Венедиков, Иван. Принос към изучаването на торевтиката в Тракия. — ИБИД, кн. XXVI, 1968, стр. 5—18.

Въжарова, Ж. и В. Чачева. Средновековен некропол при с. Абланица, Благоевградски окръг. — Археология, 1968, кн. 2, стр. 27—36.

Вълков, Вълко. Надгробни паметници от римската епоха в Свищовския музей. — Археология, 1968, кн. 1, стр. 48—56.

Въжарова, Ж. Н. Паметници Болгарии конца VI—XI вв. и их этническая принадлежность. — СА, 1968 кн. 3, стр. 148—159.

Георгиева, Соня. Относно произхода и общността на нажитите на Велика Моравия и Средновековна България. Славянска филология, т. XI, 1968, стр. 205—210, 1 обр.

Георгиева, Соня и Виолета Димова. Зачъкът в средновековния град Червен. — ИАИ, т. XXX, 1967, стр. 5—26, 27 обр.

Герасимов, Тодор. Един ауреус от император Проб. — ИАИ, т. XXX, 1967, стр. 197—198.

Герасимов, Тодор. Един грош на Андроник II с Михаил IX Палеолог. — ИАИ, т. XXX, 1967, стр. 199—200.

Герасимов, Тодор. Един фалшив медалион на Аполония на Черно море. — ИАИ, т. XXX, 1967, стр. 181—186.

Герасимов, Тодор. Истински ли са монетите с надпис АТАΙΑΣ и АТАΙΑ. — ИАИ, т. XXX, 1967, стр. 181—186.

Герасимов, Тодор. Медни монети на деспот Добротица — владетел на Карвунската земя. — Археология, 1968, кн. 3, стр. 10—12.

Герасимов, Тодор. Монетни съкровища, намерени в България през 1966 г. — ИАИ, т. XXX, 1967, стр. 187—192.

Герасимов, Тодор. Ново тълкуване на рисунката на Велико Търново от Брашовския ръкопис. — Археология, 1968, кн. 1, стр. 32—42.

Герасимов, Тодор. Образ на амазонка върху монети на Мисемир на Черно море. — ИАИ, т. XXX, 1967, стр. 192—193.

Герасимов, Тодор. Пет манастирски печата. — ИАИ, т. XXX, 1967, стр. 205—209.

Герасимов, Тодор. Ранновизантийски сребърни свещници от Садовец. — ИАИ, т. XXX, 1967, стр. 200—205.

Герасимов, Тодор. Секли ли са монети владетелите от първата българска държава. — ИБИД, кн. XXVI, 1968, стр. 407—411.

Герасимов, Тодор. Тракийско подражание на тетрадрахмите на I Македонска област. — ИАИ, т. XXX, стр. 193—195.

Гочева, Златозара. Късноантична гробница от Марцианополис при с. Река Левия, Варненски окръг. — Музеи и паметници на културата, 1968, кн. 3, стр. 21—23.

Гочева, Златозара. Старобългарско огнище в Добруджа. — Турист, 1968, кн. 5, стр. 2—3.

Гълъбов, Иван. Живот и научна дейност на академик Владимир Георгиев. — ИИБЕ, кн. 16, 1968, стр. 565—575.

Гълъбов, Иван. Преслав в историята на стария български книжовен език. — В сб.: Преслав, I, С., 1968, стр. 125—138.

Гюзелев, Васил. Функциите и ролята на кафхана в живота на Първата българска държава. VII—XI в. — ГСУ ФИФ, т. LX, кн. 3, 1967, стр. 130—159.

Джамбазов, Николай. Палеолитно находище при с. Муселиево, Плевенски окръг. — Археология, 1968, кн. 2, стр. 54—64.

Джингов, Георги. Гороцище епохи ранного средневековья у с. Стырмен в Болгарии. — СА, 1968, кн. 2, стр. 277—288.

Джонов-Митова, Димитрина. Ранновизантийско жилищно строителство в кастела Ятрус. — Археология, 1968, кн. 3, стр. 13—23.

Джумалиев, Георги. Шестдесет години археологическо д-во „Тича“ в гр. Преслав (1906—1866 г.). — В сб.: Преслав, I, С., 1968, стр. 14—16.

Димитров, Димитър Ил. Кемпфери и йонийски кемпферови капители от ранновизантийската епоха във Варненския археологически музей. — ИАИ, т. XXX, 1967, стр. 41—57.

Димитров, Д. П. Българската археология и нашата съвременност. — Археология, 1968, кн. 2, стр. 1—7.

Димитрова, Александра. Гемимулет с гностически изображения. — Археология, 1968, кн. 3, стр. 24—28.

Дремсизова-Нелчинова, Цветана. Каптажът край с. Избул, Шуменско. — Музеи и паметници на културата, 1968, кн. 3, стр. 24—28, 6 фиг., 1 табл.

Дремсизова-Нелчинова, Цв. Тракийско селище в чашата на язовир „Виница“, Шуменско. — ИИМШ, кн. 4, 1967 (1968), стр. 57—78, 2 л. прил.

Дуйчев, Иван. Проблеми из средновековната история на Преслав. — В сб.: Преслав, I, С., 1968, стр. 29—38.

Жандова-Акрабова, Иванка. Ново в Патлейна след Йордан Господинов. — В сб.: Преслав, I, С., 1968, стр. 69—79.

Жуглев, Кирил. Тракийска колесница от с. Дебрен, Гоцеделчевско. Музеи и паметници на културата, 1968, кн. 3, стр. 17—20.

За достойно участие в празнуването на славния четвъртвековен юбилей. — Музеи и паметници на културата, 1968, кн. 2, стр. 1.

За националния преглед на музеите в страната по случай 25-годишнината от 9. IX. 1944.

Иванов, Теофил. Академик Владимир Георгиев на шестдесет години. — Археология, 1968, кн. 1, стр. 3—6.

Иванов, Теофил. Антична керамика от некропола на Аполония. Разкопките в некропола на Аполония през 1947—1949 г. Българската академия на науките. Археологически институт, София, 1963, стр. 65—274, със 100 илюстрации в текста и 798 образа върху 136 таблици във от текста.

Рец.: Димитър П. Димитров. — Археология, 1968, кн. 2, стр. 65—67.

Иванов, Т. Организация на археологическата и музейната дейност в Италия. — Археология, 1968, кн. 3, стр. 55—56.

Икони от Балканите. Синай, Гърция, България, Югославия. Албум. С., Бълг. художник и др., 1966.

Рец.: Елена Флорева-Димитрова. — Изкуство, 1968, кн. 4, стр. 38—48.

Каранджулова, В. Български учени по въпроса за славянската прародина. — Език и литература, 1968, кн. 1, стр. 86—92.

Относно трудовете на М. Дринов, Ст. Романски, Ил. Леков и Ив. Дуриданов.

Ковачева, Маргарита. Проблеми на музейното дело в Софийския окръг. — Музеи и паметници на културата, 1968, кн. 2, стр. 21—23.

Кожухаров, Георги. Методи за установяване статическото равновесие на сводовите и куполните сгради в България през X—XIV в. Същност и произход. — Изв. на Секцията по теория и история на градоустройството и архитектурата, кн. 20, 1967, стр. 169—219.

Константинова, Лаура. Опис на документалните материали от личния фонд на Гаврил Капаров (1874—1958). — Изв. на Науч. архив БАН, кн. 4, 1968, стр. 187—202.

Кръстев, Кирил. Българската земя — прародина на европейската цивилизация. — Наша родина, 1968, кн. 6, стр. 16—17.

Относно праисторическите селища, открити в България.

Лазаров, Михаил. Кога е възникнал Бургас. — Турист, 1968, кн. 5, стр. 8—9.

Мавродинова-Иванова, Вера. За украсата на ръкописите от Преславската книжовна школа. — В сб.: Преслав, I, С., 1968, стр. 80—124.

Маджаров, Константин. Нсви разкопки и проучвания на Хисарската крепост. — ИАИ, т. XXX, 1967, стр. 113—142.

Маевский, Казимир. Польские археологические исследования в Нове (България) в 1966 году. — СА, 1968, кн. 1, стр. 242—249.

Маевский, К. Польские археологические исследования в Нове (Болгария) в 1967 г. — СА, 1968, кн. 3, стр. 194—198.

Манова, Ек. Проучване и опазване на паметници на средновековната живопис в Грузинската ССР. — Археология, 1968, кн. 3, стр. 57—58.

Маразов, Иван. Пластическа характеристика на тракийския оброчен релеф. — Проблеми на изкуството, 1968, кн. 1, стр. 39—45.

Маргос, Ара. Арменски надписи в български средновековни църкви. — Музеи и паметници на културата, 1968, кн. 2, стр. 9—12.

Маслев, Стоян. Неизвестни у нас български ръкописи в Брашов. — ИИИ, т. XIX, 1967, стр. 195—217.

Машалова, Елена. Библиография на трудовете на академик Владимир Георгиев. 1932—1967. — ИИБЕ, кн. 16, 1968, стр. 17—54.

Милчев, Ат. Акад. Димитър Петров Димитров (По случай 60 години от рождението му). — Археология, 1968, кн. 3, стр. 1—9.

Михайлов, Антон и Екатерина Захариева. Консервация на входната врата на крепостта Червен. — Музеи и паметници на културата, 1968, кн. 2, стр. 27—30.

Михайлов, Емил. Българо-руските културни взаимоотношения от края на X до 30-те години на XIII в. в руската и българската историография. — ГСУ ФИФ, т. LX, кн. 3, 1967, стр. 193—258.

Михайлов, Стамен. II Международен конгрес по славянска история в Залцбург. — Археология, 1968, кн. 1, стр. 79—81.

Михайлов, Стамен. За архитектурата и живописата на манастирската църква „Св. Андрей“ на р. Треска. — Археология, 1968, кн. 1, стр. 7—20.

Михайлов, Стамен. К. Иречек и българската археология. — Археология, 1968, кн. 2, стр. 8—12.

Морева, Росица и Пенка Ангелова. Могилни гробни находки от Асеновградско. — Археология, 1968, кн. 3, стр. 29—37.

Москов, Моско. Неразгадана древна писменост в Ропопите. — Турист, 1968, кн. 5, стр. 25.

За Ситовския и Валдевския надпис.

Николов, Богдан. Антични паметници от Врачанско. — ИАИ, т. XXX, 1967, стр. 216—235.

Николов, Богдан. Праисторическото селище при с. Оходен, Врачански окръг. — Археология, 1968, кн. 1, стр. 65—75.

Николов, Димитър. Строителен надпис от римска баня край Стара Загора. — Археология, 1968, кн. 1, стр. 43—48.

Новичев, А. Д. История Турции, I, Эпоха феодализма — XI—XVIII в. Изд. Ленинградского университета, 1963.

Рец.: С. А. Димитров. — *Et. Balk.*, 1966, кн. 5, стр. 231—232.

Овчаров, Димитър. Нови енеолитни човешки фигурки от Търговишки окръг. — *Археология*, 1968, кн. 3, стр. 38—45.

Окръжен исторически музей Бургус с филиали Несебър и Созопол. Албум. Библиотека Нашите музеи, София, изд. Български художник, 1967. Написаха: Гроу Горов, Михаил Лазаров, Жана Чимбулева. Редактиране и художествено оформление: Светлин Босилков.

Рец.: Велизар Велков. — *Музеи и паметници на културата*, 1968, кн. 2, стр. 57—58.

Паскалева, Костадинка. Никола Мавродинов. Творческа дейност на българския изкуствовед и археолог. — *Изкуство*, 1968, кн. 3, стр. 36—40.

Петров, Петър А. Реликтни декоративни елементи на оброчните и гробните паметници в Северозападна България. — *Музеи и паметници на културата*, 1968, кн. 3, стр. 43—48.

Плетнева, С. А. От кочевий и городам (Салтово-маяцкая культура). — *Материалы и исследования по археологии СССР*, № 142, Москва, 1967, 198 стр. ил.

Рец.: Живка Н. Въжарова. — *Археология*, 1968, кн. 3, стр. 46—50.

Преслав. Сборник, I. Отг. ред.: проф. Станчо Станчев-Ваклинов. Преславско археологическо дружество „Тича“. София, Бълг. художник, 1968, 183 стр. с ил.

По случай 60-годишнината на Преславското археологическо дружество „Тича“.

Радонов, Здравко. За създаването и първоначалната дейност на Народния археол. гиски музей в София. — *Музеи и паметници на културата*, 1968, кн. 2, стр. 43—47.

Радунчева, Ана. Две праисторически селищни могили в Шуменски окръг. — *Музеи и паметници на културата*, 1968, кн. 2, стр. 2—5.

Радунчева, Ана. Праисторически материали от селищната могила „Мъртвица“ до г. Преслав. — *ИНМШ*, кн. 4, 1967, стр. 85—92.

Радунчева, Ана. Разкопки на селищна могила до с. Виница, Шуменско, през 1966 г. — *ИБИД*, кн. XXVI, 1968, стр. 111—121.

Райчев, Михаил Г. Основни насоки и задачи на музеите през 1968 г. — *Музеи и паметници на културата*, 1968, кн. 1, стр. 32—36.

Реферативный бюллетень болгарской научной литературы. История, археология и этнография, 1967, кн. 2, стр. 27—31.

Савов, А., А. Петракиев и Л. Георгиева. Изследване състава на бои от стенописите чрез спектрални и химически методи. — *Музеи и паметници на културата*, 1968, кн. 3, стр. 53—57, 2 табл.

Станчев, Станчо. Йордан Господинов 1872—1953. — В сб.: Преслав, I, С., 1968, стр. 7—13.

Станчев, Станчо. Преславският дворец. Състояние и задачи на проучването му. — В сб.: Преслав, I, С., 1968, стр. 49—68.

Станчева, Магдалина. Нови паметници на раннохристиянското изкуство от София. — *ИАИ*, т. XXX, 1967, стр. 212—216.

Тачева-Хитова, Маргарита, Стефан Стефанов. Към историята на град Нова (Долна Мизия) през II в. от н. е. — *ИБИД*, кн. XXVI, 1968, стр. 221—230.

Толев, Любен. Българската история и патриотичното възпитание. — *ИПр*, 1968, кн. 1, стр. 3—21.

Тончева, Горанка. Архаични материали от Одесос. — *ИАИ*, т. XXX, 1967, стр. 157—180.

Тончева, Г. Новооткрити наколни селища край Варна. — *Музеи и паметници на културата*, 1968, кн. 2, стр. 64—65.

Тончева, Г. Одесос и Маркианопол в свете новых археологических исследований. — *СА*, 1968, кн. 1, стр. 230—235.

Тотев, Тотю. Метални печатчета с образи на животни от Преслав. — В сб.: Преслав, I, С., 1968, стр. 173—183.

Тотев, Тотю. Старобългарски некрополи в чашата на язовир „Виница“. — *ИНМШ*, кн. 4, 1967, стр. 35—55.

Трифонов, Трифон. Сняние на вековете. — *Славяни*, 1968, кн. 1, стр. 20—21; кн. 2, стр. 20—21; кн. 3, стр. 20—21; кн. 4, стр. 20—21; кн. 5, стр. 20—21.

Археологически паметници и произведения на изкуството, открити по нашите земи.

Търкова-Заимова, Василка. Заселване на славяните в родопската област. — *Родопи*, 1967, кн. 9, стр. 23—32.

Търкова-Заимова, Василка. „Латинград“ в балканските земи. — *ИИБЕ*, кн. 16, 1968, стр. 115—117.

Търкова-Заимова, Василка. Нашествия и етнически промени на Балканите през VI—VII век, София, Изд. на БАН, 1966.

Рец.: V. Velkov. — *Et. Balk.*, 1968, кн. 7, стр. 253—254.

Търкова-Заимова, В. О некоторых вопросах взаимоотношения Византии и „варваров“ на Балканах. — *Et. balk.*, 1966, кн. 5, стр. 232—235.

Критично разглежда някои от трудовете на В. Т. Сиротенко, които засягат тези проблеми.

Фол, Александър, Величко Георгиев и Васил Гюзелев. Известия на българското историческо дружество (от т. 1 (1905 г.) до т. 22—24 (1948 г.)). — *ИБАД*, т. XXV, 1967, стр. 431—433.

Библиография.

Фол, Александър, Величко Георгиев и Васил Гюзелев. Съдържание на периодични исторически издания за 1964 и 1965 г. — *ИБИД*, т. XXV, 1967, стр. 444—455.

Включва съдържанието на *ИАИ*, т. XXVII и т. XXVIII.

Ходиот, Р. Ф. Западни влияния върху Кръглата църква в Преслав. — *Археология*, 1968, кн. 1, стр. 20—32.

Чангова, Йорданка. Археологически проучвания на пернишката крепост. — *ИБИД*, кн. XXVI, 1968, стр. 123—137.

Чангова, Йорданка. Базиликата в ловецката крепост. — *Археология*, 1968, кн. 2, стр. 36—43.

Чангова, Йорданка. За гражданските постройки в Преслав. — В сб.: Преслав, I, С., 1968, стр. 139—157.

Чангова, Йорданка. Крепостта на Кракра Пернишки. — *Турист*, 1968, кн. 1, стр. 22, 26—27.

Чанева, Нели. Старохристиянската и ранновизантийската базилика от V—VI в. в България. — *Археология*, 1968, кн. 2, стр. 13—26.

Юркова, Йорданка. Две контрамаркирани монети от Тракия. — *ИАИ*, т. XXX, 1967, стр. 210—212.

Яковсон, А. Л. К изучению раннесредневековой болгарской архитектуры (армянские параллели). — *ВВ*, т. XXVIII, 1968 стр. 195—206.

Andreev, Mihail N., Johannes Irmischer, Elemer Polay, Witold Warakalo. Gesellschaft und Recht im Griechisch-römischen Altertum. Teil I. — *Schriften der Sektion für altorientwissenschaft*, т. 52, 1968, 339 стр.

Bei der Wieden, Helge. Herkunft und Religion der Thraker — *Zivt antika*, 1966, кн. 2, стр. 321—325.

Beneš, Josef. Bulharska muzea. — *Muz. vlastiv. Práce*, 1965, кн. 4, стр. 87—92.

Beševliev, V. Les cités antiques en Mésie et en Thrace et leur sort à l'époque du haut moyen âge. — *Et. balk.*, 1966, кн. 5, стр. 207—220.

Beševliev, Veselin, Ein verkannter thrakischer Ortsname. — *ИИБЕ*, кн. 16, 1968, стр. 75—77.

Beševliev, Veselin. Spätgriechischen und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien. (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Institut für griechisch-römische Altertumskunde. Berliner Byzantinische Arbeiten, Band XXX), Berlin, 1964, XV, 220 p. 114 pl. și 1 harta.

Рец.: Em. Popescu. — Studii clasice, т. VIII, 1966, стр. 340—343.

Berciu, Dumitru. Problèmes actuels de la civilisation de la Tène chez les Géo-Daces. — Latomus, 1966, кн. 3, стр. 414—425.

Засяга и въпроса за културата на траките през тази епоха.

Božkov, Atanas. L'apport d'André Grabar à l'histoire de l'art bulgare. A l'occasion du 70e anniversaire du grand savant byzantologue. — Obzor, 1968, кн. 1, стр. 78—79.

Buschhausen, Helmut, Heide Lenzen. Ein konstantinisches Silberreliquiar aus Jabalkovo in Bulgarien. — JÖBG, т. XIV, 1965, стр. 157—206, 4500 бр. върху 12 табл.

Corpus vasorum antiquorum, Roumanie 1, Bucarest 1, par Suzana Dimitriu et Petre Alexandrescu avec la collaboration de Vladimir Dimitrescu, préface de Em. Condurachi, Bucarest, 1965, 54 стр. и 45 табл., издание на Археологическия институт и Националния музей на старините в Букурещ със сътрудничеството на Международния академически съюз (Union académique internationale).

Рец.: Теофил Иванов. — Археология, 1968, кн. 2, стр. 67—69.

Dujcev, J. La formation de l'état bulgare et de la nation bulgare. — В: L'Europe aux IXe—XIe siècles, Varsovie, 1968, стр. 215—224.

Dušek, Mikulas. Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotin. — Archaeologia slovaca, Fontes, т. VI, 1966, 174 стр. с ил.

Florescu, Adrian C. и Ch. Melinte. Cetatea traco-getica din a doua Jumătate a mileniului I î. e. n. de la Moșna (jud. Iași). — SCIV, т. 19, 1968, кн. 1, стр. 129—134.

Gandeva, Ruska. Über die Sprache der Geten nach Ovids Werken „Tristia“ und „Epistulae ex Ponto“. — ИИБЕ, кн. 16, 1968, стр. 87—95.

Georgiev, Georgi Iliev. Die Erforschung der neolithischen und bronzezeitlichen Siedlungshügel in Bulgarien. — ZFA, 1967, кн. 1, стр. 139—159.

Gerov, Boris. Zur Lesung und Deutung des Epigramms von Cekanče-

vo (Bez. Sofia). — ИИБЕ, кн. 16, 1968, стр. 97—106.

Grabar, André. L'art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Age. Vol. I—III. Collège de France. Fondation Schlumberger pour les études byzantines. Paris, 1968.

Grabar, André. L'art du Moyen Age en Europe Orientale. Ed. Albin Michel, Paris, 1968, 243 стр. с ил., 15 пл. прил., 53 нв. табл., 1 карта.

Grabar, A. Byzanz. Die byzantinische Kunst des Mittelalters (vom VIII zum XV Jahrhundert). Holle Verlag, Baden-Baden, 1964, 238 стр. с илюстр. (Превод от френски).

Рец.: Софя Георгиева. — Археология, 1968, кн. 1, стр. 76—78.

Jones, A. H. M. The Later Roman Empire 284—602. A Social, Economic and Administrative Survey. Vols. I—II, pp. 1063, vol. III, pp. 448—7 maps. Basil Blackwell, Oxford, 1964.

Рец.: G. Mihailov. — Et. balk., 1966, кн. 5, стр. 239—241.

Majewski, K. Fouilles archéologiques polonaises à Novae (Secteur d'ouest) en Bulgarie en 1963. — Archaeologia Polona, т. IX, 1966, стр. 149—162.

Majewski, K. Les recherches archéologiques polonaises à Novae (Bulgarie) en 1965. Secteur Occidental. — Latomus, кн. 2, 1966, стр. 295—298, табл. XII—XIII.

Majewski, Kazimir. Recherches archéologiques polonaises à Novae (Bulgarie) en 1966. Secteur Occidental. — Latomus, 1967, кн. 2, стр. 499—505, табл. XXX—XXXIII.

Majewski, Kazimir. Recherches archéologiques polonaises de Novae (Bulgarie) en 1967. Secteur Ouest. — Latomus, 1968, кн. 2, стр. 426—432, табл. XVII—XX.

Metcalfe, D. M. Coinage in the Balkans, Thessaloniki, 1965.

Рец.: T. Gerasimov. — Et. balk., 1966, кн. 5, стр. 242.

Mihailov, Georgi. Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae. Vol. III. Рец.: D. M. Pippidi. — Studii Classice, VIII, 1966, стр. 339—340.

Mihailov, Stamen. Das Befestigungssystem und die Konstruktion

des Burgwalles bei Styrmen (Nordbulgarien). — ZFA, 1967, кн. 2, стр. 192—199.

Mijatev, P. Über die weltliche Bautätigkeit der Türken in den Balkanländer während des 14—19. Jahrhunderts (Verichtete türkische Baudenkmäler in Bulgarien). — Acta historiae artium, XIV, 1968, кн. 1—2, стр. 63—82.

Parnicki-Pudelko, Stefan, Ludvika Press, Stanislaw Kolkowna, Jam Triukowski, Brygida Zakrzowska, Juliusz Ziomecki. Novae-Sektor Zachodni, 1965. Sprawozdanie tymczasowe z wykopalisk ekspedycji archeologicznej uniwersytetu warszawskiego. — Archeologia, 1966, стр. 143—187 — илюстр.

Rice, David T. Byzantine painting. The last phase. London, Weidenfeld etc. (1968), 223 стр.

Засяга и въпроса за боянските стенописи.

Rusu, I. I. Limba traco-dacilor. La langue des Thraco-daces. Editia a II-a revăzută și adăugită. Ed. Stiințifică, Bucarest, 1967, 253 pp. et 1 carte.

Рец.: H. Mihăescu. — RESEE, VI, 1968, кн. 1, стр. 147—151.

Schönert-Greiss, Edith. Zur Geschichte Thrakiens anhand von griechischen Münzbildern aus der römischen Kaiserzeit. — Klio, 1967, стр. 217—264.

Skrobucha, Heinz. Meisterwerke der Ikonenmalerei. Recklinghausen, Verlag Aurel Bonsers, 1961.

Рец.: Ек. Манова. — ИАИ, т. XXX, 1967, стр. 237—242.

Tschilingirov, Assen. Alte bulgarische Holzplastik. — Bild. Kunst, 1966, стр. 309—312.

Velmans, T. Les fresques d'Ivanovo et la peinture byzantine à la fin du moyen âge. — Journal des savants, 1965, стр. 358—404.

Venedikov, Iv. Le tumulus de Vraca. — Et. balk., 1966, кн. 5, стр. 243—248.

Venedikov, V. et Iv. La terminologie bulgare du tissage et celle des autres peuples balkaniques (Le métier à tisser). — Et. balk., 1968, кн. 7, стр. 129—161.

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

БЕ	Списание Български език
ГНАМП	Годишник на Народния археологически музей — Пловдив
ГНБМП	Годишник на Народната библиотека и музей — Пловдив
ГМПО	Годишник на музеите в Пловдивски окръг
ГСУ ИФФ	Годишник на Софийския университет — Историко-филологически факултет
ГСУ ФИФ	Годишник на Софийския университет — Философско-исторически факултет
ГСУ ФФ	Годишник на Софийския университет — Филологически факултет
ИИБЕ	Известия на Института за български език
ИНМР	Известия на Народния музей — Русе
ИНМШ	Известия на Народния музей — Шумен
ИОМВТ	Известия на Окръжния музей — Велико Търново
ИРАИК	Известия Русского археологического института в Константинополе
МСб	Сборник за народни умотворения, наука и книжнина
РП	Разкопки и проучвания

СЪДЪРЖАНИЕ • SOMMAIRE

УВОДНА СТАТИЯ

**** — 25 години българска археология**

СТАТИИ

Надписът върху кръглият печат от Караново — най-древната писменост в Европа
Васил Миков — Данните на праисторията
Георги Ил. Георгиев — Датировка и сравнение с други подобни печати
Владимир Георгиев — Писмените знаци върху печата от Караново
Христо М. Данов — Характер и значение на гръцката колонизация по западния бряг на Черно море

МАТЕРИАЛИ И СЪОБЩЕНИЯ

Ара Маргос — За новооткрития старобългарски надпис от Шуменската крепост
Димитър Овчаров — Вила рустика до с. Могилец, Търговишко
Людмил Гетов — Тракоримски могилни погребения от Казанлъшко
Петър Детеv и Росица Бачкова-Морева — Разкопки на праисторическото селище при с. Руен, Пловдивски окръг
Мери Ковачева-Нождарова — Резултати от археомангнитните изследвания на археологически материали от България

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Теофил Иванов — Tabula Imperii Romani
Златозара Гочева — В. Д. Блаватский, Античная полевая археология, изд. „Наука“, Москва, 1966 г., 106 стр. и 91 илюстр.

ПРЕГЛЕД

Стамен Михайлов — Археологически извори на европейската цивилизация
Теофил Иванов — Работно съвещание на Комисията за Табула империи романи
Атанас Милчев — Симпозиум на Международния съюз по славянска археология в гр. Майсен, ГДР

КНИГОПИС

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

ДИМИТЪР П. ДИМИТРОВ (гл. редактор), **НИКОЛАЙ ДЖАМБАЗОВ**,
ТЕОФИЛ ИВАНОВ (секретар), **АТАНАС МИЛЧЕВ**, **СТАМЕН МИХАЙЛОВ**,
СТАНЧО СТАНЧЕВ (зам.-гл. редактор)

Адрес на редакцията

Археологически институт и музей при БАН, бул. Стамболийски 2, София Ц. Тел. 88-24-05 и 88-24-06

Адрес на администрацията

Издателство на БАН, София 13, кв. Гео Милев, ул. 36, бл. VI. Тел. 72-44-21

Технически редактор **Ив. Атанасова**

Коректор **Анета Христова**

Дадена за набор на 12. II. 1969 г. Подписана за печат на 28.IV. 1969 г. Печатни коли 9,75 Издателски коли 8,09
 Формат на хартията 59x84/8 Тираж 1400 Поръчка 229 Отделна книжка 1,40 лв. Годишен абонамент 5 лв
 Набрана и отпечатана в Печатницата Издателството на Българската академия на науките

EDITORIAL

**** — 25 ans d'archéologie bulgare**

ARTICLES

L'inscription du sceau de Karanovo — la plus ancienne écriture d'Europe
Vasil Mikov — Les données de la préhistoire
Georgi Il. Georgiev — Datation et comparaison avec d'autres sceaux similaires
Vladimir I. Georgiev — Les signes d'écriture du sceau de Karanovo
Hristo M. Danov — Caractère et importance de la colonisation grecque sur le littoral occidental de la mer Noire

MATERIAUX ET COMMUNICATIONS

Ara Margos — Sur l'inscription vieux bulgare nouvellement découverte dans la forteresse de Šumen
Dimităr Ovčarov — Villa rustica près du village Mogilec, région de Tărgoviște
Ljudmil Getov — Sépultures tumulaires thraco-romaines la région de Kazanlăk
Petăr Detev et Rosica Bačkova-Moreva — Le site préhistorique du village Ruen — arr. de Plovdiv
Meri Kovačeva-Nožarova — Résultats des recherches archéomagnétiques des matériaux archéologiques de Bulgarie

CRITIQUE

Teofil Ivanov — Tabula Imperii Romani
Zlatozara Gočeva — В. Д. Блаватский, Античная полевая археология, изд. „Наука“, Москва, 1967 г., 106 стр. и 91 илюстр.

REVUE

Stamen Mihajlov — Sources archéologiques de la civilisation européenne
Teofil Ivanov — Séance de travail de la Commission de la Tabula Imperii Romani
Atanas Milčev — Symposium de l'Union internationale de l'archéologie slave à Meissen, République Démocratique Allemande

BIBLIOGRAPHIE

